

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ
ДАВЛАТҲОИ ОСИЁ ВА АВРУПО**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 891.550
ТКБ: 83.3 (2 тоҷик)
Ш - 32

Шарипов Шариф Раҳмонович

**НАҚШИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ ДАР ТАКОМУЛИ ҒАЗАЛИ ФОРСИИ
ТОҶИКИИ АСРҲОИ XVII-XIX ДАР ШИБҲИ ҚОРАИ ҲИНД
(Масъалаи таҳаввули навъи шеърӣ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар шӯъбаи Шарқи Миёна ва наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардидааст.

Мушовири илмӣ:

Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – доктори илмҳои филологӣ, директори Китобхонаи марказии илмии ба номи Индира Гандии АМИТ

Муқарризони расмӣ:

Салимӣ Носирҷон Юсуфзода – доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Тоҷикистон, узви Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Саидҷаъфаров Озод Шовалиевич – доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара

Ашурова Нодира Ҷумаевна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Муассисаи пешбар:

МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Бобочон Ғафуров»

Ҳимояи диссертатсия рӯзи 18 июни соли 2024, соати 13:30 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.КOA-067 назди Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва тавассути сомонаи www.izar.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____ соли 2024 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии
шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои филологӣ**

Юсуфов У.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд шоирони зиёде, ба монанди Урфии Шерозӣ (1556-1591), Навъии Хабушонӣ (т.н.-1610 в.), Назирии Нишопурӣ (т.н. - 1612 в.), Малики Кумӣ (т.н.-1616 в), Толиби Омулӣ (1585-1627), Калими Кошонӣ (1581-1651), Соиби Табрезӣ (1603-1677), Абдулқодири Бедил (1644-1720), Ғании Кашмирӣ (1608-1668) ва дигарон дар тақомули жанри ғазал нақши намоён доранд. Дар ин қатор Нуруддин Муҳаммад Зухурии Туршезӣ (1538-1616), яке аз шоирони форсизабони садаи XVI-XVII дар Ҳиндустон низ қарор дорад, ки хидмати ӯ дар раванқи ғазали форсии тоҷикии садаҳои XVII-XIX на камтар аз шоирони мазкур аст.

Зухурии Туршезӣ зодаи деҳаи Ҷуманди Туршези Эрон буда, соли 988 ҳиҷрӣ, ё худ 1581 милодӣ ба Ҳиндустон сафар намуда, дар он ҷо то охири умр зиндагонӣ карда, «маликушшуаро»-и дарбори Иброҳим Одилшоҳи сонӣ будааст.

Нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд бисёр назаррас буда, бидуни омӯхтани ҷанбаҳои муҳтавоӣ-поэтикии ғазалиёти ӯ наметавон омилҳои тақомули ғазали сабки ҳиндиро дар ин мавзӯ ва садаҳои мазкур комилан бозгӯ намуд. Хосатан, мушаххас сохтани як қатор вижагиҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки шеърӣ ӯро дар густараи адаби форсии тоҷикӣ нисбат ба шоирони дигари сабки ҳиндӣ мутамойн сохтааст, раванди тақмили ин жанрро дар сабки ҳиндӣ равшан менамояд.

Аз ин ҷо, баррасии масъалаи нақши ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд мубрам буда, бидуни омӯзиши ин мавзӯ шинохти рушди ғазал дар садаҳои мазкур мукамал нахоҳад буд.

Шеърӣ Зухурии Туршезӣ, бавежа, ғазалиёти ӯ то ба ҷое пурмазмун эҷод шуда, маънӣ ва тасвирҳои тозаро фарогиранд, ки «Соқинома»-и ӯ Абдулқодири Бедилро мутаассир кардааст. Масалан, агар ба дебочаи «Муҳити аъзам» назар андозем, Абдулқодири Бедил навиштааст, ки «аммо баъд бидон, ки ин майхонаи зуҳури ҳақиқ аст на «Соқинома»-и ашъори Зухурӣ ва оинапардозӣ кайфияти ҳақиқ аст, на зангорфурӯши хумори бешуурӣ»¹. Суфизода Ш.З. дар ин маврид гуфтааст, ки «ба гумони ғолиб, ангезаи нигошта шудани «Муҳити аъзам» ошноии Бедил бо «Соқинома»-и Зухурист, ки дар он даврон дар навъи ҳудаш яке аз машҳуртарин соқиномаҳо маҳсуб мешуд»². Дарвоқеъ, ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба эҷодиёти як қатор шоирон таъсир гузоштааст, ки аз як тараф, мактаби пайравони худро ба вучуд оварда бошад, аз ҷониби дигар, гувоҳи он нукта мебошад, ки нақши шоир дар тақомули ғазал назаррас аст.

---

¹ Бедил, Абдулқодир. Осор [Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 5. Маснавиҳо. – Душанбе: Адиб, 1992. – С. 228.

² Суфиев, Ш.З. Баъзе андешаҳо дар бораи «Муҳити аъзам»-и Мирзо Абдулқодири Бедил [Матн] / Ш.З. Суфиев // Дар қаламрави китобшиносӣ ва фарҳанг. – Душанбе, 2021. – С.169.

Аммо ин хушояндии ашъори шоир танҳо дар доираҳои маҳдуди адабиъ эътироф шуда, печидагӯӣ яке аз сабабҳои асосии камтар истиқбол ёфтани ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷониби аксари ихлосмандони шеър гардидааст. Дар ин замина, Эдуард Браун³, Ян Рипка⁴ ва А.А.Семёнов⁵ ашъори Зухуриро интиқод карда, нигоштаанд, ки эҷодиёти ӯ маъруфияти зиёд надорад. Шафеи Кадканӣ хунари шоирии Зухурии Туршезиро аз Абулқосими Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Саноии Ғазнавӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Аттори Нишопурӣ ва Хайёми Нишопурӣ поёнтар ҳисобидааст.⁶ Асосан, муҳаммадгӯӣ ва тасвирҳои дарун ба дарун дар ғазалиёти шоир боиси ба чунин хулоса омадани муҳаққиқони мазкур шудаанд.

Абдулҳусайни Зарринқуб дар китоби «Сайре дар шеъри форсӣ»⁷ бар он назар аст, ки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо тавачҷуҳ ба мушкилбаёнӣ онҳо то ба имрӯз мавриди татаббуъ қарор нагирифтаанд. Манзури адабиётшиноси мазкур аз он иборат аст, ки ғазалиёти шоир аз ҷониби шоирони дигар истиқбол наёфтаанд. Ҳатто, Шукуфа Доробӣ шоирро ба сифати «гумном» ёд кардааст⁸. Албатта, андешаи Шукуфа Доробӣ дар ин маврид ба назар саҳеҳ наменаояд. Зеро нусхаҳои зиёди «Девон» ва «Куллиёт»-и шоир то ба имрӯз боқӣ монда, дар китобхонаҳои гуногуни олам маҳфузанд. Дигар ин ки дар бораи рӯзгор ва осори шоир дар таърихномаҳои феҳристон, мақолоти алоҳидаю зерфаслҳои асарҳои гуногуни илмию оммавӣ дар Аврупо, Ҳиндустону Покистон, Эрон, Тоҷикистон ва Россия иттилои зиёд мавҷуд аст. Маълум мешавад, ки мушкилбаёнӣ шоир омили калидии то ба имрӯз шухратёр нагардидани ашъори ӯ шудааст. Ҳамин тавр, дар бораи нақши ғазалиёти шоир дар адабиёти форсии тоҷикӣ ду андеша вучуд дорад. Якум, ғазалиёти шоир тибқи талаботи жанри ғазал эҷод шуда, дилпазир ва маъруфанд. Дуюм, печидагӯӣ, тасвирҳои ғайривоқеӣ (фаровоқеӣ) ва муғлақбаёнӣ боиси маъруфияти кам доштани ғазалиёти шоир шуда, риоя нагардидани тарзҳои муқаррарии маъниофаринӣ ва қоидаҳои забонӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба назар мерасанд. Аз ин ҷо, дар баробари баррасӣ кардани масъалаҳои дигари марбути поэтикаи ғазалиёти шоир, аз ҷумлаи масъалаҳои асосӣ дар кори мо ба исбот расонидани яке аз ин фарзияҳост.

Ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ то ба имрӯз як зумра тазкиранигорон, муҳаққиқон ва олимону адибони асрҳои мухталиф назари интиқодӣ

³ Браун, Эдуард. Таърихи адабиёти Эрон. Аз Сафавиён то асри ҳозир [Матн] / Эдуард Браун. Тарҷумаи Баҳром Муқаддодӣ. - Техрон: Марворид, 1369. – С.234-235.

⁴ Рипка, Ян, Климо, Утоко, Бечка, Иржи. Таърихи адабиёти Эрон [Матн] / Ян Рипка, Утоко Климо, Иржи Бечка. Тарҷумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. – Техрон, 1370. – С.436.

⁵ Семёнов, А.А. Собрание восточных рукописей [Текст] / А.А. Семёнов. – Тошкент: АН УЗ ССР, 1954. – С.266.

⁶ Кадканӣ, Шафей. <https://bukharamag.com>.

⁷ Зарринқуб, Абдулҳусайн. Сайре дар шеъри форсӣ [Матн] / Абдулҳусайни Зарринқуб. – Техрон: Муассисаи интишороти навин, 1363. – С.112.

⁸ Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.54.

андохтаанд, ки дар ҳалли баҳси мазкур барои расидан ба як хулосаи нисбатан саҳеҳи илмӣ кори моро то андозае осон кардаанд, ки Абдулбоқии Наҳовандӣ аз ҷумлаи онҳост. Муаллифи тазкираи «Маосири Раҳимӣ» дар зикри рӯзгори шоир навиштааст, ки «аз рашаҳоти саҳоби фазлу ифзол ва қатароти ғамоми балоғату камол риёзи баҳористони алфозу маонӣ ва гулзори суҳанварию нуктадониро сарсабзу сероб гардонида ... мақосиди суҳангустарӣ маросими чидду иҷтиҳоди маслук дошта ва дар танқеҳу танзими ашъор ва таҳқиқи тазкору афкор маҳорати тамом дорад ва олий бинои суҳанро, ки ба ҷиҳати мурури духуру айём ва ҳадми хонаи Худой мунҳадим гардида буд, таъмир карда, ба суҳансанҷӣ ва пухтагузорӣ ошно сохт. Замзамаи шеърро шоириро, ки анқовор дар Қофи бетамизии аҳли замона мунзавӣ буд, ба вучуди ғойизулҷуд ғулғула дар фалаки асир ва сипеҳри мустадир андохт ва аҳли замонаро, ки сурати хаттии суҳанро сичн тасаввур намуда, аз вай гурезон буданд»⁹.

Агарчи аксари тазкиранависон дар арзёбии ашъори шуаро ба игроқи тавсифоти ғайривоқеӣ роҳ дода, ҳадди эътидолро риоят накардаанд, дар ин маврид, ба назари мо, баҳои Абдулбоқии Наҳовандӣ ба ашъори Зухурии Туршезӣ игроқ нест. Муаллифи «Маосири Раҳимӣ» чор сифати муҳимми шоир: 1) «сарсабз ва сероб кардани гулзори суҳанварӣ ва нуктадонӣ», 2) «маҳорати тамом дар танзими ашъору афкор», 3) «меъмори фикри зарринфарқ» ва 4) «бо шеър ғулғулаандозӣ дар фалаку сипеҳр»-ро дар тазкира дарҷ кардааст, ки аз ҳунари баланди Зухурии Туршезӣ дар эҷоди шеър гувоҳанд.

Манзури Абдулбоқии Наҳовандӣ аз «сарсабз ва сероб кардани гулзори суҳанварӣ ва нуктадонӣ» эҷоди вожагон ва таркибҳои тоза, тасвирҳои нав аз ҷониби Зухурии Туршезист. Воқеан, шоир дар ғазалиёт вожагон ва иборотеро ба қор гирифтааст, ки парваридаи зехни ӯ буда, дар ашъори шоирони ҳамаср ва пешин ба назар намерасанд. Агар аз иборати «маҳорати тамом дар танзими ашъору афкор» риояти архитекtonикаи шеърро фаҳмем, дуруст хоҳад буд. Зеро ғазалиёти шоир тибқи талаботи жанри мазкур муназзам ва дорои банду бастаи қавӣ буда, дар онҳо шумораи абёт низ ба эътибор гирифта шудааст.

Абдулбоқии Наҳовандӣ «меъмори фикри зарринфарқ» гуфта, муғлақбаёнӣ ва тасвирҳои дур аз зехн (фаровоқеӣ)-ро дар мадди назар дорад, ки ин гуна тасвирот ва печидагӯӣ асоси ғазалиёти шоирро ташкил менамоянд.

Дар бораи маъруфияти ғазалиёти Зухурӣ дар замони зиндагиаш ҷойи баҳс нест ва ҳамин «ғулғулаандозӣ дар фалаку сипеҳр», ки Абдулбоқии Наҳовандӣ дар таърифи шеъри ӯ гуфтааст, аз як сӯ, маъруфияти шеъри Зухуриро дар ҳамон даврон ба қалам диҳад, аз сӯи дигар, ишора ба «маликушшуаро»-и ӯст.

---

⁹ Наҳовандӣ, Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наҳовандӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Тоҳрон:Муассисаи ҷоп ва интишороти донишгоҳи Тоҳрон,1381. - С.238-241.

Муҳаммади Абдулғанӣ иброз доштааст, ки «дар назму наср қудрат дошт ва дар ақсоми суханварӣ ба равиши худ бемислу беназир афтода»¹⁰. Мақсади Муҳаммади Абдулғанӣ аз «равиши худ» сабки хосаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ буда, «бемислу беназир»-ии ин равишро таъкид доштааст, ки дарвоқеъ, то ба имрӯз ягон шоир ба «равиш»-и ӯ ғазал насуродааст ва пайравони «мактаби адабии ӯ» дар эҷоди «ғазали Зухуривор» муваффақ нашудаанд. Ғ.Ю.Алиев ду шоири маъруф: Ғолиби Дехлавӣ ва Сирочуддин Алихони Орзуро дар ғазалсароӣ пайрави Зухурии Туршезӣ гуфтааст¹¹. Сайид Муртазо Биниш дар тазкираи «Ишороти Биниш» се нафар шоир: Мирмахдӣ Хусайнӣ, Ҳасанхони Қамар ва Муҳаммад Раҳматуллоҳи Расоро дар ғазалсароӣ пайрави Зухурии Туршезӣ гуфтааст¹². Ҳамчунин, муаллифи тазкираи «Сафинаи ҳиндӣ» Муҳаммадҳаёт Ошикиро низ яке аз пайравони сабки ғазалсароии Зухурии Туршезӣ ҳисобидааст¹³.

Қиҳати исботи он андеша, ки шоирони дар пайравии Зухурии Туршезӣ ғазалсуруда то ҷое комёб нагардидаанд, дар фасли алоҳидаи рисолаи мазкур (дар мисоли ғазалиёти Ғолиби Дехлавӣ) баҳсу баррасие матраҳ аст.

Муҳаммадафзали Сархуш дар тазкираи «Каламот-уш-шуаро» роҷеъ ба шеъри Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки «дар назму наср яди байзо дошт»¹⁴. «Яди байзо (дасти сафед)» доштан, «киноя аз муъҷизаи пайғомбар Мусо аст, ки чун дастро дар бағал мекарду берун меовард, нури сафеде аз он метофт»¹⁵. Муаллифи «Каламот-уш-шуаро» бар он назар аст, ки шоир дар назму наср муъҷиза офаридааст.

Шерхони Лудӣ дар бораи Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки «назму насри бисёр ба тақаллуфи тамом навишт»¹⁶. Муаллифи тазкираи «Миръот-ул-хаёл» «тақаллуф»-и шоирро дар эҷоди ғазал таъкид мекунад, ки тибқи таҳқиқи ғазалиёти ӯ ва мушоҳидаи мо ин матлаб аз ҳақиқат дур нест.

Волаи Доғистонӣ бар он андеша аст, ки Зухурии Туршезӣ аз назари суханварӣ беназир аст¹⁷. Пеш аз ҳама, дарунмои мусаллат, сохтор ва мазмуну муҳтавои ғазалиёти шоир муаллифи тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-ро ба ин фикр водор намудааст.

---

¹⁰ Абдулғанӣ, Муҳаммад. Тазкират-уш-шуаро [Матн] / Муҳаммад Абдулғанӣ. – Аграх, 1916. – С.85.

¹¹ Алиев, Г.Ю. Персоязычная литература Индии [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю. - Москва: Наука.1968. – С.208.

¹² Биниш, Сайид Муртазо. Ишороти Биниш [Матн] / Сайид Муртазо Биниш Тартиб ва таҳшияи Шариф Хусайни Қосимӣ. – Дехлӣ, 1973. – С. 64, 105.

¹³ Ҳиндӣ, Бҳагвон Дос. Сафинаи ҳиндӣ [Матн] / Бҳагвон Дос Ҳиндӣ. - Патна, 1958. – С.144.

¹⁴ Сархуш, Муҳаммадафзал. Каламот-уш-шуаро [Матн] / Муҳаммадафзали Сархуш.- Лохур, 1942. –С.72.

¹⁵ Насриддин Абдуманнон. Фарҳанги мушкилоти адабиёт (номаи мухтасар) [Матн] / Абдуманнони Насриддин. – Хучанд:1992. – С.93-94.

¹⁶ Лудӣ, Шералихон. Мирот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лудӣ. Бо эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ. - Техрон: Интишороти Равзана.1377. – С.78.

¹⁷ Волаи Доғистонӣ, Алиқулӣ. Риёз-уш-шуаро [Матн] / Алиқулӣ Волаи Доғистонӣ. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Ҷилди 3.-Техрон: Асотир, 1383. – С.1607.

Сехрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмади Ҳусайн дар асари «Тӯри маънӣ» дар сифати ашъори Зухурии Туршезӣ гуфтаанд, ки «настри ӯ аз назмаш баландтар ва билъакс»¹⁸. Муаллифони «Тӯри маънӣ» бар он андешаанд, ки насру назми Зухурӣ ба дараҷае хуб иншо шудаанд, ки наметавон якеро аз дигаре мазият дод. Сехрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмади Ҳусайн дар бораи ғазалиёти шоир, ки мавзуи баҳси мост, сухан нагуфтаанд.

Абулқосим ибни Ҳайдар низ навиштааст, ки Зухурии Туршезӣ «бар насру назм яксон иқтидор дошт»¹⁹. Назари муаллифи асари «Ҳамешабахор» ба ақидаи муаллифони «Тӯри маънӣ» дар бораи назму насри Зухурӣ монанд аст.

Асғари Бобосолор, Рухуллоҳи Ҳодӣ ва Райи Ҳотурӣ дар мақолаи «Се насри Зухурии Туршезӣ ва ҷойгоҳи он дар адабиёти форсӣ» ба он хулоса омадаанд, ки шоир дар иншои наср аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ таъсири зиёд бардоштааст²⁰. Азбаски предмети таҳқиқи мо ғазалиёти шоир аст, насри ӯ мавриди пажухишамон қарор нагирифтааст, то донем, ки Зухурӣ дар наср чӣ маҳорате доштааст. Аз ин ҷо, дар ин мавзӯ ба андешаи нависандаи асари «Ҳамешабахор» ва муаллифони «Тӯри маънӣ» ва «Се насри Зухурии Туршезӣ ва ҷойгоҳи он дар адабиёти форсӣ» иктифо намуда, фикри онҳоро мепазирем.

Муаллифи тазкираи «Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин» дар мавриди дарҷи рӯзгори шоир навиштааст, ки «русуми шеърро шоирро дар назари мардум муътабар гардонид ва бе ғолияи такаллуф ва шоибаи тасаллуф аз устодони адимулмисли ин фан аст»²¹. Тақиюддини Авҳадӣ дар ҳунари шоирӣ Зухурии Туршезиро «адимулмисл» (бемислу монанд) гуфтааст, ки бори дигар аз нақши баланди шоир дар густараи адаби форсии тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Албатта, бо тақя ба назари як ё ду-се нафар тазкиранигор наметавон муҳтавои ғазалиёти ин ё он шоирро қазоват кард. Аммо аз як тараф, Тақиюддини Авҳадӣ дар баробари тазкиранигорӣ, шеър ҳам сурудааст ва аз ҷониби дигар, ӯ нафари ягона нест, ки ба ғазалиёти Зухурӣ баҳои баланд додааст. Чӣ тавре ки қаблан дарҷ шуд, аз тазкираҳое, ки дар замони зиндагии Зухурии Туршезӣ дар шибҳи қораи Ҳинд таълиф шудаанд, сар карда, то ба имрӯз тазкиранигорон аз нақши беназири ашъори шоир, хосса ғазалиёти ӯ дар адабиёти форсии тоҷикӣ сухан гуфтаанд.

Аз Зухурии Туршезӣ қасидаю рубоихои зиёд, «Соқинома» (фарогири 4,5 ҳазор байт) ва ғазалиёт (1302 адад) то ба имрӯз расидааст, ки баҳсу баррасии

---

¹⁸. Кокуравӣ Сехрӣ, Муншӣ Аҳмад Ҳусайн. Тӯри маънӣ [Матн] / Сехрии Кокуравӣ, Аҳмад Ҳусайни Муншӣ. Таҳияи Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Дехлӣ, 1385х.к./2007 м. – С.180.

¹⁹ Ибни Ҳайдар, Абулқосим. Ҳамешабахор [Матн] / Абулқосим ибни Ҳайдар. Нусхаи хаттии китобхонаи Донишқадаи адабиёт ва улумии инсонии Донишгоҳи Техрон. - № 98. – С.148.

²⁰ Бобосолор, Алиасғар., Ҳодӣ Рухулло, Ҳотурӣ Рай. “Се наср”-и Зухурии Туршезӣ ва ҷойгоҳи он дар адабиёти форсӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: https://ltr.atu.ac.ir/article_8762.html. (Санаи бардошт: 30.04.2022).

²¹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.109.

мо дар рисола чихати муайян кардани нақши $\bar{u}$ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд танҳо дар заминаи паҷуҳиши ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти шоир сурат гирифтааст.

Асғари Бобосолор бар он ақида аст, ки Зухурии Туршезӣ нисбат ба эҷоди ғазал бештар дар сурудани «Соқинома» муваффақ шудааст²². Аммо омӯзиши масъалаи мазкур: ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти шоир ва то ҷое таҳқиқи мавзӯи хунари бадеӣ дар эҷоди «Соқинома» моро бар он хулоса овард, ки Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал низ муваффақ буда, ба мисли «Соқинома» дар жанри ғазал низ тасвирҳои суннати шеърӣ форсии тоҷикиро тобишҳои нави адабӣ бахшидааст.

Вақте ки суҳан дар бораи нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазал меравад, албатта, ҷанд суоле пайдо мешавад, ки оё қадом ангезаҳо метавонанд нақши ғазали шоирро дар раванги жанри мазкур инъикос намоянд? Оё сабки ғазалиёти шоирро метавон ҳиндӣ номид? Агар ҳа, ҷӣ абзори сабки ҳиндӣ дар ғазалиёти шоир ба назар мерасад? Зухурии Туршезӣ дар сохтор ва ё муҳтавои ғазал ҷӣ тозагиро ворид кардааст, ки бар шоирони баъдӣ таъсиргузор будааст? Ғазалиёти шоир дар қадом ҷоя иштиҳор дорад? Дар маҷмӯъ, ғазалиёти шоир дар густараи адаби форсии тоҷикӣ ҷӣ нақшу аҳаммият дорад?

Албатта, баҳсу баррасии масъалаҳои мазкур кори саҳлу сода нест ва ҳар яке аз ин пуршишҳо ҷавоби амиқи илмиро тақозо менамоянд.

Барои посухи нисбатан мукаммали илмӣ ба масъалаҳои бамиёномада мо дар назди худ вазифа гузоштем, ки мавзӯ, муҳтаво, сохтор, вазн, мусиқӣ, сабк, воситаҳои баён, тасвир ва таъсирпазирию таъсиргузори ғазалиёти Зухурии Туршезиро дар бобҳо ва фаслҳои ҷудогонаи рисолаи зерин назар ба риштаи таҳқиқ кашем ва ин кор аввалин ҷаҳду талош дар ҳалли масъалаҳои фавқуззикр аст.

Пайравони сабки ҳиндӣ (аз ҷумла Зухурии Туршезӣ) дар эҷоди шеър аз роҳу воситаҳои гуногун истифода кардаанд. Танҳо тавассути равишҳои поэтикаи суннати форсии тоҷикӣ ба риштаи таҳқиқ кашидани ашъори онҳо боиси нокушода мондани як қатор вижагиҳои хунарию адабии сабки ҳиндӣ мегардад. Аз ин рӯ, агар дар баҳсу баррасии ашъори ин шоирон бар замми корбурди равишҳои поэтикаи суннати форсии тоҷикӣ аз равишҳои нави таҳқиқи адабиётшиносӣ низ истифода нашавад, ин гуна таҳқиқ номукамал хоҳад буд.

Бо дарназардошти масъалаи мазкур, дар рисолаи ҳозир барои ғаври амиқтар ба моҳияти аслии масъалаҳои баррасишаванда на танҳо аз равишҳои урфӣ, балки аз усулҳои муосири сабкшиносӣ: ошноизудӣ, барҷастасозӣ, ҳанҷоршиканӣ, ҳисомезӣ, вобастаҳои адабӣ ва тасвирҳои мутаноқизӣ истифода карда шудааст. Ҳамчунин, барои даррафтани ба

---

²² Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.101.

назокатҳои матни адабӣ аз назарияҳои мактабҳои формализми русӣ, сохторшиканӣ ва падидоршиносӣ баҳра чустаем.

Дар ин маврид низ шояд суолҳои ба вучуд оянд, ки оё метавон назми классикро ба воситаи равишҳои нави адабиётшиносӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор дод? Албатта, Зухурии Туршезӣ аз поэтикаи суннатии форсии тоҷикӣ хуб огаҳ буд ва ашъорашро дар заминаи ҳамин поэтика эҷод намудааст. Аммо равишҳои нави поэтикаи имрӯз ба шеърӣ ӯ чӣ иртибот доранд? Дар ҷавоби пурсишҳои мазкур, пеш аз ҳама гуна посух, пурсише ҳаст, ки оё таҳқиқи ашъори пайравони сабки ҳиндӣ бидуни қорбурди принципҳои поэтикаи муосир комил хоҳад буд? Посух: Албатта, не. Пас, таҳқиқи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ин нигоҳ низ барои равшан кардани паҳлуҳои дигари поэтикаи шоир ҳоизи аҳаммиятанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. То ба имрӯз ба ҷуз мақолоти алоҳидаи муҳаққиқони эронӣ: Асғари Бобосолор²³, Шукуфа Доробӣ²⁴, Маҳмудулҳаққи Ансорӣ, Муҳаммад Минучеҳри Ҳасан²⁵, Зориҷ Сиддиқия Вакилӣ ва Маҳмуди Содикзода²⁶ роҷеъ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар адабиётшиносии Эрон ва Тоҷикистон паҷуҳиши комилтаре рӯи қор наомадааст.

Шукуфа Доробӣ андешаи мазкурро чунин таъйид мекунад: «Тибқи баррасиҳои баамаломата нигоранда ба ҳеҷ таҳқиқе дар бораи Зухурии Туршезӣ бархӯрд накардааст»²⁷.

Дар бораи Зухурии Туршезӣ дар таърихномаҳои феҳристҳо, мақолоти алоҳидаю зерфаслҳои асарҳои гуногуни илмию оммавӣ ва, ҳатто, дар сомонаҳои мухталифи иҷтимоии интернетӣ (ба мисли Донишномаи озод)²⁸ ёдовариҳои зиёд ба ҷашм мерасанд, ки метавон аз онҳо маълумоти заруриро ба даст овард. Аммо дар ин сомонаҳо низ дар бораи сохтор, мазмун ва мундариҷаи ғазалиёти шоир, ки масъалаи мавриди таҳқиқи мост, иттилоъ ба ҷашм намерасад.

Дар Аврупо феҳрастномаҳо ва асарҳои Эдуард Сикхей²⁹, Ҳерман Эте³⁰, Густав Флюгел,³¹ Эдуард Браун³², Эдуард Эдуард³³, Чарлз Риё³⁴, Вилхелм

²³ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.33-119.

²⁴ Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.131-154.

²⁵ Ансорӣ Маҳмудулҳақ, Ҳасан Муҳаммад Минучеҳр. Аҳвол, осор ва сабки шеърӣ насри Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: – <https://www.virascience.com/thesis/671917/>;

²⁶ Вакилӣ, Зориҷ Сиддиқия, Маҳмуд Содикзода. Шарҳу тақмили никоти балогӣ дар девони Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: – <https://www.virascience.com/thesis/671917/>;

²⁷ Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.134.

²⁸ Туршезӣ, Зухурӣ. Донишномаи озод [Захираи электронӣ]. Википедия. Ҳолати дастрасӣ: <https://fa.wikipedia.org/wiki/> (Санаи бардошт: 30.04.2022).

²⁹ Sachau Eduard, Ethe, Hermann. Catalogue of Persian, Tuekish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Libreru [Text] / Eduard Sachau, Hermann Ethe. Part I. – Oxford. - vil.642.

Пертч, Ян Рипка³⁵ ва Отмар Франк³⁶ нусахи мухталифи осори Зухуриро муаррифӣ намуда, роҷеъ ба мероси адабии шоир маълумоти мухтасар додаанд. Бо дарназардошти он ки нусаҳои ашъори шоир гуногунанд, маълумоти дар бораи онҳо додасуда ҳам аз якдигар фарқ мекунад.

Рубен Леви дар «Таърихи адабиёти форсӣ»³⁷ гуфтааст, ки дар замони салтанати Акбар (вафоташ соли 1605) саҳми чанд нафар шоирони бузург, ба монанди Саноии Машҳадӣ, Урфии Шерозӣ, Файзии Даканӣ ва Зухурии Техронӣ дар рушди адабиёти форсии ин давра калон аст. Дуруст аст, ки дар густараи адаби форсии тоҷикӣ шоире бо номи Зухурии Техронӣ ҳаст, аммо ӯ дар асри XVIII умр ба сар бурдааст. Пас, чӣ гуна метавонад, ки шоири дарбори Акбар дар асри XVIII бошад? Аз ин ҷо, маълум мешавад, ки муаллифи асари «Таърихи адабиёти форсӣ» номи Зухурии Туршезиро иштибоҳан Зухурии Техронӣ гуфтааст. Аслан, зиёд будани адибоне, ки бо таҳаллуси Зухурӣ шеър гуфтаанд, то андозае кори муаррифӣ ин шоиронро душвор кардааст. Тибқи иттилои Алиакбари Деххудо дар адабиёти форсии тоҷикӣ то ба имрӯз чор нафар шоир бо таҳаллуси Зухурӣ шинохта шудаанд, ки ҳар яке аз онҳо ба алоҳидагӣ ба хонадони Дилбанду Табрёз ва Шерозу Туршез мансубанд³⁸.

Вилхелм Пертч (1832-1899), китобдори олмонӣ, дар феҳристи «Дастнависҳои форсии Китобхонаи Ҳерцоглихен дар Гота (ашъори классикӣ - Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha (Classic Reprint))»³⁹ дар бораи «Маҷмуаи ашъор»-и шуарои форсизабону забардасти ғазалсаро сухан гуфта, ҷойгир будани як ғазали Зухурии Туршезиро дар ин маҷмуа, таҳти №169 дарҷ намудааст. Бо тақия бар сухани Вилхелм Пертч метавон гуфт, ки ашъори шоир на танҳо дар шакли «Девон» ва «Куллийёт»

---

³⁰ Ethe, Hermann. Catalogue of Persian manuscripts in the library of the India office [Text] / Hermann Ethe. Volume I. – Oxford, 1903. - vil.820.

³¹ Flugel, Gustav. Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich – Königlichen Hofbibliothek [Text] / Gustav Flugel. – Wien, 1867. – vil.345.

³² Browne Eduard. A catalogue of the Persian manuscripts in the library of the University of Cambridge [Text] / Eduard Browne. - Cambridge. 1896. - vil.153.

³³ Edwards Edwards. M.A. A catalogue of the Persian printed books in the British Museum [Text] / Edwards Edwards. - London. -vil.48-49.

³⁴ Rieu, Charles. Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum [Text] / Charles Rieu. Ph.D. Keeper of the oriental MSS. Volume II. Printed by order of the trustees. sold at the British Museum; and by Longmans & Co., 39, Paternoster Row; B.M. Pickering, 15, Piccadilly; B. Quaritch, 15, Piccadilly; and Asher & Co., 13, Bedford Street, Covent Garden, and 57, Unter den Linden, Berlin. 1881.-vil.678.

³⁵ Рипка, Ян, Климо, Утоко, Бечка, Иржи. Таърихи адабиёти Эрон [Матн] / Ян Рипка, Утоко Климо, Иржи Бечка. Тарҷумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. – Техрон, 1370. – 436 с.

³⁶ Frank, Othmar. Ueber die morgenländischen Handschriften der Königlich Hof- und Central-Bibliothek in München, bemerkungen von [Text] / Othmar Frank. - München 1814 – 130 p. <https://kuchaknig.org/avtor/othmar-frank/> (Санаи бардошт: 30.04.2022.)

³⁷ Levy Reuben. Persian Literature [Text] / Reuben Levy. - London: Oxford, 1945. – p.95.

³⁸ Деххудо, Алиакбар. Луғатнома [Матн] / Алиакбари Деххудо. Ҷилди 10. – Техрон: Муассисаи интишорот ва ҷопи Техрон, 1377. – С. 15638.

³⁹ Pertsch, Wilhelm. Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha (Classic Reprint) [Text] / Wilhelm Pertsch. – German: Forgotten Books, 2018 – 411 p.

дар китобхонаҳои олам ниғаҳдорӣ мешаванд, балки дар тарзҳои алоҳида ҳам шомили баёзҳои мухталиф гардида, аз маъруфияти ғазалиёти Зухурии Туршезӣ шаҳодат медиҳанд.

Отмар Франк (Othmar Frank, 1770—1840), филологи олмонӣ, дар асари тавзеҳии худ бо номи «Дар бораи дастнависҳои шарқии дарбори салтанатӣ ва китобхонаи марказии Мюнхен» (Ueber die morgenländischen handschriften der Königlichen hof- und central-bibliothek in München, bemerkungen von Othmar Frank)⁴⁰ ба чуз дар бораи мавҷудияти «Девон»-и Зухурии Туршезӣ дар Китобхонаи марказии Мюнхен дигар чизе нагуфтааст.

Дар асари «Таърихи адабиёти Эрон»-и Ян Рипка⁴¹, Утоко Климо ва Иржи Бечка дар бораи рӯзгор ва мероси адабии Зухурии Туршезӣ маълумоти мухтасар дарҷ гардидааст, ки иттилои мазкур, асосан, такрори сарчашмаҳои адабии эронӣ буда, китоби номбурда аз ҷониби Кайхусрави Кишоварзӣ ба форсӣ тарҷума шудааст.

Аз маълумоти муаллифони феҳрастҳо ва таърихномаҳои дар боло дарҷшуда бармеояд, ки дар китобхонаҳои Аврупо нусхаҳои гуногуни осори Зухурӣ мавҷуданд, ки онҳо дар таҳияи «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ (бо таҳқиқ ва тасхеҳи Асғари Бобосолор, ки айни ҳол девони нисбатан ҷомеътари ғазалиёти шоир ба шумор рафта, матни интиқодии он дар асоси муқобалаи 11 нусхаи хаттӣ ҷоп шудааст) истифода нашудаанд. Маълум мешавад, ки феҳрастномаҳо ва асарҳои дар Аврупо батабърасида дар бораи рӯзгор ва мероси адабии Зухурии Туршезӣ иттилоъ диҳанд ҳам, дар онҳо роҷеъ ба ғазалиёти шоир нуқтаи назар дарҷ нашудааст.

Дар шарқшиносии рус Ғ.Ю. Алиев дар асари таҳқиқотии худ бо номи «Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока»⁴² зимни зикри рӯзгор ва осори адабии Малики Қумӣ ва дар китоби «Персоязычная литература Индии»⁴³ дар мавриди дарҷи зиндагинома ва мероси адабии Назирии Нишопурӣ ва Калими Кошонӣ аз таъби баланди шоирии Зухурии Туршезӣ сухан гуфта, бар он назар омадааст, ки «Зухурии Туршезӣ дар баробари Назирии Нишопурӣ ва Калими Кошонӣ яке аз асосгузори сабки ҳиндӣ буда, ғазалиёти ӯ душворфаҳм аст» ва «дар талмеҳи ҷойҳои ҷуғрофӣ аз ҳама бештар васфи Дакан намудааст»⁴⁴. Б.А. Раҳматов дар рисолаи «Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои соқиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII)» ин андешаи Ғ.Ю.Алиевро саҳеҳ намешуморад ва мегӯяд, ки «аммо дар ашъори Зухурӣ тасвири табиати Дакан зиёд ва ашъораш душворфаҳм гуфтани муаллиф моро бетараф гузошта наметавонад, зеро на

⁴⁰ Frank, Othmar. Ueber die morgenländischen Handschriften der Königlichen Hof- und Central-Bibliothek in München, bemerkungen von [Text] / Othmar Frank. - München 1814 – 130 p. <https://kuchaknig.org/avtor/othmar-frank/> (Санаи бардошт: 30.04.2022).

⁴¹ Рипка, Ян, Климо, Утоко, Бечка, Иржи. Таърихи адабиёти Эрон [Матн] / Ян Рипка, Утоко Климо, Иржи Бечка. Тарҷумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. – Техрон, 1370. – С. 436.

⁴² Алиев, Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю.. - Москва: Наука.ГРВЛ, 1985. – С.142

⁴³ Алиев, Г.Ю. Персоязычная литература Индии [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю. - Москва: Наука. 1968. – С.124, 127-128.

⁴⁴ Ҳамон ҷо. – С.124-128.

дар ғазалу қасидаҳои шоир ва на дар «Соқинома»-аш ин падида ба мушоҳида гирифта нашуд»⁴⁵. Ба назари ин ҷониб, ҳам назари Ғ.Ю.Алиев ва ҳам Б.А. Раҳматов дар ин маврид саҳеҳанд. Зеро Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ 29 бор аз Дакан (бештар аз ҳар мавзеи Эрон ва, ҳатто, зодгоҳаш Туршез) ёд карда, Ғ.Ю.Алиевро ба фикри мазкур – Дакан - пурбасомадтарин талмеҳи ҷуғрофӣ дар ашъори шоир, водор намудааст. Аммо аз ин 29 маврид танҳо дар ду ҷой: охуи даканӣ ва сахрои Дакан тасвири табиати ин шаҳр ба ҷашм мерасад, ки андешаи Б.А.Раҳматов - зиёд набудани тасвири табиат дар ашъори шоирро тасдиқ менамояд. Роҷеъ ба душворфаҳмии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҷойи баҳс нест ва ҷӣ тавре ки дар боло ҳам гуфта шуд, яке аз авомили калидии маъруфияти кам доштани ашъори шоир низ маҳз дар ҳамин нукта аст.

Шарқшиноси дигари рус Н.И. Пригарина дар китоби худ таҳти унвони «Индийский стиль и его место в персидской литературе (Сабки ҳиндӣ ва нақши он дар адабиёти форсӣ)»⁴⁶ дар қатори Навъии Хабӯшонӣ, Урфии Шерозӣ, Соиби Табрезӣ, Назирии Нишопурӣ, Малики Қумӣ, Толиби Омулӣ номи Зухурии Туршезиро ба сифати шоирони муваффақи ғазалсаро дар сабки ҳиндӣ дарҷ карда, дар баробари дигарон, нақши ӯро дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ беназир шумурдааст. Н.И.Пригарина, ҳамчунин, гуфтааст, ки Ғолиби Дехлавӣ сабки Зухуриро аз шоирони дигар бартар медонист. Ҳангоми баррасии илмии ғазалиёти Ғолиби Дехлавӣ (фасли алоҳидаи ҳамин рисола) маълум гардид, ки андешаи дар боло зикршудаи Н.И.Пригарина саҳеҳ аст.

О.Ф. Акимушкин дар китоби «Зикри дастхатҳои форсӣ ва тоҷикии Институти шарқшиносӣ» (Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения)⁴⁷ дар радифи баёни таркиби «Сафинаи Соиб» гуфтааст, ки дар ин баёз аз Зухурии Туршезӣ 26 байт ҷой дода шудааст. О.Ф. Акимушкин, ҳамчунин, зикр кардааст, ки дар 4 китоби дигар («Маҷмуаи ашъор», №А1552 - 4 ғазал, «Маҷмуаи ашъор», №В4480 – 1 ғазал, «Гулшан», №Е 12. 1419 – 19 рубой ва «Баёз» №А 924 – 3 байт) ашъори алоҳидаи Зухурӣ дарҷ шудаанд, ки онҳо то ба имрӯз дар Институти шарқшиносии Федератсияи Россия маҳфузанд. Маълум мегардад, ки дар Федератсияи Россия ҳам осори шоир дар шаклҳои алоҳида мавҷуд буда, бидуни зери даст доштани онҳо наметавон, ки нусхаи нисбатан мукаммалу ҷомеи «Девони ғазалиёт»-и Зухуриро таҳия кард. Ҳамин тавр, Ғ.Ю. Алиев ва Н.И.Пригарина ба ҷуз дар бораи мушкилбаёнии Зухурии Туршезӣ, нақши хоса доштани ғазалиёти ӯ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва дар сабки ҳиндӣ эҷод шудани ғазалиёти шоир дигар роҷеъ ба сохтор ва муҳтавои ғазалиёти Зухурӣ, ки

⁴⁵ Раҳматов Б.А. Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои соқиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII) [Матн] / Б.А.Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2021. – С.5.

⁴⁶ Пригарина, Н.И. Индийский стиль и его место в персидской литературе [Текст] / Н.И.Пригарина. - М.:Восточная литература, 1999. – С.23, 45, 53.

⁴⁷ Акимушкин, О.Ф. Описание персидских и таджикских рукописей Института Востоковедения. Выпуск 10. Поэтические сборники, альбомы [Текст] / О.Ф.Акимушкин. – Москва: Наука, 1993. – С.47.

мавзуи баҳсу баррасии мост, назари худро баён накардаанд. О.Ф. Акимускин низ танҳо дар бораи мавҷудияти байтҳои алоҳидаи шоир дар баёзҳо ва дастхатҳои «Мачмуаи ашъор»-и Зухурии Туршезӣ иттилоъ додааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки масъалаи ба риштаи пажӯҳиш кашидаи мо дар Федератсияи Россия низ мавриди таҳқиқи ҷудогона қарор нагирифтааст.

Дар адабиётшиносии Эрон Забехуллоҳи Сафо⁴⁸, Абдулҳусайни Зарринқуб⁴⁹, Шафеи Кадканӣ⁵⁰, Асғари Бобосолор⁵¹, Эҳтироми Ризой⁵², Алинақи Мунзавӣ⁵³, Аҳмади Мунзавӣ⁵⁴, Тавфиқи Субҳонӣ⁵⁵, Ҷалили Таҷлил, Саида Парниёни Дарёборӣ⁵⁶, Зайнаби Наврӯзалӣ, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ⁵⁷ ва дигарон дар бораи аҳволу осори Зухурии

⁴⁸ Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон Эрон [Матн] / Забехуллоҳ Сафо. Ҷилдҳои 1-5.- Техрон: Интишороти Фирдавс, 1371.- С.636-640.

⁴⁹ Зарринқуб, Абдулҳусайн. Бо қорвони ҳулла [Матн] / Абдулҳусайни Зарринқуб. - Душанбе: Пайванд, 2004. – С.229.

⁵⁰ Кадканӣ, Шафай. Шоири оинаҳо (Баррасии сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил) [Матн] / Шафеи Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1366. – С.25.

⁵¹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1258 с.

⁵² Ризой, Эҳтиром. Соқинома дар шеъри форсӣ [Матн] / Эҳтиром Ризой. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1388. – С.218, 221-225.

⁵³ Мунзавӣ, Алинақӣ. Соқиномаҳои хаттӣ [Матн] / Алинақи Мунзавӣ. -Техрон: Нашриёти китобхонаи Донишгоҳи Техрон, 1340. –С.18-50.

⁵⁴ Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристи нусхаҳои хаттии Ганҷбахш [Матн] / Аҳмади Мунзавӣ. - № 48. – Лоҳур: Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистон, 1980. – С.1180-1181.

⁵⁵ Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Тавфиқ Субҳонӣ.- Техрон:Шурои густариши забони форсӣ, Чопи дуввум.1391, - С.119.

⁵⁶ Таҷлил Ҷалил, Дарёборӣ, Саида Парниён. Нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар ҳалқи осори таълимии Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ҷалили Таҷлил, Саида Парниёни Дарёборӣ//Фаслномаи таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломӣ. - №1. 1391. – С.29-44.

⁵⁷ Наврӯзалӣ Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Татбиқи куҳанулғӯҳи суварӣ мисоли дар “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Туршезӣ бар асоси назарияи Юнг[Матн] / Зайнаби Наврӯзалӣ, Аҳмад Хаёли Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмӣ тафсири ва таҳлили муноси забон ва адабиёти форсӣ, 1399. №52. - С.492-512., Наврӯзалӣ Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Ҳузурӣ аносири ҷаҳоргона ва забони намодин дар “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Туршезӣ [Матн] / Зайнаби Наврӯзалӣ, Аҳмад Хаёли Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмӣ-таҳассусии забон ва адабиёти форсии “Шифои дил”, 1399. №6. - С.229-254., Наврӯзалӣ Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Ангораҳои намодини аъдод дар “Саодатнома”-и Низомуддини Астарободӣ ва “Соқинома”-и Зухурии Туршезӣ [Матн] / Зайнаби Наврӯзалӣ, Аҳмад Хаёли Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмӣ-паҷӯҳиши забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Санандаҷ, 1401. №50. - С.110-132., Наврӯзалӣ Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Муқоисаи ду манзумаи “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Зухурӣ аз манзари маъношиносии аъдод [Матн] / Зайнаби Наврӯзалӣ, Аҳмад Хаёли Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмӣи Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Ҷирафт, 1401. №62. - С.104-122., Наврӯзалӣ Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Бознамуди бархе аз ангораҳои ашхос дар “Соқинома”-и Зухурӣ ва “Саодатнома”-и Астарободӣ бар асоси назарияи Юнг [Матн] / Зайнаби Наврӯзалӣ, Аҳмад Хаёли Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмӣи Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Ҷирафт, 1401. №62. - С.104-122.

Туршезӣ мақолоти арзишманд навиштаанд ва ё зимни мавзуоти гуногун назари интиқодӣ доштаанд.

Алинақии Мунзавӣ дар асари «Соқиномаҳои хаттӣ»⁵⁸ дар бораи «Соқинома»-и Зухурӣ ва нусахи мавҷудаи он дар китобхонаҳои ҷаҳон ҳарф зада, асари мазкури шоирро аз ҷиҳати ҳаҷм калон ва аз ҳайси муҳтаво бисёр пурмазмун шуморидааст. Муаллифи «Соқиномаҳои хаттӣ» ба ҳулосае омадааст, ки соқиномаи шоир дар байни асарҳои ҳамҷиҳати худ аз назари устухонбандӣ ва шеваи нигориш дар радаи аввал меистад.

Эҳтироми Ризоӣ дар китоби «Соқинома дар шеъри форсӣ» дар баробари шуарои бузурги соқиномасаро хунари беназири шоирии Зухуриро зикр карда, қисми савганди «Соқинома»-и шоирро «аз баландтарин қасамияҳои соқиномаҳо» донистааст⁵⁹. Мақсад аз «баландтарин қасамия»-ро ба ду матлаб: дароз (128 байт) ва ҷаззобу пурмазмун фаҳмем, ғалат нест.

Аммо дар бораи ғазалиёти шоир, ки ҳадафи таҳқиқи мост, Алинақии Мунзавӣ ва Эҳтироми Ризоӣ дар асарҳои мазкури худ ибрози андеша накардаанд.

Забеҳуллоҳи Сафо дар асари «Таърихи адабиёт дар Эрон»⁶⁰ бо таъя ба маълумоти тазкираҳо дар бораи зиндагинома, қасоиду ғазалиёт ва вижагиҳои эҷодии шоир сухан гуфта, сабки ғазалиёти ӯро ҳиндӣ номидааст. Ин муҳаққиқи эронӣ дар китоби мазкур доир ба мазмун ва муҳтавои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки мавзӯи таҳқиқи мост, назари иҷмолии худро дарҷ кардааст.

Абдулхусайни Зарринқуб дар асари «Сайре дар шеъри форсӣ»⁶¹ мегӯяд, ки дар ривочи фавқулодаи шеъри форсӣ дар Ҳинд, дар баробари дигарон, ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши хос дорад. Ин баҳои муҳаққиқи эронӣ дуруст буда, гувоҳи иддаоест, ки шоир дар такомули ғазали форсии тоҷикӣ нақши намоён дорад.

Рубоии Зухурии Туршезӣ низ ба эҳтимоми Акбари Бехдорванд соли 1389 (192 саҳифа) дар нашриёти «Мавло»-и Техрон ба таъб расидааст. Пешгуфтори муҳаққиқи мазкур дар бораи рӯзгору осори шоир нисбат ба сарчашмаҳо, ки то замони нашри китоби дарҷшуда дар бораи Зухурӣ маълумот додаанд, иттилои тоза надорад. Дар ин пешгуфтор дар бораи ғазалиёти шоир ва хунари ғазалсароии ӯ, ки мавриди баҳсу баррасии рисолаи мост, назари иҷмолӣ ба ҷашм мерасад.

Дар муаррифии Зухурии Туршезӣ хидмати олими эронӣ - Асғари Бобосолор шоиста аст. Ӯ соли 1390 ҳ.қ.-1971 м. матни интиқодии «Девони ғазалиёт»-и шоирро бо таҳқиқ, тасҳеҳ ва муқаддимаи муфассал дар асоси

⁵⁸ Мунзавӣ, Алинақӣ. Соқиномаҳои хаттӣ [Матн] / Алинақии Мунзавӣ. -Техрон: Нашриёти китобхонаи Донишгоҳи Техрон, 1340. – С.18-50.

⁵⁹ Ризоӣ, Эҳтиром. Соқинома дар шеъри форсӣ [Матн] / Эҳтиром Ризоӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1388. - С.218, 221-225.

⁶⁰ Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон Эрон [Матн] / Забеҳуллоҳ Сафо. Ҷилдҳои 1-5.- Техрон: Интишороти Фирдавс, 1371. - С.636.

⁶¹ Зарринқуб, Абдулхусайн. Сайре дар шеъри форсӣ [Матн] / Абдулхусайни Зарринқуб. – Техрон: Муассисаи интишороти навин, 1363. – С. 112.

муқобалаи нусхаҳои хаттӣ (китобхонаҳои «Сипаҳсолор», «Донишсароӣ оӣ», «Ганҷбахш», Малик (остони қудси разавӣ), «Салтанатӣ» (Кохи гулистон), миллӣ, Маҷлиси Шурои исломӣ - 3-то, Донишгоҳи Техрон, чопи сангии Конпур) ба таъб расонид, ки фарогири 1302 ғазал (12233 байт) аст. Муқобалаи чопи техронии «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ бо нусахи махфуз дар китобхонаи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон⁶² нишон дод, ки байни онҳо тафовути зиёд вучуд доранд ва бархе аз абёти ғазалҳои Зухурӣ аз назари муҳаққиқи эронӣ (бо дарназардошти он ки нусхаҳои мазкур дастрас набудааст) дур мондаанд. Ба эътибор гирифтани матни нусхаҳои «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ, ки дар Аврупо ва Тоҷикистон махфузанд, дар нашрҳои минбаъдаи девони ҷомеътари шоир ҳоизи манфиат аст.

Саидахмади Хусайнӣ дар «Феҳристи нусхаҳои хаттии китобхонаи умумии ҳазрати оятуллоҳ Аъзам Начафӣ Маръашӣ»⁶³ аз мавҷудияти девони шоир дар китобхонаи мазкур хабар додааст. Маълум мешавад, ки бо вучуди зиёд будани нусахи девони шоир дар кишварҳои олам, қисми бештари онҳо дар китобхонаҳои Эрон махфузанд.

Асғари Бобосолор дар муқаддимаи «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ маълумоти сарчашмаҳои гуногунро, ки ба рӯзгору осори шоир дахл доранд, бо риояи меъёрҳои равиши хронологӣ муқоиса карда, дар асоси онҳо нуктаи назари худро ибраз доштааст.

Ҳамчунин, «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ⁶⁴ (542 саҳифа) бо таҳқиқи тасхеҳи Асғари Бобосолор соли 1395 ҳ.қ. /1976 м. дар нашриёти Донишгоҳи Техрон ба таъб расид.

Тавфиқи Субҳонӣ дар рисолаи «Нигоҳе ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд»⁶⁵ дар бораи Зухурии Туршезӣ ва баъзе хусусияти ашъори ӯ дар фасли «Шоирони дарбори Хонихонон» бо таъб ба ахбори «Таърихи адабиёт дар Эрон»-и Забехуллоҳи Сафо, «Базми Темурия» ва «Таърихи назму наср» маълумот додааст, ки суҳанҳои ӯ, асосан, такрори иттилои китобҳои мазкуранд. Дар асари мазкур ба сифати байти шохид истифода шудани ашъори Зухурии Туршезӣ дар луғатномаю фарҳангҳо таъкид гардидааст, ки ин нукта барои амиқтар муайян кардани нақши шоир дар гузаштаи адаби форсии тоҷикӣ қобили таваҷҷуҳ аст.

Ҳамчунин, «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ⁶⁶ ба эҳтимоми Акбари Бехдорванд соли 1397 ҳ.қ./1979 м. (824 саҳифа) дар чопхонаи «Мавло»-и Техрон интишор ёфтааст, ки дар пешгуфтори он роҷеъ ба нақши шоир дар

⁶² Туршезӣ, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Нусахи хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - №446. – 535 с.

⁶³ Хусайнӣ Саидахмад. Феҳрасти нусхаҳои хаттии китобхонаи умумии ҳазрати оятуллоҳ Аъзами Начафӣ Маръашӣ [Матн] / Саидахмади Хусайнӣ. Ҷилди 2. – Қум. – С.799.

⁶⁴ Соқиномаи Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://literaturelib.com/books/2773>. (Санай истифода: 28.04.2022).

⁶⁵ Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Тавфиқ Субҳонӣ.- Техрон: Шурои гузаштаи забони форсӣ, Чопи дуввум.1391, - С.119.

⁶⁶ Китоби “Девони ғазалиёт”-и Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.iranketab.ir/book/46725-zohoori-torshizi>. (Санай истифода: 28.04.2022).

адабиёти форсии тоҷикӣ суҳан рафта, Акбари Бехдорванд бар он назар расидааст, ки Зухурии Туршезӣ аз шоирони муваффақи сабки ҳиндист.

Содиқ Ризозода Шафақ «асри Сафавиро асри инхитоти адабии Эрон» номида, ашъори як зумра шоирони сабки ҳиндиरो сутуда, дар радифи шоироне, ки кӯшидаанд, «китобхонаеро дар як мисраи «баланд», «барчаста», «олӣ», «рангин», «ҷаҳонгир», «машҳур», «ҳусн», «шукуфта» бирезанд»⁶⁷, номи Зухурии Туршезиро дарҷ кардааст. Муҳаққиқи мазкур ҳунари шоирии Зухуриро ба Соиби Табрзӣ ва Ваҳшии Бофқӣ баробар наредонад, аммо ўро шоири сабки ҳиндӣ ва дар шеър ҳампояи Файзии Даканӣ, Толиби Омулӣ ва Аҳлии Шерозӣ шуморидааст.

Интишори тазкираҳои «Шамъи анҷуман»-и Наввоб Муҳаммадсиддиқи Ҳасанхон⁶⁸, «Майхона»-и Абдунабии Фаҳруззамонӣ (таълифи 1025-1028х.қ./1616-1620м.)⁶⁹, «Доиратулмаорифи форсӣ»⁷⁰, «Соқиномасароёни Озарбойҷон»-и Мирҳидоятӣ Ҳисорӣ⁷¹, «Корвони Ҳинд»-и Аҳмад Гулчини Маонӣ⁷², «Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд»⁷³, «Миръот-ул-хаёл»-и Шералихони Лудӣ⁷⁴, «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар⁷⁵, «Маосири Раҳимӣ»-и «Абдулбоқии Наҳовандӣ (таълифи 1025 х.қ./1616м.)»⁷⁶, «Доиратулмаорифи ташаййуъ»-и Заковат Қарогулзу⁷⁷, «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақиюддини Кошонӣ⁷⁸, «Асарофаринон»⁷⁹, «Соқиномаҳо (нигарише ба

---

⁶⁷ Азимӣ, Саидпур. Фармонравоёни мисраи барчаста [Матн] / Саидпур Азимӣ //мачаллаи «Оинаи пажӯҳиш». №1. 1399. - С.258, 263.

⁶⁸ Ҳасанхон, Наввоб Муҳаммадсиддиқ. Шамъи анҷуман [Матн] / Наввоби Ҳасанхон. – Калкотта: Шоҳичаҳонӣ, 1293 х. – 486 с.,

⁶⁹ Фаҳруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ. Бо тасхеҳу танқеҳ ва такмили тароҷим бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маонӣ. - Техрон, 1340. – 1000 с.

⁷⁰ Туршезӣ, Зухурӣ. Доиратулмаорифи форсӣ [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Ҷилди 2. Баҳши аввал. Шин-лом. – Техрон, 1356. – 1890 с.

⁷¹ Ҳисорӣ, Мирҳидоят. Соқиномасароёни Озарбойҷон [Матн] / Мирҳидоят Ҳисорӣ. – Техрон: Китобхонаи миллии Эрон, 1386. – 285 с.

⁷² Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Корвони Ҳинд [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Ҷилди 2. – Машҳад, 1369. – 988 с.

⁷³ Амирӣ, Каюмарс. Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Каюмарс Амирӣ. – Техрон: Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1374. – 282 с.

⁷⁴ Лудӣ, Шералихон. Мирот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лудӣ. Бо эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ. - Техрон: Интишороти Равзана.1377. – 570 с.

⁷⁵ Бекдилӣ, Луфталибеки Озар. Оташкада [Матн] / Луфталибеки Озар Бекдилӣ. Нимаи дуюм. –Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1378. - 1150 с.

⁷⁶ Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наҳовандӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Техрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Техрон,1381. – 1043 с.

⁷⁷ Қарогулзу, Заковат. Доиратулмаорифи ташаййуъ. Шаҳид Саид Мучтабо [Матн] / Заковати Қарогулзу. Ҷ.10. (Шифой-Захири Форёбӣ). - Техрон, 1383. – 898 с.

⁷⁸ Кошонӣ, Тақиюддин. Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор [Матн] / Тақиюддини Кошонӣ. Баҳши Исфаҳон (таълифаш дар ҳудуди солҳои 975-1016х.қ/1567-1607м. Бо кӯшиши Абдулалӣ Адиби Барӯманд ва Муҳаммад Ҳусайни Насирии Куханмӯйӣ. – Техрон: Мероси мактуб, 1384. – 450 с.

⁷⁹ Муҳаддисзода, Ҳусайн. Асарофаринон (Зиндагиномаи номоварони фарҳанги Эрон) [Матн] / Ҳусайн Муҳаддисзода. Ҷ.4. – Техрон: Анҷумани осору мафоҳири фарҳангӣ, 1384. – 378 с.

сокиномаҳо дар адаби форсӣ)»-и Аҳмади Козарунии Хусайнӣ⁸⁰, «Натоиҷ-ул-афкор»-и Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯӣ⁸¹, «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ⁸², «Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин»-и Тақиюддини Авҳадӣ⁸³, «Хизонаи омира»-и Мирғулумалии Озод⁸⁴, «Сарви озод»-и Мирғулумалӣ Озоди Билгиромӣ⁸⁵, «Ҳамешабахор»-и Абулқосим ибни Ҳайдар⁸⁶, «Махзан-ул-ғароиб»-и Қозӣ Аҳмад Алихони Синделавӣ⁸⁷, «Шеър-ул-ачам»-и Шиблии Нуъмонӣ⁸⁸, «Порсигӯиёни Ҳинду Синд»-и Ҳарумал Садорангӣ⁸⁹ ва дахҳои дигар дар Эрон барои шинохти Зухурии Туршезӣ ба сифати шоири муваффақи сабки ҳиндӣ хидмати шоиста намуданд.

Алиризои Заковатӣ дар баробари ба таъб расонидани китоби «Маҷмуаи ҳаёл дар сабки ҳиндӣ» (гузидаи ашъори сабки ҳиндӣ)⁹⁰ 133 байти Зухурии Туршезиро дар ин маҷмуа ҷой дода, дар як радиф, дар сабки ҳиндӣ эҷод шудани ғазалиёти шоирро эътироф намудааст.

Ҷаҳонбахши Савоқиб дар асари худ бо номи «Таърихнигории асри сафавӣ ва шинохти манобеу маохиз»⁹¹ ба ҳунари шоирии Зухурии Туршезӣ баҳои баланд дода, нақши шоирро дар рушди адабиёти ин давра бориз доништааст.

Мақолаҳои Манучехри Ҷавқор таҳти унвони «Мулоҳизоте дар сохтори сокинома», Олошӣ Хусайни Ҳасанпур таҳти унвони «Се тан аз бузургтарин

---

⁸⁰ Козарунии Хусайнӣ, Аҳмад. Сокиномаҳо (нигарише ба сокиномаҳо дар адаби форсӣ) [Матн] / Аҳмади Козарунии Хусайнӣ. – Техрон: Заввор, 1385. -444 с.

⁸¹ Гупомӯӣ, Муҳаммад Қудратуллоҳ. Натоиҷ-ул-афкор. [Матн] / Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯӣ. Тасхех ва таълиқи Юсуфбек Бобопур. – Қум: Маҷмаи захоири исломӣ, 1387. – 839 с.

⁸² Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим [Матн] / Амин Аҳмади Розӣ. Бо тасхех ва таълиқи Ҷаводи Фозил. Ҷилди 2.- Техрон: Муассисаи матбуоти Алиакбари Илмӣ. – 577 с.

⁸³ Авҳадӣ, Тақиюддин Муҳаммад. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. [Матн] / Тақиюддин Муҳаммади Авҳадӣ. Ҷилдҳои 1-7.-Техрон: Маркази пажӯҳишии “Мероси мактуб”, 1389. - 1-4768 с.

⁸⁴ Озод, Мир Ғулумалӣ. Хизонаи омира [Матн] / Мир Ғулумалии Озод. -Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолаоти фарҳангӣ, 1390. -762 с.

⁸⁵ Озоди Билгиромӣ, Мирғулумалӣ. Сарви озод [Матн] / Мирғулумалӣ Озоди Билгиромӣ. Таҳқиқ, тадвин, тасхех, тартиб, муқаддима ва ҳавошии Дуктур Зарринахон. – Алигарх, 2008. – 6556 с.

⁸⁶ Ибни Ҳайдар, Абулқосим. Ҳамешабахор [Матн] / Абулқосим ибни Ҳайдар. Нусхаи хатти китобхонаи Донишкадаи адабиёт ва улумии инсонии Донишгоҳи Техрон. - № 98. – 614 с.

⁸⁷ Синделавӣ Алихон, Аҳмад Қозӣ. Махзан-ул-ғароиб [Матн] / Алихони Синделавӣ, Қозӣ Аҳмад. – Техрон: Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, филми таҳти № 1010. – 514 с.

⁸⁸ Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон [Матн] / Шиблии Нуъмонӣ. Таҳияи Абдуҳолиқи Набавӣ. Иборат аз 5 ҷилд. Ҷилди 4. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 305 с.

⁸⁹ Садорангӣ, Ҳарумал. Порсигӯиёни Ҳинду Синд [Матн] / Ҳарумал Садорангӣ. –Эрон: Интишороти Бунёди фарҳангии Эрон. – 300 с.

⁹⁰ Азимӣ, Саидпур. Фармонравоёни мисраи барҷаста [Матн] / Саидпур Азимӣ //маҷаллаи “Оинаи пажӯҳиш”. №1. 1399. - С.261.

⁹¹ Савоқиб, Ҷаҳонбахш. Таърихнигории асри сафавӣ ва шинохти манобеъ ва маохиз [Матн] / Ҷаҳонбахши Савоқиб. – Шероз: Навид, 2001. – С.476-487.

мураввичони шеъри форсии сабки ҳиндӣ дар Ҳиндустон»⁹², Нилуфари Муҳаммадӣ ва Абулқосими Сиррӣ дар мавзуи «Малики Қумӣ ва воқеаи ғарибкушӣ дар Дакан»⁹³, Фарҳанг Иршод таҳти унвони «Муҳочирати таърихии эронӣ ба Ҳинд»⁹⁴ роҷеъ ба вижагиҳои сабкию забонии шеъри Зухурии Туршезӣ, маликушшуарои дарбори Одилшоҳиён будани ӯ, нақши шоир дар ривочи шеъри форсии тоҷикии сабки ҳиндӣ, иртиботи надоштани Зухурӣ ба воқеаҳои ғарибкушӣ (зеро ақидаи кушташудани Зухурӣ дар воқеаҳои ғарибкушӣ дар Дакан низ вучуд дорад⁹⁵) маълумот додаанд. Олошті Ҳусайни Ҳасанпур нақши ғазалиёти Зухурии Туршезиро дар рушди шеъри форсии сабки ҳиндӣ бо Урфии Шерозӣ ва Толиби Омулӣ дар як поя меҳисобад. Нилуфари Муҳаммадӣ ва Абулқосими Сиррӣ маъруфияти шеъри Зухуриро дар давраи Одилшоҳиён ба қалам дода, ба таъсири ғазалиёти ӯ дар тақомули адабиёти форсии тоҷикӣ ишора намудаанд.

Шукуфа Доробӣ таҳти унвони «Таҳлили вижагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ»⁹⁶ мақолае ба таъб расонида, ба хулосае омадааст, ки «Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ қадам ба водии навҷӯӣ ва тозагӯӣ ниҳодааст ва бисёре аз вижагиҳои сабки ҳиндӣ назири хаёлотии латифу бадеъ, илтизом ба тасвирсозии ғарибу душвор дар ниҳояти дараҷа дар ашъораш таҷаллӣ намудааст ва гоҳ ифроти шоир дар халқи мазомини дуру дароз сабаби эҷоди таъкид (печидагӯӣи шеър ё наср ба сабаби калимот ва киноёти дур аз зеҳн – Ш.Ш.) дар каломии вай гаштааст»⁹⁷. Аз баррасии ғазалиёти шоир бармеояд, ки ӯ на «қадам ба водии навҷӯӣ ниҳода», балки дар навҷӯӣ ва тозагӯӣ ба ниҳояти камол расидааст.

Саидпури Азимӣ дар мақолаи «Фармонравоёни мисраи барҷаста»⁹⁸ ҳунари шоирии Зухурии Туршезиро дар иншои «мисраи барҷаста» тавсиф намудааст. Муҳаққиқи мазкур гуфтааст, ки Зухурӣ дар эҷоди «мисраи барҷаста» сабки хосаи худро дорад.

Арзия Бехободӣ ва Иброҳими Источияи Алӣ бо номи «Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти қасоид ва тарҷеоти девони Зухурии Туршезӣ»⁹⁹,

---

⁹² Пуролошти Ҳусейн Ҳасан. Се тан аз бузургтарин мураввичони шеъри форсии сабки ҳиндӣ дар Ҳиндустон [Матн] / Ҳусейн Ҳасани Пуролошти // Маҷаллаи мутолеот ва таҳқиқоти адабӣ. 1394. №18. – С.69-80.

⁹³ Муҳаммадӣ Нилуфар, Сиррӣ Абулқосим. Малики Қумӣ ва воқеаи ғарибкушӣ дар Дакан [Матн] / Нилуфари Муҳаммадӣ, Абулқосими Сиррӣ // Виҷанномаи номаи фарҳангистони Пажӯишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ. - С.277-285.

⁹⁴ Иршод, Фарҳанг. Муҳочирати таърихии эронӣ ба Ҳинд [Матн] / Фарҳанги Иршод. – Техрон: Пажӯишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ, 1373. – С.181.

⁹⁵ Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наҳовандӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо. -Техрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Техрон,1381.-С.92.

⁹⁶ Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.131.

⁹⁷ Ҳамон ҷо. – С.152.

⁹⁸ Азимӣ, Саидпур. Фармонравоёни мисраи барҷаста [Матн] / Саидпур Азимӣ //маҷаллаи “Оинаи пажӯиш”. №1. 1399. - С.255-278.

⁹⁹ Бехободӣ Арзия, Таснимӣ Иброҳим Источияи Алӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти қасоид ва тарҷеоти девони Зухурии Туршезӣ [Заҳираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: – <https://www.virascience.com/thesis/671917/>; Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки

Маҳмудулҳаққи Ансорӣ, Муҳаммади Минучехри Ҳасан таҳти унвони «Аҳвол, осор ва сабки шеърӣ насри Зухурии Туршезӣ»¹⁰⁰, Зоричи Сиддиқия Вакилӣ, Маҳмуди Содикзода дар мавзуи «Шарҳу такмили никоти балоғӣ дар девони Зухурии Туршезӣ» (баррасии муҳимтарин мухтасоти сабки ҳиндӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ)¹⁰¹ ва Маҳсо Фараҳманднаҷод дар мавзуи «Баррасии мусиқии берунӣ ва канорӣ дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ»¹⁰² поённома навиштаанд. Арзияи Беҳободӣ ва Иброҳими Источияи Алӣ гуфтаанд, ки қасоиди шоир бештар ба мавзуи мадҳия бахшида шуда, устухонбандии қавии жанрӣ доранд. Муаллифони мақолаи «Аҳвол, осор ва сабки шеърӣ насри Зухурии Туршезӣ» фикри муҳаққиқону олимонро роҷеъ ба эҷод шудани ғазалиёти шоир дар сабки ҳиндӣ таъйид карда, маҳорати баланди ӯро дар иншои назму наср зикр намудаанд. Зоричи Сиддиқия Вакилӣ ва Маҳмуди Содикзода ғазалиёти Зухурии Туршезиро дар таърихи адабиёти форсӣ беназир гуфтаанд.

Зайнаби Боғбонӣ ва Муҳаммад Амири Машҳадӣ – муҳаққиқони эронӣ, дар мавзуи «Симои паёмбарон дар девони Зухурии Туршезӣ»¹⁰³ поённома навиштаанд, ки дар он масъалаи нақши талмеҳи пағомбарон дар ғазалиёти шоир мавриди баррасӣ қарор дода шуда, муаллифони мақола ба хулосае омадаанд, ки пуркорбурдатарин симои паёмбарон дар девони шоир Хизр ва Юсуф (а) мебошанд.

Ҷалили Таҷлил ва Саида Парниёни Дарёборӣ дар мавзуи «Нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар халқи осори таълимии Зухурии Туршезӣ»¹⁰⁴ мақолае навишта, аз шуҳрат, басту банди ашъор, аҳволу осор ва нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар ташаккулу тақомули мероси адабии Зухурии Туршезӣ андешаҳои ҷолиб иброз доштаанд. Аз ҷумла гуфтаанд, ки бидуни дастгирии хонадони мазкур шоир наметавонист, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба ин мақом расад. Аммо мақолаи мазкур роҷеъ ба сохтор ва

ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.153.

¹⁰⁰ Ансорӣ Маҳмудулҳақ, Ҳасан Муҳаммад Минучехр. Аҳвол, осор ва сабки шеърӣ насри Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>; Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.153.

¹⁰¹ Вакилӣ, Зорич Сиддиқия, Маҳмуд Содикзода. Шарҳу такмили никоти балоғӣ дар девони Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>

¹⁰² Фараҳманднаҷод, Маҳсо. Баррасии мусиқии берунӣ ва канорӣ дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ. [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>

¹⁰³ Боғбонӣ, Зайнаб, Машҳадӣ, Муҳаммадамир. Симои паёмбарон дар девони Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>; Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.153.

¹⁰⁴ Таҷлил Ҷалил, Дарёборӣ, Саида Парниён. Нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар халқи осори таълимии Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ҷалили Таҷлил, Саида Парниёни Дарёборӣ//Фаслномаи таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломӣ. - №1. 1391. – С.29-44.

муҳтавои ғазалиёти шоир, ки мавриди назари мост, андешае иброн нашудааст.

Хусайни Муҳаммадӣ дар мақолаи «Баррасии нақши Зухурии Туршезӣ дар густариши фарҳангу забони форсӣ дар Дакан»¹⁰⁵ гуфтааст, ки шоир «бо халқи осори адабии арзанда» тавонистааст, ки ба фарҳангу забони форсӣ дар ин мавзеъ тақомул бахшад. Воқеан, Зухурии Туршезӣ на танҳо дар рушди забони форсӣ дар Дакан, балки тавассути эҷоди осори гаронмоя, умуман, дар тақомули забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ хидмати шоиста кардааст. Хусайни Муҳаммадӣ дар ин мақола аз нақши ашъори шоир дар густариши фарҳангу забони форсӣ дар ин шаҳр сухан гуфта, дар бораи ғазалиёти шоир назари иҷмолий баён кардааст.

Дар китоби «Донишномаи адаби форсӣ дар шибҳи қора» асарҳои «Шахрошӯб», «Минобозор», «Панҷ руқъа», «Ташҷир», «Воқеоти Қарбало» ва «Шарҳи Зухурӣ» ба Зухурии Туршезӣ мансуб доништа шудаанд¹⁰⁶, ки, албатта, саҳеҳии ин иттилоъ зери шубҳа қарор дошта, дар нусаҳи мавҷудаи девонҳои шоир маълумоти мазкур дарҷ наёфтааст. Дар асари мазкур низ дар мавриди ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти Зухурӣ, ки мавзуи баҳсу баррасии мост, андешае баён нагардидааст.

Дар адабиётшиносии Ҳинду Покистон. Шерхони Лудӣ дар «Миръот-ул-хаёл»¹⁰⁷, Ибратии Азимободӣ дар «Риёз-ул-афкор»¹⁰⁸, Ройи Лақҳнавӣ дар «Риёз-ул-орифин»¹⁰⁹, Муҳаммадафзали Сархуш дар «Қаламот-уш-шуаро»¹¹⁰, Мақбулбеки Бадахшонӣ дар «Таърихи адабиёти мусалмонони Покистону Ҳинд»¹¹¹, Сеҳрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмад Хусайн дар «Тури маънӣ»¹¹², Муҳаммадхусайни Тасбеҳӣ дар «Феҳристи алифбоии нусаҳҳои хаттии китобхонаи Ганҷбахш»¹¹³, Қирмонӣ Ворис дар «Dreams forgotten» (Рӯёҳои

---

¹⁰⁵ Муҳаммадӣ Хусайн. Баррасии нақши Зухурии Туршезӣ дар густариши фарҳангу забони форсӣ дар Дакан [Матн] / Хусайни Муҳаммадӣ //Фаслномаи забон ва адабиёти Донишгоҳи Хоразм. -№91, 1400х.к. – С.261-283.

¹⁰⁶ Туршезӣ, Зухурӣ. Фарҳангномаи адаби форсӣ. Донишномаи адаби форсӣ дар шибҳи қора [Матн] / Зухурии Туршезӣ. (Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш). Бо сарпарастии Ҳасани Анӯша. Чопи дувум. Ҷилди 4. –Техрон, 1380. –С.1659-1669.

¹⁰⁷ Лудӣ, Шералихон. Мирот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лудӣ. Бо эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ. - Техрон: Интишороти Равзана.1377. – С.78.

¹⁰⁸ Ибратӣ, Азимободӣ. Риёз-ул-афкор [Матн] / Азимободии Ибратӣ. - Калкотта, 1262. - С.85.

¹⁰⁹ Лақҳнавӣ, Офтоб Рой. Риёз-ул-орифин [Матн] / Офтоб Ройи Лақҳнавӣ. Бо тасхеҳу муқаддимаи Сайид Ҳисомиддини Рошидӣ. Бахши аввал. – Исломобод, 1976. – С.6.

¹¹⁰ Сархуш, Муҳаммадафзал. Қаламот-уш-шуаро [Матн] / Муҳаммадафзали Сархуш.- Лоҳур, 1942. – С.72.

¹¹¹ Бадахшонӣ, Мақбулбек. Таърихи адабиёти мусулмонони Покистону Ҳинд [Матн] / Мақбулбеки Бадахшонӣ. – Панҷоб, 1524. – С.312.

¹¹² Кокуравӣ Сеҳрӣ, Муншӣ Аҳмад Хусайн. Тӯри маънӣ [Матн] / Сеҳрии Кокуравӣ, Аҳмад Хусайни Муншӣ. Таҳияи Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Дехлӣ, 2007. – С.180.

¹¹³ Тасбеҳӣ, Муҳаммадхусайн. Феҳристи алифбоии нусаҳҳои хаттии китобхонаи Ганҷбахш (Аз оғози таъсис то кунун) [Матн] / Муҳаммадхусайн Тасбеҳӣ. – Исломобод: Маркази таҳқиқоти Эронӣ Покистон, 2005. – С. 207-208.

фаромӯшшуда)¹¹⁴ ва Sprenger A. дар «A catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany manuscripts, of the libraries of the kings of Oudh»¹¹⁵ дар бораи Зухурии Туршезӣ иттилоӣ иҷмолӣ дода, дар бораи ғазалиёти шоир назари хосе нагуфтаанд. Ройи Лахнавӣ номи шоирро дар ду шакл: Зухурии Туршезӣ ва Зухурии Хуросонӣ ба қалам додааст.

Назир Аҳмад китоберо таҳти унвони «Zuhuri – life and works» (Зухурӣ - ҳаёт ва фаъолият - Ahmad, Nazir, 5191-Zuhuri, Nur al-Din Muhammad, 1537 or 8 - 1616 or 71, India – Biography Poets, Persian)¹¹⁶ ба таъб расонид, ки дар он роҷеъ ба ҳаёт ва мероси адабии шоир, нусахи «Девон»-и ашъор, вижагиҳои шеър ва робитаи эҷодии Зухурӣ бо аҳли адаби ҳамзамонаш суҳан рафта, то андозае нақши шоирро дар тақомули сабки ҳиндӣ муқаррар намудааст¹¹⁷. Муҳаққиқи мазкур ҳам дар бораи ғазалиёти шоир дар асари худ пажӯҳиши ҷудоғонаеро ба сомон нарасонидааст. Танҳо роҷеъ ба ғазалсароии шоир, шеваи баёни мураккаб ва шуҳрати ғазали шоир дар рӯзгори Зухурӣ суҳан гуфтааст.

Дар китоби «Адабиёти форсӣ дар Ҳинд» низ дар бораи Зухурии Туршезӣ иттилоӣ кӯтоҳ ба чашм расида¹¹⁸, Раис Аҳмад Нуъмонӣ дар асари «Таълиқоти «Тури маънӣ»-и Муншӣ Аҳмадхусайни Сеҳрии Кокуравӣ»¹¹⁹ роҷеъ ба рӯзгори шоир мурур кардааст.

Шайх Муҳаммад Иқром дар Лоҳур соли 1329 ҳ.ш. - 1950 м. «Армуғони пок»-ро¹²⁰ ба таъб расонид, ки он «баргузидае аз ашъори порсигӯиёни шибҳи қораи Ҳинд ва Покистон аз қарни панҷуми ҳиҷрӣ то Иқболи Лоҳурӣ» буд. Ин китоб соли 1333 ш.қ. - 1954 м. бо муқаддимаи Саид Нафисӣ дар Техрон бознашр шуд, ки дар он гузидаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ҷой дода шудаанд.

Дар асарҳои «Мактаби вуқӯъ дар шеъри форсӣ»¹²¹, «Корвони Ҳинд»¹²², «Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд»¹²³, «Адабиёти форсӣ дар Ҳинд»¹²⁴, «Доират-

---

¹¹⁴ Kirmani, Waris. Dreams forgotten (an anthology of indo-persian poetry) [Text] / Waris Kirmani. Academic Books, Aligarh, 1986. – С. 231.

¹¹⁵ Sprenger A. A catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany manuscripts, of the libraries of the kings of Oudh [Text] / A. Sprenger. Vol. 1. Calcutta, 1854. – С.44.

¹¹⁶Ahmad Nazir. Zuhuri – life and works / N.Ahmad. [Electronic resource] Access mode: <https://openlibrary.org/authors>. - Allahabod, 1953. – 47-69, 210, 283, 310-353 p. India – Biography Poets, Persian. (Санаи истифода: 27.04.2022).

¹¹⁷ Ahmad Nazir. Zuhuri – life and works / N.Ahmad. [Electronic resource] Access mode: <https://openlibrary.org/authors>. - Allahabod, 1953. – 47-69, 210, 283, 310-353 p. India – Biography Poets, Persian. (Санаи истифода: 27.04.2022).

¹¹⁸ Адабиёти форсӣ дар Ҳинд. Ҷилди 2. – Дехлӣ: Интишороти Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии исломии Эрон. – С.67.

¹¹⁹ Кокуравӣ Сеҳрӣ, Муншӣ Аҳмад Хусайн. Тури маънӣ [Матн] / Сеҳрии Кокуравӣ, Аҳмад Хусайни Муншӣ. Таҳияи Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Дехлӣ, 2007. – 493 с.

¹²⁰ Иқром, Шайх Муҳаммад. Армуғони пок [Матн] / Шайх Муҳаммад Иқром. – Лоҳур: Дини Муҳаммадӣ, 1329 ш.қ./1950м.- 668 с.

¹²¹ Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Мактаби вуқӯъ дар шеъри форсӣ [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ.-Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1348. -712 с.

¹²² Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Корвони Ҳинд [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Ҷилди 2. – Машҳад, 1369. – С.823.

ул-маорифи ташаййуъ»¹²⁵, «Асарофаринон (чилди аввал)»¹²⁶, «Dreams forgotten» (Руъёҳои фаромӯшшуда)¹²⁷ ва «Осор-уш-шуаро»-и Муҳаммад Акрами Икром¹²⁸ дар бораи рӯзгору осори Зухурии Туршезӣ ба таври иҷмолий маълумот дода шудааст, ки иттилои онҳо такрори сарчашмаҳои қаблан баёншуда аст.

Дар китобхонаи Ҳайдаробод «Куллиёт»-и Зухурии Туршезӣ (таҳти №1165)¹²⁹, «Девон»-и Зухурии Туршезӣ (таҳти №1246)¹³⁰, «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ (таҳти №16154)¹³¹ ва дар қисми Мунир Олами бахши форсии китобхонаи Абдулкаломи Озоди Олигарҳ дар тазкираи «Майхона»-и Абдуннабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ¹³² маҳфузанд. Ҳамчунин, дар китобхонаи «Бухар»-и Калкутта «Дебочаи «Наврас», «Дебочаи «Гулзори Иброҳим», «Дебочаи «Хони Халил»-и Зухурии Туршезӣ ва «Минобозор»¹³³, ки ба номи ӯ интисоб доранд, маҳфуз буда, нусахи дигари осори Зухурии Туршезӣ дар ки тобхонаҳои «Ганҷбахш»¹³⁴, «Ҳамидияи Баҳупҳол»¹³⁵, «Роҷа»-и Маҳмудобод¹³⁶, «Ҳамдард»-и Туғлуқобод¹³⁷, Патёлаи Панҷоб¹³⁸, Ҳардёл¹³⁹ ва Донишгоҳи ҷомеаи миллии

¹²³ Амирӣ, Каюмарс. Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Каюмарс Амирӣ. – Техрон: Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1374. – С.38.

¹²⁴ Адабиёти форсӣ дар Ҳинд. Чилди 2. – Дехлӣ: Интишороти Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии исломии Эрон (бидуни соли нашр). – 127 с.

¹²⁵ Қарогулзу, Заковат. Доиратулмаорифи ташаййуъ. Шаҳид Саид Мучтабо [Матн] / Заковати Қарогулзу. Ҷ.10. (Шифой-Захири Форёбӣ). - Техрон, 1383. –С.550.

¹²⁶ Муҳаддисзода, Хусайн. Асарофаринон (Зиндагиномаи номоварони фарҳанги Эрон) [Матн] / Хусайн Муҳаддисзода. Ҷ.1. – Техрон: Анҷумани осору мафоҳири фарҳангӣ, 1384. – 124 с.

¹²⁷ Kirmani, Waris. Dreams forgotten (an anthology of indo-persian poetry) [Text] / Waris Kirmani. Academic Books, Aligarh, 1986. – С. 231.

¹²⁸ Осор-уш-шуаро [Матн]. (Фарҳанги шуърои форсигӯи шубҳи қора аз асри Масъуди Саъд то асри аллома Иқбол) Тартиб ва тадвини дуктур Сайид Муҳаммад Акрами Икром. - Исломодоб: Маркази таҳқиқотит форсии Эрон ва Покистон, 2008.- С.450.

¹²⁹ Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. I. 185 p.

¹³⁰ Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. I. – 239 p.

¹³¹ Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. III. – 239 p.

¹³² Қазвинӣ, Абдуннабии Фаҳруззамонӣ. Майхона [Матн] / Абдуннабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ. Нусахаи қаламӣ. №318 ҷ 12 ғ . – 577 с.

¹³³ Maulavi Qasim, Nasir Radavi, Maulavi Abdulmuqtadir. Catalogue of the Persian manuscripts in the Buhar library [Text] / Qasim Maulavi, Radavi Nasir, Abdulmuqtadir Maulavi. – Calcutta: Imperial library, 1921. – (С.340-341.) - 382 p.

¹³⁴ Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристи нусаҳои хаттии Ганҷбахш [Матн] / Аҳмади Мунзавӣ. - № 48. – Лоҳур: Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистон, 1980. – С.1180-1181.

¹³⁵ Сит Паранат. Феҳрасти нусаҳои хаттии китобхонаи шуъбаи таҳқиқ ва ашоати Кашмир ва Ҳамидияи Бҳупол [Матн] / Паранат Сит. – Дехлӣ: Маркази таҳқиқи забони форсӣ дар Ҳинд, 1986. – С.135.

¹³⁶ Феҳристи нусаҳои хаттии форсӣ [Матн]. №4. Китобхонаи Роҷаи Маҳмудобод. – Дехлӣ: Маркази таҳқиқоти форсии Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии исломии Эрон. – С.277.

¹³⁷ Феҳристи нусаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 4. Китобхонаи ҷомеаи Ҳамдарди Туғлуқобод. - Дехлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – С.348.

¹³⁸ Феҳристи нусаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 1. Китобхонаи умумии Патёлаи Панҷоб. - Дехлӣ: Молруд, 1999. – 267 с.

исломияи Деҳлӣ¹⁴⁰ гувоҳи онанд, ки осори Зухурӣ дар Ҳинду Покистон иштиҳор дорад.

Дар адабиётшиносии тоҷик. Х.С. Айнӣ соли 1956 дар асари таҳқиқии худ «Бедиль и его поэма «Ирфон»¹⁴¹ аз доираи адабии дарбори Акбар сухан гуфта, дар қатори шоирони маъруфи ин давра, ки дар рушди сабки ҳиндӣ нақши шоиста доранд, номи Зухурии Туршезиро низ зикр кардааст. Х.С. Айнӣ саҳми Зухурии Туршезиро дар рушди сабки ҳиндӣ на камтар аз Урфии Шерозӣ, Калими Кошонӣ, Толиби Омӯлӣ, Носиралии Сирҳиндӣ, Малики Қумӣ, Боқири Хӯрда, Зеҳнии Кашмирӣ, Назирии Нишопурӣ ва Файзии Даканӣ медонад.

А.М. Мирзоев ва М.И. Занд дар «Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон»¹⁴² дар бораи Зухурии Туршезӣ бо забони русӣ сухан гуфтаанд, ки иттилои мазкур номи шоир, соли вафот, таърихи ба Ҳинд рафтани ӯро фаро гирифтааст. Адабиётшиносони мазкур дар бораи «Девон» ва «Ғазалиёт» ва «Соқинома»-и шоир, ки таҳти рақамҳои 342, 446, 609, 911 дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфузанд¹⁴³, маълумоти иҷмолӣ додаанд.

«Девон»-и Зухурии Туршезӣ, ки таҳти рақами 342 дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфуз аст, фарогири 158 саҳифа буда, «Девон»-и дигари шоир, ки дар ҳамин Марказ таҳти рақами 446 ниҳаддорӣ мешавад, 535 саҳифаро дорост¹⁴⁴.

Дар Маркази мазкур дастхатте таҳти рақами 911 мавҷуд аст, ки аз 291 саҳифа иборат буда, дар саҳифаи аввали он аз ҷониби кормандони бахши дастхатҳо «Куллиёт»-и Зухурии Тусӣ навишта шуда, дар қисми аввали ин «Куллиёт» ғазалиёте дарҷ шудааст, ки ба қалами Зухурии Туршезӣ тааллуқ надоранд. Аммо дар ин дастхат «Соқинома», «Гулзори Ирам», «Хони Халил» ва «Рисолаи «Наврас»-и Зухурии Туршезӣ мавҷуд аст.

У.Каримов дар китоби «Адабиёти тоҷик дар асри XVI»¹⁴⁵ дар бораи тазкираи «Майхона»-и Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ маълумоти мухтасар дода, дар қатори соқиномаҳои дигар «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро мустақил ва ҳаҷман калон гуфта, афзудааст, ки «дар соқиномаҳои Навъии Хабушонӣ ва Зухурӣ таърифи маю соқӣ, баҳор, муғаннӣ баён

---

¹³⁹ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 3. Китобхонаи умумии Ҳардёл. - Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсии ройзании Ҷумҳурии Исломии Эрон, 1999. – 130 с.

¹⁴⁰ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 5. Китобхонаи Донишгоҳи ҷомеаи миллии исломия. - Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – 500 с.

¹⁴¹ Айнӣ, Х.С. Бедиль и его поэма «Ирфон» [Текст] / Х.С. Айнӣ. – Сталинабод: Таджикгосиздат, 1956. – С.37; Девони Зухурӣ. Бо тасхеҳи Алиасғари Бобосолор. – С.109.

¹⁴² Мирзоев, М.А., Занд, М.И. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР [Текст] / М.А. Мирзоев, М.И.Занд. Том.3. Душанбе: Дониш, 1968. - С. 113-114.

¹⁴³ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 4. Китобхонаи ҷомеаи Ҳамдарди Туғлуқобод. - Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – С.158.

¹⁴⁴ Туршезӣ, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Нусхаи хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - №446. – 535 с.; Туршезӣ, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ. №342 – 158 с.

¹⁴⁵ Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI [Матн] / У. Каримов У. – Душанбе: Дониш, 1985. – С.121-122.

шудаанд»¹⁴⁶. Аммо баррасии «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ, агарчи масъалаи мазкур аз ҳавсалаи гуфтори мо дур аст, нишон дод, ки ин асари шоир мавзуоти дигар: зоҳиситезӣ, сифати хубон ва субҳ, васфи дил ва ишқ, хитоб ба носех, таърифи шаб, сухан, қалам, подшоҳи одил, шиква аз бахт, тариқи сулук, танбеҳи нафс, муноҷот, наъти Расули акрам (с) ва шарҳи рӯзгори худро ҳам фарогир аст.

Соли 1982 тазкираи «Ништари ишқ»-и Хусайнкулихони Азимободӣ¹⁴⁷ дар Душанбе бо хатти форсӣ ба чоп расид, ки дар он нозукхаёли ва маънитирозии Зухурии Туршезӣ дар ғазал ва яке аз муқаддамони замон будани шоир дар хунари шоирӣ дарҷ ёфтааст. Нуктаи қобили зикр дар тазкираи мазкур аз он иборат аст, ки муаллифи тазкира дар баробари Урфии Шерозӣ ва Файзии Файёзӣ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ баҳои баланд додааст.

Фирӯза Зехнӣ дар асари «Жанри соқинома дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои XIII-XV»¹⁴⁸ «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро аз ҷумлаи асарҳои мешуморад, ки дар рушди адабиёти форсии тоҷикӣ нақши намоён доранд.

Ш.З. Суфиев дар китоби «Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI-XVII веков» («Соқинома ва таҳаввули он дар адабиёти форсизабони Ҳинд дар асрҳои XVI-XVIII»)¹⁴⁹ «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро мавриди баррасии амиқи илмӣ қарор дода, ба хулосае омадааст, ки маҳз сохтори асари мазкури Зухурӣ (ба бахшҳо тақсим шудани он, мавҷудияти қисса ва ҳикоя дар соқинома) дар бандубасти соқиномаҳои мустақил ва калонҳаҷми баъдан эҷодгашта таъсир гузоштааст. Дуруст аст, агар асари мазкури Ш.З.Суфиевро аввалин муаррифиномаи «Соқинома»-и Зухурӣ дар адабиётшиносии тоҷик донем.

Мақолаи дигари Ш.З. Суфиев дар мавзӯи «Махсусиятҳои жанрии «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ» (Жанровые особенности «Саки-наме» Зухурии Туршези)¹⁵⁰ ба баҳсу баррасии иҷмолии таърихи соқиномасароӣ дар адабиёти форсии тоҷик бахшида шуда, муаллиф «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро «яке аз саҳифаҳои дурахшони адабиёти форсу тоҷик» донистааст. Ба андешаи Ш.З.Суфиев, агарчи унвонҳои бахшҳои ҷудоғонаи «Соқинома»-и Зухурӣ ба зоҳир алоқаманд нестанд, аммо иртиботи маънавии комил доранд. Ҳамчунин, дар мақола омадааст, ки шоир тавассути гурезҳои мантиқӣ ақидаҳои фалсафии худро иброз дошта, мавзуоти мухталифи асарро ба воситаи «ман»-и қаҳрамони ғиноӣ (лирикӣ) ба ҳам пайванд додааст.

¹⁴⁶ Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI [Матн] / У. Каримов У. – Душанбе: Дониш, 1985. – С.122.

¹⁴⁷ Азимободӣ Хусайнкулихон. Ништари ишқ [Матн] / Хусайнкулихони Азимободӣ. Китоби 3. – Душанбе: Дониш, 1982. – С.783-1179.

¹⁴⁸ Зехнӣ, Фирӯза. Жанри соқинома дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои XIII-XV [Матн] / Фирӯза Зехнӣ. - Душанбе: Дониш. 1991. - 110 с.

¹⁴⁹ Суфиев Ш.З. Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI-XVII веков [Текст] / Ш.З.Суфиев. –Душанбе: Дониш, 2011. – 288 с.

¹⁵⁰ Суфиев, Ш.З. Жанровые особенности «Саки-наме» [Текст] / Ш.З. Суфиев //Иран-наме. Научный востоковедческий журнал. Алма-ато. №4(20). 2011. – 312 с.

Нуктаи дигари қобили таваҷҷуҳ он аст, ки дар мақолаи мазкур Ш.З. Суфиев таъсирпазирии адабии Зухуриро (аз ҷумла дар эҷоди ғазал) аз Фирдавсӣ, Саной, Агтор, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Амир Хусрав, Ҳоқонӣ, Заҳири Форёбӣ, Камолуддини Исфаҳонӣ ва Ҷомӣ таъкид намудааст. Дар ин қатор метавон номи шоирони дигар, ба монанди Асируддини Ахсикатӣ, Бобо Фигонӣ, Имодии Шаҳриёрӣ, Салмони Соваҷиро низ афзуд, ки ашъори онҳо дар эҷоди ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бетаъсир набудааст.

З. Ғаффорова дар китоби «Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Кашмир дар асрҳои XVI-XVII»¹⁵¹ зимни таваққуф ба соқиномасароёни маъруф Зухурии Туршезиро муаллифи соқиномаи калонҳаҷм ва мустақил гуфта, ба хулосае омадааст, ки танҳо як «Соқинома»-и шоир метавонад, ки нақши хосаи ӯро дар рушди адабиёти форсии тоҷикӣ муайян намояд.

Т.Атахонов дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»¹⁵² зимни истилоҳи «соқинома» ҳаҷми «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро ба иштибоҳ 2 ҳазор байт гуфта, шоирро дар соқиномасароӣ пайрави Салмони Соваҷӣ, Ҳоҷӯи Кирмонӣ ва Ҳофизии Шерозӣ номидааст, ки ин нукта, ба назари ин ҷониб, саҳеҳ нест. Зеро соқиномаҳои шоирони мазкури асри XIV ҳаҷман хурд буда, мазмунан як қисми маснавиро мемонанд. Аммо «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ як асари томи калонҳаҷму комилсохтор аст. Донишмандони тоҷик Ф. Зеҳнӣ, З. Ғаффорова Ш.З.Суфиев ва Т.Атахонов дар асарҳо ва мақолаи дар боло зикршуда роҷеъ ба поэтикаи ғазалиёти шоир, ки масъалаи мавриди пажӯҳиш ва баррасии мост, тааммуле накардаанд.

У.Тоиров, А.Афғонов ва З.Бобоалиева бори нахуст матни мукаммали тазкираи «Майхона»-и Абдуннабии Фаҳруззамониро ба хатти кириллӣ баргардониданд¹⁵³, ки барои шиносӣ бо рӯзгору осори Зухурии Туршезӣ ба алоқамандони адабиёт, ки аз хатти форсӣ кам бархӯрдоранд, хидмати шоиста аст.

Нигорандаи ин сатрҳо дар китоби «Абдуннабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ ва аҳамияти адабии тазкираи «Майхона»-и ӯ»¹⁵⁴ ва асари «Навпардозӣҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал»¹⁵⁵ ба хулосае омадааст, ки ҳунари шоирии Зухурӣ нисбат ба дигар анвои адабӣ дар ғазалиёти ӯ равшантар инъикос ёфтааст.

¹⁵¹ Ғаффорова З. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Кашмир дар асрҳои XVI – XVII [Матн] / Ғаффорова З. - Хучанд: Нури маърифат. – С.255-257.

¹⁵² Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ Бедил [Матн] / Т.Атахонов. - Душанбе: Шарқи озод, 2002. – С.328-330.

¹⁵³ Фаҳруззамонӣ, Абдуннабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона». Ҷилди 1. – Душанбе: Мегапринт, 2019. – 768 с.

¹⁵⁴ Шарипов Ш.Р. Абдуннабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ ва аҳамияти адабии тазкираи «Майхона»-и ӯ. Қисми 1. -Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2019. – 138 с.

¹⁵⁵ Шарипов Ш.Р. Навпардозӣҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.

Б.А. Раҳматов дар китоби «Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои сокиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII)»¹⁵⁶ як боби алоҳидаеро ба зиндагинома ва осори Зухурии Туршезӣ бахшидааст. Муаллиф сохт, мундариҷа ва вижагиҳои «Сокинома»-и Зухурии Туршезиро мавриди пажӯҳиш қарор дода, ба хулосае омадааст, ки асари мазкури шоир дар таърихи сокиномасароии шеъри форсӣ аз бехтарин сокинома аст, ки бо се лаҳн: ошиқона, орифона ва ҳамосӣ суруда шудааст. Ҳамчунин, Б.А. Раҳматов «Сокинома»-и Зухуриро заминаи ба вучуд омадани сокиномаҳои калонҳаҷм дар адабиёти форсии тоҷикӣ шуморидааст, ки қаблан (соли 2011) ин андешаро Ш.З. Суфиев иброз доштааст. Бар замми ҳамаи гуфтаҳои боло дар бораи «Сокинома»-и Зухурии Туршезӣ метавон афзуд, ки барои муаррифии сокинома ҳамчун жанри мустақили адабӣ, ки дорои вижагиҳои сохторист, «Сокинома»-и шоир нақши бориз дорад. Б.А. Раҳматов дар китоби зикршуда дар бораи ғазалиёти шоир иҷмолан назар намуда, дар заминаи андешаҳои муҳаққиқони тоҷик ва эронӣ сабки ғазалиёти шоирро ҳиндӣ гуфтааст.

Бо вучуди таълифи мақолоти мухталиф роҷеъ ба осору аҳволи Зухурии Туршезӣ то ба имрӯз пажӯҳиши алоҳидае дар масъалаи омӯзиши ҷанбаҳои поэтикаи ғазалиёти шоир рӯйи қор наомадааст.

Фарқи таҳқиқоти ҳозир, пеш аз ҳама, дар он аст, ки нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии садаҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд бори нахуст мавриди баррасии илмӣ қарор дода шудааст.

Робитаҳои таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои таҳқиқи илмӣ робитаи зич дошта, натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқи илмӣ метавонад дар таҳия ва тақмили дастурҳо, воситаҳо ва барномаҳои таълимӣ истифода шавад. Баррасӣ ва таҳлили мавзуи диссертатсияи мазкур дар доираи яке аз самтҳои қорҳои илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи Шарқи Миёна ва наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо ва шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади таҳқиқ муайян намудани масоили назариву адабии поэтикаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, таъсирпазирии ӯ аз ашъори шуарои пешин ва пайравии шоирони баъдӣ ба ғазалиёти шоир, нақши шоир дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд, сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва вижагиҳои он, мазмунсозиву таркибофаринӣ ва қорбурди шигардҳои адабӣ дар ғазалиёти ӯ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои расидан ба мақсадҳои гузошташудаи пажӯҳиш ҳалли вазифаҳои зер заруранд:

---

¹⁵⁶ Раҳматов Б.А. Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои сокиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII) [Матн] / Б.А.Раҳматов. – Ҳучанд: Ношир, 2021. – 182 с.

- пажухиши мавзуи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- баррасии масъалаи тасвири май дар ғазалиёти шоир;
- таҳқиқи андешаҳои ахлоқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- муайян кардани нақши мавзуоти иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир;
- омӯзиши масъалаи тасвири шоиронаи табиат дар ғазалиёти шоир;
- муқаррар кардани назари шоир дар бораи инсон;
- муайян намудани сохтори ғазалиёти шоир;
- баррасии масъалаи қофияву радиф, матлаъ ва мактаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- пажухиши корбурди вожагон ва таркиботи хоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- нишон додани нақши ҳунарсозаҳо: ҳисомезӣ, ҳанҷоршиканӣ ва тасвирҳои парадоксӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- таҳқиқи масъалаи корбурди румузи ранг ва вобастаҳои адабӣ дар ғазалиёти шоир;
- баррасии масъалаи корбурди воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ ва «тасвири иттифоқии бадеӣ» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- муайян кардани таъсири ашъори шуарои пешин ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва корбурди суннатҳои адабӣ дар ғазалиёти ӯ;
- пажухиши мавзуи мактаби пайравони Зухурии Туршезӣ дар масоили маънисозӣ ва тасвиروفаринӣ;
- муайян кардани нақши Зухурии Туршезӣ дар таҳаввул ва такомули мавзуию маъноии ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд.

Объекти таҳқиқи ин диссертатсияро адабиётшиносии тоҷик ва ташаккули таҳаввули навъҳои шеърӣ он ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқи диссертатсионӣ поэтикаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва нақши шоир дар таҳаввул ва такомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд аст.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Дар навиштани рисола аз равишҳои назариявии муқоисавӣ-таҳлилӣ, муқоисавӣ-оморӣ, суратгароӣ (Б. Шкловский, Б. Эйхенбаум), таърихӣ-муқоисавӣ, поэтикаи таърихӣ (Н.А. Веселовский), сохториву бадеӣ истифода гардида, аз усулҳои таҳқиқоти олимони ватаниву хориҷӣ, ба мисли Эдвард Браун, Ян Рипка, Ғ.Ю.Алиев, Н.И. Пригарина, М.Л. Рейснер, А.Н. Ардашникова, Забехуллоҳи Сафо, Абдулҳусайни Зарринқӯб, Шафеии Кадканӣ, Асғари Бобосолор, Алинакии Мунзавӣ, Тавфиқи Субҳонӣ, Ҷалили Таҷлил, Саидаи Парниён Дарёборӣ, Назир Аҳмад, А.Сатторзода, Ш.З.Суфизода, А.Насриддинов, Б.Мақсудов, Н.Салимӣ, З. А. Ғаффорова, У.Юсуфӣ, Н.Нуров ва дигарон истифода шудааст.

Сарчашмаҳои асосии таълифи рисола нусхаҳои хаттӣ (маҳфуз дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ¹⁵⁷) ва ҷопии техронии «Девони

¹⁵⁷ Туршезӣ, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Нусхаи хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - №446. – 535 с.; Туршезӣ, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ. №342 – 158 с.

ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ¹⁵⁸, девону куллиётҳои Чалолуддини Балхӣ¹⁵⁹, Ҳофизӣ Шерозӣ¹⁶⁰, Саъдии Шерозӣ¹⁶¹, Абдурахмони Ҷомӣ¹⁶², Абдулқодири Бедил¹⁶³, Соиби Табрезӣ¹⁶⁴, Калими Кошонӣ¹⁶⁵, Ваҳшии Бофқӣ¹⁶⁶, Ғании Кашмирӣ¹⁶⁷, Ғолиби Дехлавӣ¹⁶⁸, маснавии «Муҳити аъзам»-и Абдулқодири Бедил¹⁶⁹, тазкираҳои «Майхона»-и Абдуннабии Фахруззамонӣ¹⁷⁰, «Маосири Раҳимӣ»-и Абдулбоқии Наҳовандӣ¹⁷¹, «Наштари ишқ»-и Ҳусайнқулихон Азимободӣ¹⁷², «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақиюддини Кошонӣ¹⁷³, «Оташкада»-и Лутғалибеки Озар¹⁷⁴, «Мунтахаб-ут-таворих»-и

---

¹⁵⁸ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1258 с.

¹⁵⁹ Балхӣ, Чалолуддин. Девони кабир [Матн] / Чалолуддини Балхӣ. Ҷилди 1. — Душанбе: Дониш, 2007. – 687 с.; Балхӣ, Чалолуддин. Девони кабир [Матн] / Чалолуддини Балхӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Дониш, 2007. – 710 с.

¹⁶⁰ Шерозӣ, Ҳофиз. Девон [Матн] / Ҳофизӣ Шерозӣ. -Душанбе: Адиб, 2015. - 480 с.; Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт [Матн] / Ҳофизӣ Шерозӣ. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Шанбезода. - Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.

¹⁶¹ Шерозӣ, Саъдӣ. Ғазалиёт [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.

¹⁶² Ҷомӣ, Абдурахмон. Мунтахаби ғазалиёт [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.

¹⁶³ Бедил, Абдулқодир. Мунтахабот [Матн] / Абдулқодири Бедил. – Душанбе: Адиб, 2018. – 480 с.

¹⁶⁴ Табрезӣ, Соиб. Мунтахабот [Матн] / Соиби Табрезӣ. Мураттибон: З.Аҳрорӣ, Лоик Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980 - 704 с.

¹⁶⁵ Кошонӣ, Калим. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқтаот. Мусахҳаҳ ва муқаддимаи Партави Байзолӣ [Матн] / Калими Кошонӣ. - Теҳрон: Китобфурӯшии Хайём, бидуни соли нашр. - 420 с.

¹⁶⁶ Бофқӣ, Ваҳшӣ. Девон [Матн] / Ваҳшии Бофқӣ. -Теҳрон: Нигоҳ, 1374.-522 с.

¹⁶⁷ Кашмирӣ, Ғанӣ. Мунтахабот [Матн] / Ғании Кашмирӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 216 с.

¹⁶⁸ Ғолиб, Мирзо Асадулло. Мунтахаби осори форсӣ [Матн] / Мирзо Асадуллои Ғолиб . – Душанбе: Ирфон, 1967. – 394 с.

¹⁶⁹ Бедил, Абдулқодир. Осор [Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 5. Маснавиҳо. – Душанбе: Адиб, 1992. – 672 с.

¹⁷⁰ Фахруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фахруззамонии Қазвинӣ. Бо тасҳеҳу танқеҳ ва такмили тарҷумон бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маъонӣ. - Теҳрон, 1340. – 1000 с.

¹⁷¹ Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наҳовандӣ. Бахши сеюм. Зиндагиномаҳо. -Теҳрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Теҳрон,1381.-1044 с.

¹⁷² Азимободӣ Ҳусайнқулихон. Наштари ишқ [Матн] / Ҳусайнқулихони Азимободӣ. Китоби 3. – Душанбе: Дониш, 1982. – С.783-1179.

¹⁷³ Кошонӣ, Тақиюддин. Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор [Матн] / Тақиюддини Кошонӣ. Бахши Исфаҳон (таълифаш дар ҳудуди солҳои 975-1016х.к/1567-1607м. Бо кӯшиши Абдулалӣ Адиби Барӯманд ва Муҳаммад Ҳусайни Насирии Куханмӯйӣ. – Теҳрон: Мероси мактуб, 1384. – 450 с.

¹⁷⁴ Бекдилӣ, Луғталибеки Озар. Оташкада [Матн] / Луғталибеки Озар Бекдилӣ. Нимаи дуюм. –Теҳрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1378. - 1150 с.

Абдулқодири Бадоунӣ¹⁷⁵, «Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ»-и Маликушшуаро Баҳор¹⁷⁶ мебошанд.

Навоварии илмии таҳқиқ. Бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар заминаи меъёрҳои нақди адабӣ, асосҳои назарии илми бадеи форсии тоҷикӣ ва арабӣ, равишҳои нави таҳқиқи адабиётшиносӣ, шеършиносӣ дар шакли асари ҷомеъ ва ҷудогонаи таҳқиқотӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар диссертатсия исбот карда шудааст, ки Зухурии Туршезӣ дар ғазалсарой яке аз шоирони муваффақи адабиёти форсии тоҷикӣ буда, соҳиби сабки хос аст ва дар таҳаввулу такомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX, бавижа, рушди ин жанри ғиноӣ дар шибҳи қораи Ҳинд нақши шоиста дорад. Бидуни омӯхтани ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти шоир наметавон омилҳои такомули ғазали сабки ҳиндиро дар густараи адаби форсии тоҷикӣ, минҷумла, дар шибҳи қораи Ҳинд дар садаҳои XVII-XIX пурра инъикос кард.

Муаллиф кӯшидааст, ки вижагиҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, нақши шоир дар таҳаввули суннатҳои адабӣ: навҷӯӣ, маъниофаринӣ, тасвирсозӣ, омилҳои меҳварии поэтикии шоир ва нуфузи ӯро дар эҷодиёти шуарои баъдӣ муайян кунад.

Дар ин замина, ҷанбаҳои сохтори ғазалиёти шоир, тасвири май, воситаҳои баён ва тасвири бадеӣ, мусиқии ғазал, барҷастасозӣ, ҳанҷоршиканӣ ва ҳисомезӣ, шеваи маконсозӣ ва фазоофаринӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳамчунин, масъалаҳои таркибофаринию тасвирсозӣ, тасвири шоиронаи табиат, инсон, афкори ахлоқию фалсафӣ ва иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Дар диссертатсия тасвирҳои тоза (дар бештари ҳолат тасвирҳои ғайривоқеӣ (фаровоқеӣ)), таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба эҷодиёти шоирони дигар ва вижагиҳои сохтори ғазалиёти шоир мавриди пажӯҳиши амиқи илмӣ қарор гирифтаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Мавзӯи асосии ғазалиёти Зухурии Туршезиро ишқ ташкил карда, дар ғазалиёти ӯ мафҳуми «ишқ» чанд ҷанба дошта, истиораи ишқ қорбурди тоза ба бадеӣ гирифтааст;
2. Дар ғазалиёти шоир ҳамаи истиораҳои тавассути вожаи «ишқ» сохташударо метавон ба манфӣ, мусбӣ ва дуваҷҳа тақсим кард;
3. Дар меҳвари ишқи илоҳии Зухурии Туршезӣ «аҳди аласт» - назарияи азалияти ишқ, қарор дорад;
4. Дар ашъори шоир вожаҳои ҳамрия, аз ҷумла «май» ба маънии асли ва маҷозӣ ба қор рафтаанд;

¹⁷⁵ Бадоунӣ, Абдулқодир. Мунтахаб-ут-таворих. [Матн] / Абдулқодири Бадоунӣ. Ҷилди 3.-Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1379. - 304 с.

¹⁷⁶ Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ [Матн] / Маликушшуаро Баҳор. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 570 с.

5. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нисбат ба дигар афкори ахлоқӣ тараннуми инсонсолорӣ, сулҳ ва дӯстӣ бештар аст;
6. Мавзуёҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир аз риндӣ, восӯхт, омӯзиши ҳунар, зоҳидсигезӣ, дурӣ аз ватан, эътироз аз олам, оппозицияи ақлу ишқ иборатанд;
7. Мактаби риндии Зухурии Туршезӣ ба мактаби риндии Ҳофизи Шерозӣ дар масъалаҳои порсоии ринд, дурдошом ва шодиталаб, сарфарози олам, покниҳоду ростқавл, дур аз тазвир ва донандаи асрор будани ӯ монандӣ дорад;
8. Тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба се навъ: шоирона, иҷтимоӣ-ғароёна ва зируҳангорона тақсим мешавад;
9. Андешаҳои шоир роҷеъ ба маншаи офариниши инсон ва нақши ӯ дар олам дар асоси фалсафаи исломӣ сурат гирифтааст;
10. Вижагиҳои сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши намоёни шоирро дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд инъикос мекунанд;
11. Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷиҳати композитсионӣ ба навъи пароканда марбутанд, ки дар онҳо воқеа тақомул намеёбад ва ба таври статикӣ изҳор мешавад;
12. Шоир дар матлабсароӣ ба муҳтаво ва форм, мустақилӣ, қофия, санъатҳои бадеӣ ва ҳунарсозаҳо, маонии шеърӣ, тасвир, латифию марғубӣ тавачҷуҳи зиёд додааст;
13. Байти мақтаъ дар ғазалиёти шоир тибқи талаботи архитекtonикаи ғазал эҷод гардида, дар аксари онҳо таҳаллуси шоир зикр шудааст;
14. Дар ғазалиёти шоир ба хусни таҳаллус низ диққати хоса дода шуда, Зухурии Туршезӣ тавассути хитоб ба худ афкори хешро иброз доштааст;
15. Дар ғазалиёти шоир муҳтаво ба вазн мутобиқати комил дошта, дар онҳо корбурди бештари авзони ношод ба назар мерасад;
16. Ҳар яке аз авзони шеърӣ дар ғазалиёти шоир дорои мусиқӣ ва ҳолати хосест, ки ин мусиқӣ барои осонтар шудани ифодаи маъно корбаст шудааст;
17. Шоир дар баёни матлаб аз баҳрҳои рамалу ҳазачу раҷаз бештар баҳра ҷуста, сареъ, мунсарех, хафифу мучтас ва музореъро камтар истифода кардааст;
18. Мусиқии дарунии ғазалиёти шоир тақвиятбахши маъно буда, иртиботи қавии садоноку ҳамсадо дар эҷоди мусиқӣ боиси тадоии маъноӣ дар ғазалиёти ӯ гардидаанд;
19. Мусиқии дарунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар баробари вазни арузӣ як вазни мустақил буда, барои тақвияти маъноӣ истифода шудааст;
20. Қофия дар композитсия, мусиқӣ ва ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ омили муҳимми таҳрик ва таъкид аст. Зухурии Туршезӣ дар корбурди қофия ва радиф низ аз пештозони шуарои асри худ буда, ҷиҳати устуворӣ ва ҳушоҳангии мусиқии канорӣ

- шеър аз радифҳои баланду ибтикорӣ, ишоравӣ, хушоянд ва радифҳои феълӣ ва сохта аз ҳуруфи илҳокӣ баҳра гирифтааст;
21. Тавсиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яке аз воситаи баёни бадеии серкорбурд буда, ба маъноҳои мусбӣю манфӣ ва ба шеваи воқеию интизоӣ истифода шудааст;
  22. Ташбеҳоти ғазалиёти шоир бештар мутлақ ва пӯшида буда, иртиботи қавии мушаббах ва мушаббах бихӣ дар онҳо боиси барҷастагии тасвирҳо гардидаанд;
  23. Доираи корбурд ва сохти истиораҳо дар ғазали шоир маҳдуд ва мутлақ набуда, чандмаъноии онҳо боиси душвор гардидани дарки байт шуда, то ҷое ғазалиёти ӯро пуррамз гардониданд;
  24. Шоир тавассути сохторшиканӣ ва ошноизудой дар талмеҳ низ мазмунҳои тоза офаридааст;
  25. Тасвири шоиронаи ашё ва ифодаи тобишҳои услубию маъноии онҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тавассути шигардҳои адабӣ: андозагирӣ, савтомезӣ, барҷастасозӣ, дигардесӣ ба ашё ифода ёфтааст;
  26. Аз ҳашт навъи ҳанҷоргурезӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чор навъи он: вожагонӣ, наҳвӣ, маной, сабкӣ истифода гардидааст. Дар ғазалиёти шоир ду ҷараёни ҳанҷоргурезӣ - марказияти истиораи феълӣ ва меҳварияти истиораи исмӣ назаррас аст;
  27. Тасвирҳои зиёди мутаноқиз дар ғазалиёти шоир гувоҳи он мебошанд, ки ӯ дар тасвир аз меъёрҳои муқаррарию қолабӣ даст кашида, услуби тозаи тасвиروفаринии худро пайдо кардааст;
  28. Ранг дар тасвирҳои шоир на танҳо василаи пайванди шоир бо ашё, ҳаводис ва воқеа шудааст, балки боиси кашфи вижагии хоси онҳо гардидааст;
  29. Вобастаҳои адабии ғазалиёти шоирро метавон шартан ба даҳ гурӯҳ тақсим кард;
  30. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ воҳидҳои забонии бадеъ корбурди тоза доранд. Гоҳо дар ғазалиёти шоир як мисраъ пурра аз таркиби сохтаи шоир иборат аст;
  31. Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ комилан матни бадеию адабии мустақил буда, бо ашъори шоирони бузург, ба мисли Бедил, Ҳофиз, Соиб, Ғолиб, Урфӣ ва Назирӣ қобили қиёсанд;
  32. Таъсири ғазалиёти шоир бар эҷодиёти Бедили Дехлавӣ, Калими Кошонӣ, Ғании Кашмирӣ ва Ғолиби Дехлавӣ назаррас аст;
  33. Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал соҳиби сабки хос буда, дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд саҳми шоиста дорад;
  34. Бидуни омӯхтани ҷанбаҳои поэтикаии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ наметавон, ки омилҳои тақомули ғазали сабки ҳиндиро дар густираи адаби форсии тоҷикӣ, минҷумла шибҳи қораи Ҳинд дар садаҳои XVII-XIX пурра инъикос кард.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Аҳамияти назариявии таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки бори нахуст дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи

чанбаҳои поэтикаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, нақши ғазалиёти шоир дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд мавриди таҳқиқи чудагонаи илмӣ қарор гирифтааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он аст, ки андешаҳои илмии муаллифи рисола, ки дар шакли хулосаҳо зикр шудаанд, метавонанд дар навиштани таърихи таҳаввул ва тақомули ғазал дар садаҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд, сабки ҳиндӣ ва мароҳили инкишофи он, дар таҳияи китобҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, фарҳангу мардумшиносӣ ва ахлоқ мавриди истифода қарор гиранд.

Ҳамчунин, маводи ин рисолаҳо метавон дар иншои китобҳои дарсӣ, таърихнигории адабиёти форсии тоҷикӣ, адабиёти форсизабони Ҳиндустон, таърихи афкори фалсафӣ, фарҳангномаҳо, фарҳанги таркиб ва таъбирҳои шоирона, забони ғазал, сабкшиносӣ, рисолаҳои илмӣ, рисолаҳои хатм, магистрӣ ва корҳои курсӣ, таҳияи лексия барои донишҷӯёни факултетҳои филологӣ, курсҳои махсуси адабиётшиносӣ, назмшиносӣ, каломӣ бадеъ ва маҳфилҳои мухталифи илмию адабии бахшида ба осори суҳанварони сабки ҳиндӣ истифода кард.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Таҳқиқи мазкур барои омӯзиши поэтикаи шуароӣ дигари форсизабони Ҳиндустон, ки айни ҳол мавриди баррасии илмӣ қарор нагирифтаанд, мусоидат хоҳад кард.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии доктара дар таҳқиқи масъалаи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки бори нахуст ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз нуқтаи назари чанбаҳои поэтикӣ ба риштаи таҳлил кашида шуда, дар заминаи сохтор (вазн, қофия, радиф), мавзӯ, вижагиҳои сабкӣ ва воситаҳои тасвир нақши шоир дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд нишон дода шудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ. Бахшҳои асосии диссертатсия дар ҷаласа, семинарҳои илмӣ кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Муассисаи давлатии «Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ ва шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ ироа ва мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Хулоса ва натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар конференсияҳои байналмилалӣ («Инсонсолорӣ дар гузараи адаби форсии тоҷикӣ (дар мисоли ашъори Зухурии Туршезӣ)»), Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3-юми декабри соли 2022, «Қорбурди вожагони марбути сулҳу оштии дар ашъори Зухурии Туршезӣ», Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 23-юми декабри соли 2022, «Тобишҳои услубию маъноии вожаи «ранг» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ», 10 мартӣ соли 2023, ДДҲБСТ дар шаҳри Хучанд, 2023, «Нақши осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ-Румӣ дар ҳамгироии фарҳангии

кишварҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ» дар мавзуи «Тасвири адабии ишқ дар ғазалиёти Ҷалолуддини Балхӣ ва Зухурии Туршезӣ», Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.09.2023, «Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тадқиқоти педагогӣ: дурнамои рушди он дар замони муосир» таҳти унвони «Мақтаби тарбияти Зухурии Туршезӣ (андешаҳои ахлоқӣ-педагогии шоир)», Душанбе, 19.10.2023, «Масъалаҳои мубрами суҳаншиносӣ дар ҳавзаи илмӣ ва адабии Осиёи Марказӣ (бахшида ба 70-солагии профессор Абдулманнони Насриддин) дар мавзуи «Муқоисаи матни баъзе абёти девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бар мабноси нусхаи хатти тоҷикистонӣ ва чопи теҳронӣ», 17-18 ноябри соли 2023, Донишгоҳи давлатии Хучанд ва конференсияи ҷумҳуриявӣ («Сиёсати давлатии забон дар даврони истиқлол» таҳти унвони «Вижагиҳои забони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ», шаҳри Душанбе, 1-уми октябри соли 2021) мавриди муҳокимаву таҳлил қарор ёфтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Нуктаҳои асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот дар як монография, 31 мақолаи илмӣ, аз ҷумла дар 21 мақолаи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 5 боб, 22 фасл, 13 зерфасл, хулоса ва рӯйхатти адабиёт иборат аст.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия мубрами мавзуи таҳқиқот ва робитаҳои таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ баён гардида, дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ дар сарчашмаҳои гуногун муайян карда шуда, мақсад ва вазифаҳо, объект ва предмет ва асосҳои назариявии таҳқиқот нишон дода шудаанд. Ҳамчунин, дар муқаддима наwgонии илмӣ таҳқиқот, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот иброз шудаанд. Илова бар ин, дар муқаддима дар бораи мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия ва соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия суҳан рафтааст.

Боби аввали диссертатсия «**Мавзӯ ва муҳтавои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, аз шаш фасл иборат аст.

Фасли якуми боби аввал «**Мавзуи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» унвон дошта, дар он роҷеъ ба басомади зиёди (862 бор) вожаи «ишқ» дар девони ғазалиёти шоир, баррасии масъалаи ишқ дар ғазалиёти шоир дар ду зовияи дид: заминӣ (маҷозӣ) ва илоҳӣ (ҳақиқӣ)¹⁷⁷ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамчунин, дар ин фасл дар бораи барҷастасозӣ ва маҳфисозии истиории ишқ суҳан рафта, тадқиқот муайян кардааст, ки мафҳуми «ишқ» дар ғазалиёти шоир чандҷанбаист. Масалан, дар абёти зерини шоир мафҳуми «ишқ» барҷаста ифода ёфта, фарр (нур, шаън, шавкат, зебӣ, ҳусн, дурахш),

¹⁷⁷ Суфиев Ш.З. Вино в персидско-таджикской литературе: эволюция смысла [Текст] / Ш.З.Суфиев. - Душанбе: Эт-граф, 2019. – С.196.

килк (қалам, най) ва тӯфон (тундбод, обхез, боди сахт) аст. Дар байти аввал мафхуми истиории ишқ фаҳмишҳои «ман ташнаи нурам», «бо ишқ ояндаро мебинам ва худро мешиносам», «аз ишқ неру мегирам», «дар ишқ ҳама чиз бароям зебост ва шукӯҳу шавкат дорад», дар байти дуум «ишқ андеша аст», «роз менависам», «оғозу анҷом аст», «дарси худӣ ва доноӣ мехонам»-ро ифода менамояд:

Гардида бахти тира хумоюн зи **фарри ишқ**,
Гирад хумой фол ба гулбонги зоғи мо¹⁷⁸.

Ва:

Зи рози лавҳу қалам огаҳем, нест ачаб,
Ки **килки ишқ** навиштаст лавҳи мактаби мо.¹⁷⁹

Дар ин ҷо баръало маълум аст, ки дар баробари барҷастасозии фарр, килк ва тӯфон, чанбаҳои дигари алоқаманд ба барҷасташавандаҳо дар тасвир (аз қабиле он ки фарр талош ва заҳмат (сӯзу дард, ранҷ) дорад, ба осонӣ муяссар намешавад, килк аз ҷое кашонида мешавад, аз маҳсули маҳсус сохта мешавад, барои зебонависӣ коркарди зиёд мехоҳад, харидорӣ мегардад ва тӯфон метавонад ҳалокатбор бошад, харобкорӣ кунад, аз оби шӯр аст ва амсоли инҳо) маҳфӣ мешаванд.

Ҳасли дуҷуми боби якум «**Тасвири май дар ғазалиёти шоир**» ном дошта, тадқиқот собит намудааст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ май (бода, шароб) яке аз тасвирҳои барҷастаи адабӣ буда, шоир тавассути он таъбир, таркиб ва мазмуни тоза эҷод кардааст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ назир надоранд. Дар ашъори шоирони орифи мо вожағони хамрӣ, ки тибқи маърифати исломӣ корбурди онҳо ба маънии хубӣ аз ҷониби муъмин раво нест, маъноӣ фалсафию ахлоқӣ ва ирфонӣ гирифта, дар муқобили калимоти муқаддаси исломӣ: шайх, масҷид, мадраса, зоҳид, тоат, вузу, тақво, дин қарор гирифта, ҳатто, баръакс нисбат ба мафҳумҳои асосии шаръӣ тарҷеҳ ёфтанд. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ҳамин мотиви адабӣ - тарҷеҳ додани вожағони хамрӣ нисбат ба мафҳумоти шаръӣ назаррас буда, дар абёти зер «май» дар муқобили шайх, зоҳид, тақво омада, чунонки Ш.Суфиев навиштааст, «он ҷӣ дар калом ва фикҳи исломӣ муқаддас аст»¹⁸⁰, ин ҷо бо алфози хамрӣ аз ҳайси мақом ҷой иваз кардаанд:

Лабрез инчунин ба ҳасе май надодаанд,
Оре, ба шайх хирқай гул – гул ҳавола аст¹⁸¹.

Дар ашъори Зухурии Туршезӣ вожаҳои хамрия, аз ҷумла май ҳам ба маънии асли ва ҳам маҷозӣ корбурд доранд ва шоир дар ғазал «май»-ро ба ду роҳ: мабдаи тасвир ва воситаи тасвир истифода кардааст.

¹⁷⁸ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.17.

¹⁷⁹ Ҳамон ҷо. - С.18.

¹⁸⁰ Суфиев, Ш.З. Роҳҳои баёни маърифати ирфонӣ дар шеъри суфия [Матн] / Ш.З. Суфиев //Суханшиносӣ. – Душанбе: Дониш, 2013. №1. – С.79.

¹⁸¹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.91.

Фасли сеюми боби якуми диссертатсия «**Ахлоқ дар ғазалиёти шоир**» ном дошта, Зухурии Туршезӣ ахлоқи ҳамидаи инсонӣ: дӯстӣ, дурӣ аз нифок, ростӣ, сабру таҳаммул, дур будан аз расму одатҳои нолазим ва намоишкорона, умеди нек ва боварӣ ба фардо, эътимод ба худ, шарму ҳаё, дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, озодманишӣ, дурӣ аз чоплусӣ, далерӣ, кинаҷӯӣ накардан, хамӯшии бамаврид, дурӣ аз бухтон ва чиҳод бо нафсро тараннум намудааст. Шоир дар девони ғазалиёти худ 212 бор тавассути вожаи «меҳр» ва «меҳрубонӣ», 190 маротиба тавассути калимаи «вафо», 41 дафъа тавассути вожаи «дӯстӣ» тасвир офарида, мазмуни тоза эҷод кардааст. Пажӯҳиш муайян намудааст, ки аз 1302 адад ғазали девони шоир дар 806 маврид (байт) вожагони марбути дӯстӣ, оромиш ва инсонмеҳварӣ истифода шудаанд. Шоир меҳру меҳрубонӣ, вафо ва муҳаббатро, дар мачмуъ, 519 бор дар ғазалиёт истифода кардааст, ки ин нукта гувоҳи тавачҷуҳи зиёди ӯ ба масъалаи инсонсолорист.

Фасли чоруми боби якуми диссертатсия «**Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» унвон дошта, дар он роҷеъ ба масъалаҳои риндӣ, яъсу ноумедӣ, мазаммати зоҳид, тавсифи ахлоқ ва табиат, дурӣ аз ватан сухан рафта, дар ин фасл мактаби риндии Зухурии Туршезӣ бо мактаби риндии Ҳофизи Шерозӣ муқоиса гардида, монандӣ ва фарқи онҳо ба қалам дода шудааст.

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасад, яъсу ноумедист. Шоир гоҳе дар гирудори рӯзгор худро ноумед мебинад:

Аҷаб, гар аз ҳазизи ноумедиҳо бурун ояд?

Зухурӣ кори худро гар ба саъйи ахтар андозад¹⁸².

Мавзуи дигари ғазалиёти шоир дилмондагӣ аз дунё ва шикоят аз замон буда, ҳатто, ғазале дорад, ки дар ҳамин маънӣ суруда шудааст.

Аз кафи пурхор оҳу нола надоранд,

Гарчи гул аз гулшани замона начиданд.

Фориғ аз андешаи баҳору хазонанд,

Нахли таманно зи боғи сина буриданд¹⁸³.

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назаррас аст, ёди ватан, ранҷи мусофирӣ ва дур аз ёру диёр аст.

Шӯхчашми даканӣ, ваҳ, чӣ ғарибозор аст,

Ёдам овард ҷафояш, ки Хуросоне ҳаст¹⁸⁴.

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти шоир назаррас мебошад, тарғиби омӯзиши ҳунар аст:

Душманӣ фикри касон, дӯстӣ андешаи мо,

Айб шуғли дигарон аст, ҳунар пешаи мо¹⁸⁵.

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти шоир мавқеи намоён дорад, зоҳидсизист:

---

¹⁸² Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.375.

¹⁸³ Ҳамон ҷо. - С.394.

¹⁸⁴ Ҳамон ҷо. - С.158.

¹⁸⁵ Ҳамон ҷо. - С.6.

Сучудат то шавад бар чабха товон як рах, эй зоҳид,
Тамошое рукуи шишаи соғарпарастонро¹⁸⁶.

Фасли панҷуми боби якуми диссертатсия «**Тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба се навъ сурат гирифтааст. Якум, тасвири табиати шоирона, ки он ҷо табиат бартар аз асл ва ба андешаи Филипп Сидней «заррин» аст. Дуюм, тасвири табиати иҷтимоъгарона, ки он ҷо табиат ба асл иртибот дорад. Сеюм, тасвири табиати зируҳангорона (дигардесӣ), ки дар он шоир ба ашёи табиат ҷон мебахшад ва ҷузъҳои табиат мисли инсон, ки ӯ низ мансуби табиат аст, молики ҳаракат мешаванд, тафаккур мекунад.

Фасли шашуми боби якуми диссертатсия «**Тасвири шоиронаи инсон дар ғазалиёти шоир**» ном дошта, пажӯҳиш собит кардааст, ки Зухурии Туршезӣ дар асоси фалсафаи исломӣ маншаи офариниши инсонро аз чор унсур: обу оташу боду хок медонад:

Бибурд боди маро боду гашта **хокам** хок,
Дигар мағӯй, кадом оташӣ, кадом обист¹⁸⁷.

Зухурии Туршезӣ, ки на танҳо як мусулмон, балки муъмини парҳезгор буд, дар бораи зинда шудани инсон пас аз марг ва ҳаёти ҷовидон – бақо, пас аз марг дар ин олам – фано, чунин гуфтааст:

Бе фано натвон, Зухурӣ, баҳравар гашт аз бақо,
Ку чунон марге, ки миннатҳо ниҳад бар ҷони мо¹⁸⁸?

Зухурии Туршезӣ сарнавишти инсонро рақамзадаи рӯзи азал (лавҳу калам) медонад:

Дар азал қонуни ҳикмат чун қазо мезад рақам,
Нусхае аз дарди ҷонбахши ту дармон баргирифт¹⁸⁹.

Боби дуюми диссертатсия «**Соҳтор, вазн ва мусиқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, аз се фасл ва чор зерфасл иборат аст.

Фасли якуми боби дуюми диссертатсия «**Соҳтори зоҳирӣ ва дохилии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, аз ду зерфасл иборат аст. Пажӯҳиш нишон дод, ки аз назари шумораи абёт ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки миқдории умумии онҳо дар девони шоир 1302 адад (12233 байт) буда, соҳтори мунсачим ва низомманд доранд, аз панҷ то бисту як байтро фарогиранд.

Баррасии 1282 ғазали девони шоир аз ҷихати шумораи абёт нишон дод, ки дар он ғазалҳои 5-байтӣ 7-то (0,6%), ғазалҳои 6-байтӣ 29-то (2,3%), ғазалҳои 7-байтӣ 144-то (11,2%), ғазалҳои 8-байтӣ 192-то (14,9%), ғазалҳои 9-байтӣ 318-то (24,9%), ғазалҳои 10-байтӣ 249-то (19,4%), ғазалҳои 11-байтӣ 174-то (13,6%), ғазалҳои 12-байтӣ 107-то (8,4%), ғазалҳои 13-байтӣ 42-то (3,3%), ғазалҳои 14-байтӣ 13-то (1,01%), ғазалҳои 15-байтӣ 2-то (0,1%), ғазалҳои 21-байтӣ 2-то (0,1%)-ро ташкил намуда, ҷойи аввалро ғазалҳои 9-байтӣ, ҷойи дуюмро ғазалҳои 10-байтӣ ва ҷойи сеюмро ғазалҳои 8-байтӣ

¹⁸⁶ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.44.

¹⁸⁷ Ҳамон ҷо. - С.108.

¹⁸⁸ Ҳамон ҷо. - С.7.

¹⁸⁹ Ҳамон ҷо. - С.137.

ишғол намудаанд. Як ғазал (рақами 611) дар ҳамаи нусхаҳо 13 мисраъ (як мисраъ надорад) ва ду ғазал (рақамҳои 806, 894) дар ҳамаи нусхаҳо 17 мисраъ (як мисраъ надоранд) доранд.

Таҳқиқи девони шоир нишон дод, ки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷиҳати композитсионӣ пароканда буда, абёти онҳо дар маъно мустақил буда, воқеа дар онҳо рушд накарда, ба таври статикӣ баён шуда, «байтҳо на аз ҷиҳати мантиқӣ, балки аз рӯйи ассотсиативӣ ба ҳам алоқаманд» мебошанд.

Зерфасли якуми боби дуюми диссертатсия «**Хусни матлаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дорад. Таҳқиқи мавзӯ нишон додааст, ки аксари ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо «тасвири зебои шеърӣ» ибтидо мегиранд.

Матлаи Зухурии Туршезӣ дар «масъалаҳои риторикӣ» - паёмрасонӣ ҳомили чор хабар, ё чор ҷумлаи мустақил буда, сохтори хабарии онҳо тавассути бандаки хабарӣ (аст) сураат гирифтааст:

Олам ҳама маст аст, аёғ аст дили мо,
Шабҳо ҳама рӯз аст, чароғ аст дили мо¹⁹⁰.

Дар матлаи зер мо ба панҷ паём - хабар мувоҷеҳ мешавем, ки ин гуна малаъсозӣ дар адабиёти мо ба нудрат ба чашм мерасад:

Дом бинҳодам, набурдӣ доми ман, инсоф нест,
Кардам аз худ рам, нагаштӣ роми ман, инсоф нест¹⁹¹

Зерфасли дуюми боби дуюми диссертатсия «**Хусни мактаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, таҳқиқ нишон додааст, ки ҳамаи байтҳои мактаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба талаботи композитсионии ғазал пурра ҷавобгӯ мебошанд. Тибқи қонунмандии ғазал байти таҳаллус бояд ки дар мактаъ бошад, аммо гоҳе дар ғазалиёти шоир таҳаллус як ё ду байт пеш аз мактаъ меояд. Дар ғазалҳои шумораҳои 401, 440, 444, 528, 570, 583, 585, 586, 587, 1249-уми Зухурии Туршезӣ байти таҳаллус як байт пеш аз мактаъ омадаанд. Дар ғазали рақами 468 шоир таҳаллусро таҷниси том карда, ду бор дар як шакл ва ду маъно овардааст:

با ظهوری دگر مشو زنهار که ظهوری دگر نمی باشد.

(Бо зухуре дигар машав зинҳор//Ки Зухурӣ дигар намебошад¹⁹².)

Дар байти мактаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гоҳе таҳаллус ду бор зикр мешавад, ки ин навъи хусни таҳаллус дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба нудрат назаррас аст:

هست به نواب خان امید ظهوری کس چو ظهوری امیدگاه ندارد.

(Ҳаст ба Наввобхон умеди Зухурӣ, Кас чу Зухурӣ умедгоҳ надорад¹⁹³.)

Фасли дуюми боби дуюми диссертатсия «**Авзони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, таҳқиқ собит сохтааст, ки шоир дар эҷоди ғазал бештар дар баҳрҳои рамалу ҳазаҷу раҷаз, сареъ ва мунсарех, хафифу муҷтасу музореъ ва мутақориб шеър гуфтааст.

¹⁹⁰ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.15.

¹⁹¹ Ҳамон ҷо. - С.82.

¹⁹² Ҳамон ҷо. - С.328.

¹⁹³ Ҳамон ҷо. - С.411.

Ҳамчуни, Шукуфа Доробӣ дар мавриди корбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яқин дорад, ки «баҳрҳои рамал, ҳазаз ва мучтас басомадтарин бухуре ҳастанд, ки вай аз онҳо баҳра бурдааст» ва ҳамин муҳаққиқ 500 ғазали шоирро ба тариқи интиҳоб аз ҷиҳати вазни шеърӣ мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулосае омадааст, ки Зухурии Туршезӣ «аз 8 баҳри арузӣ истифода кардааст, ки ба тартиби басомад аз рамал (34/3%), ҳазаз (20/3%), мучтас (19/2%), мунсарех (8/2%), музореъ (8/3%), хафиф (6/8%), раҷаз (2/1%) ва мутақориб (1/3%)» иборатанд. Вале мо ба ин фикри донишманди эронӣ розӣ шуда наметавонем. Зеро баррасиҳо нишон доданд, ки шумораи баҳрҳои дар ғазалиёти шоир истифодашуда зиёд аст.

1. **Баҳри ҳазаз.** Ғазалҳои зери Зухурии Туршезӣ дар баҳри ҳазазӣ мусаммани солим (мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун) V - - - / V - - - / V - - - / V - - - / суруда шудаанд:

Кас аз ман комронтар нест, нокомист ком ин ҷо,
Надонам бастатар аз хеш, озодист дом ин ҷо¹⁹⁴.

Ҳазазӣ мусаддаси ахрабу макбузу мақсур (мафъӯлу мафоилун, мафойл) - V / V - V - / V - ~ (2 бор):

Нам дар чигар аз тафи дарун нест,
Аз гири баромадем, хун нест¹⁹⁵.

2. **Баҳри рамал.** Ин навъи вазн дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ зиёд аст. Чунончи, дар вазни рамали мусаммани маҳзуф (-v--\-v--\-v--\-v- фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун):

Маҳраме ку/, ки барад пе/ши касе но/ми маро,
Во кунад сар/сухани но/маву пайғо/ми маро¹⁹⁶.

Рамали мусаммани мақсур —v--\-v--\-v--\-v~ (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилон)

Дар шиканчи/ доми ӯ бул/бул ба гулшан/ душман аст,
Тавқи рангин/ хоси ман, қум/рӣ ба гардан/ душман аст¹⁹⁷.

3. **Баҳри раҷаз.** Раҷазӣ мусаммани солим, ки аз 4 маротиба такрори мустафъилун (- - v - / - - v - / - - v - / - - v - мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилун) сохта шудааст.

Овардаам/ пеши назар/ ҳар гӯша сад/ гулзорро,
То аз баро/и пойи дил/ хуш кардаам/ як хорро¹⁹⁸.

4. **Баҳри сареъ.** Вазни 11-ҳичоии мусаддаси матвии мақсур ё мавқуф (муфтаилун/муфтаилун/фоилун ё фоилон: - vv-/- vv-/- v-, ё - vv-/- vv-/- v~)

Шаҳд барад чошнӣ аз коми мо,
Рехта ин заҳр кӣ дар қоми мо¹⁹⁹?

¹⁹⁴ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.38.

¹⁹⁵ Ҳамон ҷо. - С.19.

¹⁹⁶ Ҳамон ҷо. - С.21.

¹⁹⁷ Ҳамон ҷо. - С.95.

¹⁹⁸ Ҳамон ҷо. - С.30.

5. **Баҳри музореъ.** Баҳри музореи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф (--\v\-\v-\v\-\v--\v\-\v- мафъӯлу/ фоилоту/ мафойлу/ фоилун):

Ҳар дам ҳавас ниҳад сухане бар забони мо,
Муҳре ба бӯса кош ниҳӣ бар даҳони мо²⁰⁰.

6. **Баҳри муҷтасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ** (v-v-\vv--\v-v-\-\~ мафоилун, файлотун, мафоилун, фаълун)

Намонд ҳеч ҳичобе, гами чудой нест,
Миёни мову ту ҳоил чуз ошноӣ нест²⁰¹.

Фасли сеюми боби дуюми диссертатсия «**Мусиқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» унвон дошта, аз ду зерфасл иборат аст.

Зерфасли якуми фасли сеюми боби дуюми диссертатсия «**Мусиқии дарунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, таҳқиқ муайян намудааст, ки шоир барои ноил шудан ба эҷоди мисраъ ва ё байти барҷаста бори маъниро на танҳо ба интиҳоби вожаҳо, балки бар дӯши мусиқии ҳуруфу калимот низ гузоштааст. Дар байти зер такрори «пар» тадоии пар-пари шуълаи шамъ аст, ки аз барафрӯхтани шуълаи ҳусн дар мисраи дуом тақвияти овой ёфтааст:

Шамъ аз шуълаи ҳусни ту барафрӯхта аст,
Гирди ӯ пар зада парвонаи парвонаи мо²⁰².

Зухурии Туршезӣ дар баробари тавачҷух ба мусиқоии ҳуруф барои ибрази маънӣ ба сурат ва ҳолати физиқии ҳарф (ҳолати адои онҳо) ва шакли баёни он дар вақти кироат, ба шаклҳои ба чашм намоён (басирӣ) ва баёни маънӣ ба василаи ҳамин шаклҳо низ тавачҷухи хоса дорад. Чунончи, дар байти зер басомади ҳарфи «м» (м-мим), ки ҳолати ҳалқа бастанӣ ашк ва чорӣ шудани онро аз гӯшаи чашмон (м) тасвир мекунад, иртиботи маънавии дард ва мӯясароиро бо чанбаи дидории (шаклии) инъикос карда, мукаррар ёфтани ҳуруфи нуктадори «ш» (ш-шин), «ҷ» (ҷ-ҷим), «т» (т-то), «қ» (қ-қоф) ва «з» (зе), «бе» як навъ тасвири донаҳои сиришк (нукта рехтани ашк) аст, ки Зухурии Туршезӣ дар байти зер ҳолати гирёнии худро на танҳо аз диди маънӣ, балки аз нигоҳи дидорӣ ба қалам додааст:

Кай мардумак ба киштии чашм аз хатар раҳад?

Гар қулзуми сиришки маро ин талотум аст²⁰³.

Агар ба тасвири «серобӣ» дар байти зер тавачҷух кунем, шаршарае ба назар мерасад, ки дар пайҳамии ҳарфи «м» (м-мим) – мммммм ҳосил шудааст:

Ташнаи васли ҳарам роҳе ба серобӣ набурд,

Мардумак дар чашми тар бурдаш, агар Замзам надошт²⁰⁴.

Зерфасли дуюми фасли сеюми боби дуюми диссертатсия «**Мусиқии берунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, таҳқиқ нишон додааст,

¹⁹⁹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.68.

²⁰⁰ Ҳамон ҷо. - С.8.

²⁰¹ Ҳамон ҷо. - С.49.

²⁰² Ҳамон ҷо. - С.6.

²⁰³ Ҳамон ҷо. - С.194.

²⁰⁴ Ҳамон ҷо. - С.197.

ки қофия дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар баробари чузъи композитсионӣ (сохторӣ) будан, «воситаи ҳифзи шеър, ҳамоҳангии абёт ва эҷоди маънӣ»-ст.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ такрори қофия бисёр ба чашм мерасад, ки дар ҳар як маврид вожаи қофишуда маъноӣ дигар дорад. Чунончи, дар абёти зер «забон» дар мавриди аввал ба маъноӣ узви бадан ва дар мавқеи баъдӣ ба мазмуни сухан омадааст.

Ҳар дам ҳавас ниҳад сухане бар **забони** мо,
Муҳре ба бӯса кош ниҳӣ бар даҳони мо.
Лабҳо зи ҳарфҳои гадоёна шуд тихӣ,
Пур шуд ба васфи шоҳ, Зухурӣ, **забони** мо²⁰⁵.

Дар ғазалиёти шоир қофияи миёни (даруни) низ ба чашм мерасад:

Гар дар қимори кӯйи *гам* додаст сад доғи *ситам*,
Кардаст дарди сина *кам* чони таҳаммулбози мо.
Танг аст саҳрои *раҷо*, паст аст авҷи *муддао*,
Накшуд ҳиммат *уқдаҳо* аз риштаи парвози мо²⁰⁶.

Боби сеюми диссертатсия «**Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ном дошта, аз ду фасл ва нӯҳ зерфасл иборат аст. Фасли якуми боби сеюм «**Нақши воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» ва зерфасли якуми фасли якуми боби сеюм «**Тавсиф**» ном дошта, таҳқиқ собит сохтааст, ки тавсиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба ду навъ: мусбӣ ва манфӣ қорбурд дорад. Шоир муҳимтарин хусусиятҳои касе, чизе ва ё воқеаро ба тариқи мусбӣ ва манфӣ барҷаста нишон медиҳад. Чунончи, дар абёти зерин «лаби хандон», «ғунҷаи хандон» ва «сипеҳри мичмаригардон» тавсифи мусбианд:

Нишоти ман магар гардида бар андӯҳи ман ошиқ,
Лаби хандони ман бе чашми гирёнам намесозад²⁰⁷.

Тавсифҳои ғазалиёти шоирро метавон ба воқеӣ ва интизоӣ тақсим кард. Тавсифҳое, ки дар заминаи воқеият эҷод шуда, даркшаванда ва ё ба тасаввур наздиканд. Чунончи:

Дар забони қиссапардозон сухан хомӯш монд,
З-он ки дар ифшо намегунҷад **ғами пинҳони** мо²⁰⁸.

Тавсифҳое, ки интизоиянд, маҳсули андешаи шоир буда, барои дарки маънӣ дар зеҳни хонанда ё шунаванда душворӣ ба вуҷуд меоранд. Чунончи:

Завқ аз **пайғалати ишқ** биболад бар хеш,
Ошноӣ дигарон гаштаву бегонаи мо²⁰⁹.

Зерфасли дуюми фасли якуми боби сеюм «**Ташбеҳ**» ном дошта, таҳқиқ нишон додааст, ки ташбеҳоти ғазалиёти шоир бештар мутлақ (сарех) ва пӯшида буда, ташбеҳофаринии шоир дар қорбасти адоти камқорбурди ташбеҳ – «ба ранги» ба ҷойи «ба монанди, ба мисли» назаррас аст:

²⁰⁵ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.8-9.

²⁰⁶ Ҳамон ҷо. - С.14-15.

²⁰⁷ Ҳамон ҷо. - С.234.

²⁰⁸ Ҳамон ҷо. - С.4.

²⁰⁹ Ҳамон ҷо. - С.6.

Ба ранги чехраи мо бардамид лолаи мо,
Тавон қиёси хазон кард, навбахор ин аст²¹⁰.

Зухурии Туршезӣ як қатор ташбеҳоти тоза эҷод намудааст. Чунончи, шоир худро ба Фарҳод ташбеҳ кардааст:

Гардид Бесутуни ҳавас сарнагун зи ман,
Савганди аҳли ишқ ба Фарҳодии ман аст²¹¹.

Зерфасли сеюми фасли якуми боби сеюм «**Мачоз ва анвои он**» ном дорад. Дар абёти зери Зухурии Туршезӣ таркиботи «сиришки надомат» ва «таронаи занҷир» ба маънои мачоз омадаанд:

Ситеза кардаму аз рашк фикри ҳаҷр накардам,
Нашуд, ки пок кунӣ аз рухам сиришки надомат²¹².

Дар байти зери Зухурии Туршезӣ «паймона» мачози мурсал (зикри зарф – иродаи мазруф) шудааст:

Карда пайванд решаи ҷонро
Масти паймонаи ту бо рағи тоқ²¹³.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди истиора дар феъл назаррас аст. Чунончи, дар байтҳои зер бо феъли «рӯйидан» - рӯйидани хуршед, ранг, фарсанг, афгон ва талхии ишқ тасвир ёфта, вижагии хунарии шоирро дар корбурди истиораи табъия намоиш додааст:

Назар дар дида медӯзад ба сӯяш чун тавон дидан,
Ки **сад хуршед** аз он **рухсори оташранг мерӯяд**.
Баҳор омад чӣ ҳосил, к-аз дили ман **ранг мерӯяд**,
Гули ғам дар риёзи хотирам садранг мерӯяд.
Кунам ҳарчанд кӯшиш пеши роҳам дуртар гардад.
Ба роҳи ишқ дар ҳар гом сад **фарсанг мерӯяд**.
Раҳи аҳволи мо гӯиё маонӣ мезанад имшаб,
Ки таври дигар **афгон** аз ниҳоди **чанг мерӯяд**²¹⁴.

Зерфасли чоруми фасли якуми боби сеюм «**Киноя**» унвон дошта, муайян карда шудааст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ санъати киноя (метонимия) низ корбурд дорад. Чунончи, дар байти зер, шоир «дар чоҳи занах афтодани дил»-ро ба маънои ошиқ шудан ва «гул»-ро ба маънои маъшук (аз назари наҳвӣ маънои прагматикиро ифода кардааст) овардааст:

Накардӣ ҳаргиз, эй баҳти нигун, лутфе нагун дорам,
Ки **дар чоҳи занах афтодани дил** сарнагун бошад²¹⁵.

Дар байти зер ёкути тар киноя аз ашк аст:

Гиряи хунин бисоте чида дар бозори шавқ,
Мечакад ёкути тар аз панҷаи мижғони мо²¹⁶.

²¹⁰ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.168.

²¹¹ Ҳамон ҷо. - С.52.

²¹² Ҳамон ҷо. - С.162.

²¹³ Ҳамон ҷо. - С.499.

²¹⁴ Ҳамон ҷо. - С.31-32.

²¹⁵ Ҳамон ҷо. - С.110.

Дар мавриди истифодаи киноя ва маҷоз Зухурии Туршезӣ нишонаҳое дар шеър мегузорад, ки тавассути онҳо маънии зохирии истилоҳот ва таркибот низ инъикос мегарданд. Чунончи, дар байти зер таркибҳои «хори ғам» ва «пой дил» ба маъноӣ маҷоз омада, истифодаи вожаҳои «сӯзан» ва «хор» ба маъноӣ аслии «тоза кардани по аз хор» тавассути сӯзанро ифода намуда, тадоӣ аз ҳамдардист:

Гар хори ғаме рафт ба пой дили Мачнун,
Лайлӣ зи мижа сӯзани он хор фиристод²¹⁷.

Ҳасли дуҷуми боби сеюм «**Нақши «тасвири иттифоқӣ»-и бадеӣ дар ғазалиёти шоир**» ном дошта, аз панҷ зерфасл иборат аст. Тасвирҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ падидаи мустақил ва «иттифоқи тоза»-анд, ки арзиши мустақил доранд ва ба амре марбут набуда, ғайриаклӣ ва ғайрибурҳонианд, ки дар занҷираи умумии тасвир (ассотсиатсия) ба ҳам меоянд. Аз ин ҷо, онҳоро «тасвири иттифоқӣ» ҳам меноманд. Чунончи, дар байти зер «тасвири иттифоқӣ» маъниро аз доираи дарк берун бурдааст. Аҷзое созандаи тасвир - «ракси ҷунун аз гулгули занҷир» ва «дар харобӣ таъмир шудан» нимавоқеъ буда, маншаи тозагии тасвир отифаи зиндаи руҳи шоир аст. Чӣ тавре ки Маҳмуди Футуҳӣ фармудааст: «Шеъре, ки аз тасвири иттифоқӣ шакл мегирад, шеъри таҷоруби руҳӣ аст».

Боз мерақсад ҷунун аз гулгули занҷири мо,
Боз дар кӯйи харобӣ мекунад таъмири мо²¹⁸.

Зерфасли якуми ҳасли дуҷуми боби сеюм «**Талмеҳ**» унвон дошта, пажӯиш нишон медиҳад, ки Зухурии Туршезӣ дар 1302 ғазали худ 718 маротиба талмеҳро истифода намудааст, ки таснифи онҳо ҷунин аст: оина (95 маротиба), Хизр (80 бор), Фарҳод (36 маротиба), Кӯҳкан, лақаби Фарҳод (35 бор), Каъба (46 маротиба), Юсуф (39 маротиба), Дакан (29 маротиба), Зулайхо (28 бор), Масеҳо (26 дафъа), Нил (25 маротиба), Чайхун (25 маротиба), Ширин (24 бор), Даҷла (22 маротиба), Миср (21 бор), Мансур (21 маротиба), Лайлӣ (20 дафъа), Уммон (16 маротиба), Парвиз (15 маротиба), Ирам (14 маротиба), Қулзум (14 маротиба), Ҳинд/Ҳиндустон (12 маротиба), Хутан (11 маротиба), ҷаннат (7 маротиба), Доро (7 маротиба), Чин (7 маротиба), Сикандар (7 маротиба), Хуросон (5 маротиба), Суҳо (5 маротиба), Ҷамшед (5 маротиба), Аёз (5 маротиба), Бобул (4 маротиба), Бобулиён (4 маротиба), Канъон (4 маротиба), Фаридун (4 маротиба), Кашмир, Кобул, Афлотун ва Иброҳимшоҳ (семаротибагӣ), Тӯр, Хито ва Қорун (думаротибагӣ) ва Заҳҳок, Шероз, Бангола, Исфохон, Фурот, Мино, Арафот, Аржанг, Ироқ, Исо ва Шопур (якмаротибагӣ) истифода кардааст.

Зерфасли дуҷуми ҳасли дуҷуми боби сеюм «**Ташҳис**» унвон дошта, пажӯиш нишон додааст, ки тасаввур ва тахайюли шоиронаи Зухурии Туршезӣ гоҳе ба табиат ва ё ашё ҷунон ҷон мебахшад, ки ин гуна тасвир дар

---

²¹⁶ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.110.

²¹⁷ Ҳамон ҷо. - С.439.

²¹⁸ Ҳамон ҷо. - С.13.

эҷодиёти шоирони дигар ба чашм намерасад. Чунончи дар байти зер феъли «гиристан», ки хоси инсон аст, ба қатра ва дарё интиқол меёбад ва як қатра шабеҳи дарё мешавад. Дар ҳамин як байти ба назари аввал одӣ шоир ҳафт навъи шигарди шеърӣ (поэтический приём): барҷастасозӣ, махфисозӣ, ошноизудой, шахсангорӣ, чинсомезӣ, савтомезӣ ва феълomezиро ба кор гирифтааст. Масалан, шоир дар баробари қатраро ба мисли дарё гирён кардан, тасвири ҳамин як қатраро барҷаста нишон дода, дар як баробар, хислати инсонӣ бахшида, шахсангорӣ намудааст. Яъне шоир қатраро чон бахшида, одам доништа, дарёро зиндагӣ (дар адабиёти форсии тоҷикӣ таркиби «дарёи зиндагӣ» низ ба чашм мерасад) шуморида, тамоми зиндагӣ (дарё)-ро дар як инсон (қатра) ғунҷоиш дода, кулро дар чузъи ҳамсон (ба мисли баҳр дар кӯза) ҷойгир намуда, қатраро барҷаста гардонида, барҷастасозиро дар баробари шахсангорӣ қорбасти намудааст. Ҳамчунин, мабдаи қатра – чашмро махфӣ гардонида, тавассути ду шоридан (қатраи ашк ва оби дарё), ки ҳарду аз як чинсанд, чинсомезӣ эҷод кардааст. Илова бар ин, дар ду шоридан, ки ба як савт мешоранд, савтомезӣ ва дар ҳаракати якхелаи онҳо феълomezиро инъикос намудааст. Албатта, метавонад, ки шоридани оби дарё овоз дошта бошад ва шоридани оби ашк бидуни савт аст. Аммо ҳар ду як феъл - шориданро дорост, аз ин ҷо, метавон, ки ин шигардро феълomezӣ унвон кард.

Дар буни миҷгон Зухурӣ нам надошт,
Қатраро бингар, ки чун дарё гирист²¹⁹.

Зерфасли сеюми фасли дуюми боби сеюми диссертатсия «Тазод» унвон дошта, таҳқиқ муайян намудааст, ки шоир маҳз тавассути он шигарди барҷастасозиро тақвият мебахшад:

Ба базми шавқ чӣ **ширин** шудааст гирия **талх**?!
Ба **заҳрханда** диҳад боҷи **нӯшханд** он ҷо²²⁰.

Алиасғари Шеърдӯст гуфтааст, ки «тасвирсозӣ дар шеър набояд сурати санъатгарӣ ба худ гирад, вагарна аз рушду густариш боз хоҳад монд. Нозии саноеи адабӣ дар бисёре аз осори шоирони классик таҷрибаи талхест, ки шоирон бояд ҳамора пеши чашм дошта бошанд. Шеър натиҷаи қоркарди ҳамзамон ва дарҳамомехтаи забон, ҳаёл ва андеша аст». Агар аз ин нигоҳ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар кунем, маълум мегардад, ки ҳамаи ғазалҳои шоир ҳамин пайванди устувори забону ҳаёлу андешаро доранд. Чунончи, байти зер «ниғаҳ рангин кардан аз сияҳчашм» - аз ранги сияҳ бурун кашидани рангҳои дигар ва умеди «даханширинӣ» аз «суханталхон» далели равшан аз рабти қавии хатти тасвир, ҳаёл ва андеша дар ғазалиёти шоир мебошанд:

Аз **суханталхон** даҳан **ширин** нагашт,
В-аз **сияҳчашмон** **ниғаҳ** **рангин** нагашт²²¹.

²¹⁹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.57.

²²⁰ Ҳамон ҷо. - С.34.

Зерфасли чоруми фасли дуҷуми боби сеюми диссертатсия «Тачнис» ном дошта, муайян гардидааст, ки Зухурии Туршезӣ дар корбурди тачнис низ муваффақ аст ва дар байти якуми зер вожаи «гулгун»-ро ба маънои номи аспи Ширин ва гул ва дар байти дуҷум калимаи «доғ»-ро ба маъноҳои гудохта, сӯзон ва ғаму андӯх истифода намудааст:

Ширин кучо зи раҳм ба *Гулгун* диҳад инон,
Фарҳод агар сиришк на *гулгун* бароварад²²².

Ва:

Ҳар сина, ки дидем, фуру рафта ба роҳат,
Аз марҳамати *доғи* ту *доғ* аст дили мо²²³.

Зерфасли панҷуми фасли дуҷуми боби сеюми диссертатсия «Санъатҳои дигари бадеӣ» ном дошта, пажӯҳиш ошкор намудааст, ки санъатҳои дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назаррасанд, ҳусни таълил, тамсил, муруоти назир, ихом, тақсим, масал, ирсоли масал, иънот, раддуссадр илал ачуз, раддулачуз илал садр, раддуларуз илал ачуз, раддуссадр илал аруз, раддуссадр илал ибтидо, раддуларуз илал ибтидо ва игроқ мебошанд:

Ҳусни таълил:

Лоларӯён ҳама рангиннигаҳон мехоҳанд,
Бесабаб нест, агар чашми тарам пурхун аст²²⁴.

Тамсил:

Зи савдои муҳаббат суд арбоби муҳаббатро,
Зиёни кина ҳам охир ба аҳли кина баргардад²²⁵.

Иҳом дар шеъри Зухурии Туршезӣ фаровон корбаст шуда, дар абёти зер таъбири ихомомези «ба ҳуш бош» ба маънои «хушёр бош» (ишора ба зиракӣ) ва ҳамчунин, мазмуни «дар хотир дошта бош», ки «моро хароби бодаи сарчӯш кардаӣ» ва таъбири «даст аз гулоб шуст» ба маънои аз баҳраш баромадан ва шустани даст бо гулобро ифода намудаанд:

Хароби бодаи сарчӯш кардаӣ моро,
Баҳуш бош, ки беҳуш кардаӣ моро²²⁶.

Боби чоруми диссертатсия «Сабкшиносии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ» унвон дошта, аз ҳашт фасл иборат аст. Дар фасли аввали боби чоруми диссертатсия, ки «Ошноизудой ва тасвирҳои муганоқиз» ном дорад, таҳқиқ собит сохтааст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ садҳо таркиботе ба чашм мерасанд, ки сохтаи шоир буда, дар онҳо хусусиятҳои ашёҳо аз аслашон дур карда шудааст. Чунончи, кӯча мафҳуми қобили дарк аст, аммо сифати осудагиро ба худ гирифта, аз як тараф, вежагии дигари ашёро инъикос менамояд ва, аз ҷониби дигар, аз доираи дарки мо берун меравад:

Агар мебоядат дар **кӯчаи осудагӣ** манзил,

---

²²¹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.65.

²²² Ҳамон ҷо. - С.28.

²²³ Ҳамон ҷо. - С.5.

²²⁴ Ҳамон ҷо. - С.91.

²²⁵ Ҳамон ҷо. - С.198.

²²⁶ Ҳамон ҷо. - С.46.

Бурун рез аз сарои табъ рахти расму одатро²²⁷.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ошноизудой гоҳе бо ихом ва истиораи пӯшида якҷо шуда, таркибҳои ғайримутадовилро ба вучуд овардааст. Чунончи, дар абёти зер тасвирҳои «рехтани дона барои сайёд», «аз сайд сайёд сохтан», «бармахестан аз камини ашкборӣ» ва «шикори таманно» ғайримустаъмал буда, таркибҳои «камини ашкборӣ», «шикори таманно» ва «шикори таманно» истиораи пӯшида ва калимаҳои «шикор» (ба маънои сайд ва барори кор), «захм» (чароҳат ва зарар) ва «ғизолон» (оҳу ва маҳбуба) ихоманд:

Гоҳу бегоҳ аз камини ашкборӣ бармахез,
Метавонӣ кард сайдаш, дона бар сайёд рез²²⁸.

Ва:

Шикори ин таманноро, ки аз захми ту дарғалтам,
Ғизолонро агарна ҷумлагӣ сайёд мекардам²²⁹.

Хусейни Ҳасани Пуролоштӣ гуфтааст, ки «тасвирҳои мутаноқиз, ки бо Саной ва ашъори муғонаи ӯ оғоз шуд, дар сабки хиндӣ, бахусус, дар шеъри Урфӣ, Зухурии Туршезӣ ва Толиб ба манзалаи шохисаи барҷастаи сабкӣ пайдо шуд ва басомади он дар шеъри шоирони тарзи хаёл, бахусус, Бедил болотар рафт ва бештарин намунаҳо аз ин гуна тасовир халқ шуд». Ба фикри Хусейни Ҳасани Пуролоштӣ, тасвирҳои мутаноқиз яке аз нишонаҳои барҷастаи сабкӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мебошанд. Дар ҳақиқат, агар ин гуна иддао намоем ҳам, ғалат нахоҳад буд. Зеро тасвирҳои мутаноқизнамо ба дараҷае дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бисёр истифода шуда, мавқеи устувор доранд, ки як қисми асосии тасвир ба назар мерасанд. Дар ду ва ё се ғазали шоир ҳатман як намунае аз ин гуна тасвир ба чашм мерасад. Масалан, дар абёти зер тасвирҳои «бо Хизр ҳамсабӯ будан ва шуъла ба ҷом кардан» ва «сарсабзии баҳор аз хазон» ёфтанд, мутаноқизнамо:

Тафтаҷонон кунанд шуъла ба ҷом,
Гарчи бо Хизр ҳамсабӯёнанд²³⁰.

Фасли дуюми боби чорум «Ҳанҷоршиканӣ дар каломи бадеӣ» унвон дорад.

Куруши Сафавӣ ҳанҷоргурезиро ба ҳашт навъ: вожагонӣ, наҳвӣ, маной, сабкӣ, гӯйишӣ, овой, навишторӣ ва замонӣ тақсим кардааст. Аммо мо ҳанҷоргурезиро ба 2 навъ: забонӣ ва маъноӣ чудо намудаем. Зеро ҳанҷоргурезии вожагонӣ (лексика), наҳвӣ (синтаксис), гӯйишӣ (диалект), овой (фонетика), навишторӣ (орфография) ва замонӣ (истифодаи вожагоне, ки дар замони зиндагии Зухурии Туршезӣ ривоч ва ё умуман, корбурд надоштанд) ба ҳанҷоргурезии забонӣ дохил мешаванд.

Баррасии масъала нишон дод, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чор шакли ҳанҷоргурезии забонӣ (гӯйишӣ, овой, навишторӣ ва замонӣ) истифода

²²⁷ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.43.

²²⁸ Ҳамон ҷо. - С.110.

²²⁹ Ҳамон ҷо. - С.637.

²³⁰ Ҳамон ҷо. - С.208.

нашуда, се шакли дигари он (вожагонӣ, наҳвӣ ва сабкӣ) дар ғазалиёти шоир корбурди зиёд доранд:

1. Ҳанчоргурезии вожагонӣ:

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,
Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта **айшистони** мо²³¹.

2. Ҳанчоргурезии наҳвӣ:

Ба хуррамӣ шуда **пажмурдани нигоҳ** бадал,
Бибин, чавонии пирӣ бибин, ин аст²³².

3. Ҳанчоргурезии сабкӣ:

То занад шаҳнаи бозор маломат бар сар,
Сабри камҳавсала ҳар лаҳза гуле **во** мекард²³³.

4. Ҳанчоргурезии маъноӣ:

Биёбонгарди ӯ ғамномапардозӣ чӣ медонад,
Кафи хуне магар бар боли мурғи номабар резад²³⁴.

Фасли сеюми боби чорум «**Ҳисомезӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ**» унвон дошта, дар ин фасл муайян карда шудааст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳисомезӣ – омезиши ду ва ё зиёда ҳис бо якдигар дар тасвири бадеӣ, низ корбурди зиёд дорад. Масалан, дар байти зери шоир сифати «фарбех», ки хоси узви босира аст, бо «ҳавас», ки тамоили ҳисси зоиқа дорад, омехта шуда, таркиби «ҳаваси фарбех»-ро ба вучуд овардаанд:

Бо хамаи бозӯи ҳасрат **ҳаваси фарбеҳи** мо
Ба таманнои миёни ту, ҳамон лоғар ҳаст²³⁵.

Фасли чоруми боби чорум «**Румузи ранг**» унвон дорад. Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ рангро на танҳо василаи пайванди шоир бо ашё, ҳаводис ва воқеа қарор додааст, балки тобишҳои маъноии дигари онҳоро тавассути ранг иброз доштааст. Дар байти зери Зухурии Туршезӣ якбора се ранги равшани табиӣ: сурх, сиёҳу зард ва як ранги пинҳон: май – тадоӣ аз ранги сурхро истифода намудааст:

Ба **май** хоҳад, ки созад булҳавас аз **сурх** рӯёнат,
Сиях рӯ бод, зоҳир кард охир **зард** гӯширо²³⁶.

Ба назари ин ҷониб, ранги писандидаи Зухурии Туршезӣ бо дарназардошти басомади он дар ғазалиёти шоир шояд сиёҳ бошад, аммо шоир низ ранги зарду кабудро хуш надоштааст. Зеро дар ғазалиёти шоир ранги кабуд (нилгун, нилобӣ, ахзар) ягон маротиба корбурд надорад ва рангҳои зарду (11 маротиба) заъфарон (4 маротиба) низ ҳамвора дар мавриди дарду хазон ва фироқ истифода шудааст:

Маълум мешавад, ки ба **дарди** кӣ мубталост?
З-ин **зард** ие, ки рӯи **хазон** ро **фурӯ** гирифт²³⁷.

²³¹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.4.

²³² Ҳамон ҷо. - С.24.

²³³ Ҳамон ҷо. - С.374.

²³⁴ Ҳамон ҷо. - С.324.

²³⁵ Ҳамон ҷо. - С.35.

²³⁶ Ҳамон ҷо. - С.27.

Фасли панҷуми боби чорум «**Корбурди вобастаҳои ададӣ**» унвон дошта, таҳқиқот нишон додааст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чандин таркибҳое ба назар мерасанд, ки тавассути вобастаҳои ададӣ сохта шуда, баъдан, онҳоро шоирони дигар (масалан, Бедил) истифода кардаанд.

Шафеии Кадканӣ ин навъи сохтори баёнро дар низоми наҳвии таркиб ба чаҳор гурӯҳ тақсим кардааст, ки ба муодилаи риёзӣ шабоҳат доранд:

1.Адад+моддӣ+моддӣ:

Хорчинони сари кӯе зи боғи чехрае

Сад чаман гул дар гиребони тамошо рӯфтаанд²³⁸.

2.Адад+моддӣ+интизоӣ:

Сад чаман пажмурдагӣ дар ғунҷаи дил чидоам,

Аз баҳористони ту, барги Ирам бар хеш зан²³⁹.

3.Адад+интизоӣ+моддӣ:

Дарҳам шукуфта ғунҷаи дил аз баҳори ғам,

Сад хулд барге аз чамани шодии ман аст²⁴⁰.

4.Адад+интизоӣ+интизоӣ:

Арзон наметавон зи касе ними ҷон харид,

Мушқил ба **сад тараб ғаме** аз ман тавон харид²⁴¹.

Фасли шашуми боби чоруми диссертатсия «**Воҳидҳои забонии бадеъ**» унвон дорад. Манзур аз воҳидҳои забонии бадеъ он гурӯҳи вожа ва таркиботест, ки онҳоро Зухурии Туршезӣ сохтааст ва онҳо дар ашъори шоирони пешин ва ҳамасри шоир ба чашм намерасанд. Масалан, вожа ва таркиботи «ситорасӯхта», «хонумонхароб», «рангинбисот», «хомҷӯш», «субҳоғӯш», «тамкинишва», «ҳавасписанд», «нафасолуда», «ҳавасангез», «оташоро», «булҳаваснавоз», «лабчаш», «шуълакор», «синасипор», «бӯсамаст», «нигоҳшӯ», «шамоманофа», «тушакаш», «ачзузоринодида», «гиребондоғдор», «чехрадушман», «ҷаридаравон», «намакинишва», «туррадарҳам», «ворунатолеъ», «куҳнанахли боғи ҳавас», «уммеди васлпарвар» ва ғайра аз зумраи вожаҳо ва таркибҳои сохтаи шоир мебошанд.

Дар ғазалиёти шоир садҳо вожа ва таркибҳои сохтаи ӯ ба назар расида, онҳо ба як қисми асосии тасвир табдил ёфтаанд. Чунончи, дар абёти зер «бисоти хирагӣ», «бозори ҳаё» ва «ёсамини бӯса» аз таркиботи сохтаи шоир мебошанд:

То ҳавас ҳар сӯ наяндозад **бисоти хирагӣ**,

Ишқ дукондори **бозори ҳаё**ро гарм кард²⁴².

Ва:

Ёсамини бӯса дар гулбарги лабҳое шукуфт,

Ишқи бепарво ҳавасро дасти чидан дода буд²⁴³.

²³⁷ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.168.

²³⁸ Ҳамон ҷо. - С.292.

²³⁹ Ҳамон ҷо. - С.14.

²⁴⁰ Ҳамон ҷо. - С.52.

²⁴¹ Ҳамон ҷо. - С.301.

²⁴² Ҳамон ҷо. - С.655.

Фасли ҳафтуми боби чоруми диссертатсия «**Вожаи «доғ» дар маъниофаринии Зухурии Туршезӣ**» унвон дошта, муайян карда шудааст, ки мазмунсозтарин калима ва ё худ вачҳи ғолиби (доминанти) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «доғ» аст, ки дар «Девони ғазалиёт»-и шоир беш аз 574 маротиба корбаст шуда, бо он ки дар истифодаи ин калима такрори суvari хаёл дар шеъри Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасад, дар аксар маврид шоир бо истифода аз он маънии тоза ва таркиби нав эҷод кардааст. Дар «Девони ғазалиёт»-и шоир вожаи «ойина» 109 маротиба ва вожаи «ишқ» 862 маротиба истифода шуда, аз ҷумлаи калимаҳои сершумор дар ғазалиёти шоир ба ҳисоб мераванд:

Сад фароғу айшро бар заллабандӣ доштем,
Гашта бар хони чигар **доғи ғамаш** меҳмони мо²⁴⁴.

Ё:

Карда **доғаш** синаи торикро хуршедзор,
Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта айшистони мо²⁴⁵.

Унвони фасли ҳаштуми боби чоруми диссертатсия «**Шеваи маконсозӣ ва фазоофаринӣ**» буда, таҳқиқот нишон додааст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба монанди шоирони дигари сабки ҳиндӣ дилбастагӣ ба маконҳои фаровоқеӣ ба чашм мерасад, ки як навъ намоди гурези ўро аз воқеияти зиндагӣ ва паноҳ бурдан ба хилвати шоирона инъикос менамояд.

Маконҳои ғайривоқеӣ дар ғазалиёти шоир гоҳ «орзукада»-ю «ишраткада», гоҳи дигар «сураткада», «тафкада»-ю «ғамкада» ва дар мавриди дигар - «бозикада»-ю «бенишон» ва «роҳатобод»-у «сахрои маломат» буда, боиси эҷоди маконҳои фалсафӣ ва адабӣ дар ашъори шоир гардидаанд. Чунончи, дар байти зер шоир барои дили худ аз «бозикада» макон сохтааст:

Аз шӯҳии тифлон шуда помоли ҳавасҳо,
Бозикадаи лобаву лоғ аст дили мо²⁴⁶.

Ҳамин тавр, «паногоҳҳо»-и тахайюлии шоирро вобаста ба ҳолати руҳонии ӯ метавон ба таври шартӣ чунин дастабандӣ намуд:

1. Хилватгоҳи адабии шоир тароватгоҳ, зиндагизо, ҷойи оромиш ва зиндагист:

Гулҳои захм лолаи **сахрои зиндагист**,
Дар хун тапида оҳуи сахрои кистӣ²⁴⁷?

2. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи маломат, ғам, машаққат ва рстаҳез аст:

Ғайр, гӯ, роҳи саломат ба фароғат мерав,
Хори **сахрои маломат** ҳама дар пой ман аст²⁴⁸.

---

²⁴³ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.655.

²⁴⁴ Ҳамон ҷо. - С.3.

²⁴⁵ Ҳамон ҷо. - С.4.

²⁴⁶ Ҳамон ҷо. - С.5.

²⁴⁷ Ҳамон ҷо. - С.645.

3. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи чидду чаҳд ва одобу хирад аст:
Ғамзаи сайёд то кай дар камин хоҳад нишаст?
Захмпарвар кун **чигаргоҳи** шикори хешро²⁴⁹.

Унвони боби панҷуми диссертатсия «**Таъсирпазири ва таъсиргузори**» буда, аз се фасл ва ду зерфасл иборат аст.

Фасли якуми боби панҷуми диссертатсия «**Таъсирпазирии Зухурии Туршезӣ аз Ҳофиз**» ном дошта, муайян карда шудааст, ки калимаҳои дурдикаш, бодафурӯш, бадном, хушдил, сабукруҳон, шаробхона, шакарханда, мушкиннафас, назарбозӣ, нуктадонон, гулбонг, бесарусомон, нозукбадан ва мисли инҳо сохтаи Ҳофиз буда, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ба назар мерасанд:

Зухурӣ, соф кун худро, ачаб нест,
Ба **Чам дурдикашон** гар чом бахшанд²⁵⁰.

Таъсири дигари Ҳофиз ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар таркиботи сохтаи Ҳофиз Шерозист. Дар ғазалиёти Ҳофиз таркиби «**шамшери ғам**» ба назар мерасад. Ин таркиб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ба қалам дода шудааст:

Ид чун қурбониён, аз рашк гӯ, дар хун нишин,
Толее дорад зи **шамшери ғаме** шарёни мо²⁵¹.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ абёте ба назар мерасанд, ки ба як қатор байтҳои Ҳофиз Шерозӣ аз лиҳози тахайюл ва тасвири шоирона ба ҳам наздиканд. Чунончи, Ҳофиз (некбинӣ):

Манам, ки шуҳраи шаҳрам ба ишқ варзидан,
Манам, ки **дида наёлудаам ба бад дидан**²⁵².

Зухурии Туршезӣ:

Дидаи мо хунари айб надидан дорад,
Пардаи шарму ҳаё хоили дарвешон аст²⁵³.

Фасли дуюми боби панҷуми диссертатсия «**Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Бедил ва Калими Қошонӣ**» ном дошта, аз ду зерфасл иборат аст. Дар зерфасли якуми фасли дуюми боби панҷуми диссертатсия, ки «**Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Бедил**» ном дорад, таҳқиқот собит сохтааст, ки таъсирпазирии Абдулқодири Бедил аз ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, пеш аз ҳама, дар истифодаи вожагони сохтаи шоир ба назар мерасад. Масалан, калимаи «чигаристон» сохтаи Зухурии Туршезист, ки дар ғазалиёти Бедил ба қор рафтааст:

Зухурии Туршезӣ:

---

²⁴⁸ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.163.

²⁴⁹ Ҳамон ҷо. - С.43.

²⁵⁰ Ҳамон ҷо. - С.200.

²⁵¹ Ҳамон ҷо. - С.7.

²⁵² Шерозӣ, Ҳофиз. Девон [Матн] / Ҳофиз Шерозӣ. - Душанбе: Адиб, 2015. – С.345.

²⁵³ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.155.

Айш бар синаи олуда мухайё накунад,
Солҳо доғи ғамат дар **чигаристон** гаштаст²⁵⁴.

Бедил:

Умре инони гиря кашидам, вале чӣ суд,
Охир ба доманам **чигаристон** шикасту рехт²⁵⁵.

Бедил дар эҷоди ғазал аз таркибҳои сохтаи Зухурӣ низ истифода кардааст.

Зухурии Туршезӣ:

Номи туро ҳаловати **сад Миср шаккар** аст,
Хуш лаззате захира ниҳодаст коми ман²⁵⁶.

Бедил:

Сад Миср шакар об шуд аз шарми ҳаловат,
Пеши ду лаби ӯ, ки муқаррар шуда қандаш²⁵⁷.

Дар зерфасли дуёми фасли дуёми боби панҷуми диссертатсия, ки «**Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Калими Кошонӣ ва Ғании Кашмирӣ**» ном дорад, таҳқиқот муайян кардааст, ки шоири дигаре, ки дар эҷоди ғазал аз Зухурии Туршезӣ таъсири назаррас дорад, Калими Кошонист, ки ин пайравӣ дар истифодаи таркибҳо ба мушоҳида расид.

Зухурии Туршезӣ:

Пули мавче ба рӯи Даҷла бастам аз нами миҷгон,
Ба **сели гиря** хоҳам кард охир Нил Ҷайхунро²⁵⁸.

Калими Кошонӣ:

Зи юмни ашкам маъмур шуд биёбонҳо,
Зи **сели гиря**и ман шаҳрҳо ба сахро рафт²⁵⁹.

Зухурии Туршезӣ:

Мурғи дилро, ки нимбисмили ӯст,
Пеши ӯ толеи тапидан бод²⁶⁰!

Калими Кошонӣ:

Калим, **мурғи дили** болупаршикастаи мо,

---

²⁵⁴ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.86.

²⁵⁵Бедил, Абдулқодир. Осор. Ғазалиёт[Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – С.286.

²⁵⁶ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.810.

²⁵⁷ Бедил, Абдулқодир. Осор. Ғазалиёт[Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – С.336.

²⁵⁸ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.38.

²⁵⁹ Кошонӣ, Калим. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқтаот. Мусахҳеҳ ва муқаддимаи Партави Байзоли [Матн] / Калими Кошонӣ. - Техрон: Китобфурушии Хайём, бидуни соли нашр. – С.137

²⁶⁰ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.352.

Ҳамеша дар қафас аз чангали уқоб чарост²⁶¹?

Шоири дигаре, ки дар эҷоди ғазал аз Зухурии Туршезӣ таъсири назаррас дорад, Ғании Кашмирӣ мебошад. Пайравии Ғании Кашмирӣ низ дар истифодаи таркибҳои сохтаи Зухурӣ дар ғазал аст.

Зухурии Туршезӣ:

Иқбол қавӣ гашта, баче, **сусти толеъ**,
Дасте зада дар муҳкамии банди ниқобат²⁶².

Ғании Кашмирӣ:

Ғанӣ, аз **сусти толеъ** шикаст афтад ба бозорам,
Пайи савдо ба каф гирам, агар санги тарозуро²⁶³.

Зухурии Туршезӣ:

Саҳар шуд шомии умру **хоби бахти** ман ҳамон боқӣ,
Чӣ хоб аст ин, магар марг аст, бедорӣ намедонад²⁶⁴.

Ғании Кашмирӣ:

Фалак дар гардиш аст аз баҳри **хоби бахти** носозам,
Бувад дар чунбиши гаҳвора роҳат тифли бадхӯро²⁶⁵.

Унвони фасли сеюми боби панҷуми диссертатсия, ки «**Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Ғолиби Дехлавӣ**» буда, дар он ҷиҳати равшантар инъикос кардани матлаби мазкур ду ғазали шоирон (як ғазали Зухурии Туршезӣ ва як ғазали Ғолиб)-ро бо дарназардошти истифодаи бархе аз вижагиҳои сабки ҳиндӣ: вҷуди лағзишхое дар гуфтор, шикастани ҳудуди мазомини қарордодӣ, ҳисомезӣ (synaesthesia), тасвирҳои мутаноқиз (oxumoron), сурати мухайяли эҷоз, корбурди вобастаҳои ададӣ (determiner), таркиботи хос, ташхис (personification), таҷридӣ (abstraction), дард ва шӯри хос муқоиса шудааст.

Дар маҷмуъ, дар нух байти ғазали Зухурии Туршезӣ нух тасвири мутаноқиз, дар нух байти ғазали Ғолиб шаш суvari мутаноқиз чашмрас буда, таркиботи хос низ мутаносибан нух бар шашанд. Сурати мухайяли эҷози Зухурии Туршезӣ рангинтар буда, ғазалаш нисбат ба ғазали Ғолиб матни бозтар дорад.

---

²⁶¹ Кошонӣ, Калим. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқтаот. Мусаҳҳаҳ ва муқаддимаи Партави Байзолӣ [Матн] / Калими Кошонӣ. - Техрон: Китобфурӯшии Хайём, бидуни соли нашр. – С.121.

²⁶² Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.157.

²⁶³ Омӯӣ, Толиб., Кошонӣ, Калим., Бухорой, Шавкат., Кашмирӣ, Ғанӣ. Чаҳорбоғи ғазал [Матн] / Толиби Омӯӣ, Калими Кошонӣ, Шавкат Бухорой, Ғании Кашмирӣ.–Душанбе: Адиб, 2018. – С.405.

²⁶⁴ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.365.

²⁶⁵ Омӯӣ, Толиб., Кошонӣ, Калим., Бухорой, Шавкат., Кашмирӣ, Ғанӣ. Чаҳорбоғи ғазал [Матн] / Толиби Омӯӣ, Калими Кошонӣ, Шавкат Бухорой, Ғании Кашмирӣ.–Душанбе: Адиб, 2018. – С.405.

Хулоса

Баҳсу баррасии масъалаи нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд моро ба чандин матлаб расонд, ки метавон онҳоро дар дастабандии зайл ба унвони хулосаи рисола дарҷ намуд:

1. Мавзуи асосии ғазалиёти Зухурии Туршезиро ишқ ташкил карда, шоир дар 1302 ғазал, ки аз худ боқӣ мондааст, 862 маротиба вожаи «ишқ»-ро истифода намуда, тавассути ин калима дар аксар маврид маъниҳои тоза эҷод кардааст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мафҳуми «ишқ» чанд чанба дошта, истиораи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ қорбурди тоза ба деҳи гирифтааст [7-М; 28-М].

2. Дар ашъори Зухурии Туршезӣ вожаҳои хамрия ба маъниҳои асли ва маҷозӣ ба қор рафта, шоир ба сифати воситаи тасвир аз «май» мотиви адабии ихтисосӣ сохтааст [9-М].

3. Шоир ахлоқи ҳамидаи инсонӣ: дӯстӣ, дурӣ аз нифоқ, ростӣ, сабру таҳаммул, дур будан аз расму одатҳои нолозим ва намоишқорона, умеди нек ва боварӣ ба фардо, эътимод ба худ, шарму ҳаё, дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, озодманишӣ, дурӣ аз чоплусӣ, далерӣ, кинаҷӯӣ нақардан, хамӯшии бамаврид, дурӣ аз бухтон (туҳмат) ва чиҳод бо нафсро тараннум намудааст [15-М; 22-М; 27-М; 32-М].

4. Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир риндӣ, восӯхт, омӯзиши ҳунар, зоҳидсизӣ, дурӣ аз ватан, эътироз аз олам, оппозицияи ақлу ишқ ва амсоли инҳо мебошанд [24-М].

5. Се навъи тасвири табиат: шоирона, иҷтимоӣ-ғароёна ва зируҳанқорона дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасад [11-М].

6. Андешаҳои Зухурии Туршезӣ роҷеъ ба маншаи офариниши инсон ва нақши ӯ дар олам дар асоси фалсафаи исломӣ сурат гирифта, шоир асоси офариниши инсонро аз қор унсур: обу оташу боду хок медонад [24-М].

7. Вижақиҳои сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши шоирро дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд инъикос мекунад. Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз чиҳати композиционӣ ба навъи пароканда марбутанд, дар онҳо воқеа тақомул намеёбад ва ба таври статикӣ изҳор мешавад. Аксари ғазалиёти шоир 9-11 байт дошта, ҳадди ақали онҳо 5 байт ва ҳудуди ниҳии абёт дар девони ғазалиёти шоир 21 байтро ташкил кардааст [17-М].

8. Зухурии Туршезӣ дар эҷоди матлаи ғазал ба муҳтаво ва форм, мустақилӣ, қофия, санъатҳои бадеӣ ва ҳунарсоҷаҳо, маонии шеърӣ, тасвир, латифию марғубӣ тавачҷуқи зиёд додааст. Муҳимтарин нишонаи матлаҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар эҷоди фазои якқорчагии (яқрангии) тасвир дар ҳар як мисраъ мебошад [4-М].

9. Байти мақтаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тибқи талаботи архитектонаи ғазал эҷод шуда, дар аксари онҳо таҳаллуси шоир зикр шуда, гоҳе таҳаллус як байт пеш аз байти охири омадааст [17-М].

10. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ муҳтаво бо вазн мутобиқати қомил дошта, дар онҳо қорбурди бештари авзони ношод ба назар мерасад. Шоир

дар баёни матлаб аз баҳрҳои рамалу ҳазачу раҷаз бештар баҳра чуста, шоир дар эҷоди ғазал беш аз 9 баҳрро истифода кардааст [23-М].

11. Муסיқии дарунии ғазалиёти шоир тақвиятбахши маъно буда, Зухурӣ дар эҷоди ғазал барои тақвияти маънӣ ба ҳолати физикӣ ва шаклҳои басирии ҳарфҳо низ тавачҷуҳи зиёд додааст. Иртиботи қавии садоноку ҳамсадо дар эҷоди муסיқии ғазалиёти шоир ба чашм расида, ҳамин рабти устувори муסיқию маъно боиси тадоии маъноӣ дар ғазалиёти шоир гардидаанд [2-М; 25-М].

12. Муסיқии дарунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар баробари вазни арузӣ як вазни мустақил буда, барои тақвияти маънӣ истифода шудааст. Иртиботи қавии муסיқию шакл бо маъно дар ғазалиёти шоир боиси чандмаъноии байтҳо гардида, аз тарафи дигар, нақши назарраси шоирро дар такомули ғазали форсии тоҷикӣ таҷассум кардааст [2-М; 25-М].

13. Қофия дар композитсия, музикӣ ва ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ омили муҳимми таҳрик ва таъкид аст. Зухурии Туршезӣ чиҳати устуворӣ ва хушоҳангии муסיқии канории шеър аз радифҳои баланду ибтиқорӣ, ишоравӣ, хушоҷанд ва радифҳои феълӣ ва сохта аз ҳуруфи илҳокӣ баҳра гирифтааст [17-М; 18-М].

14. Тавсиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яке аз воситаи баёни бадеии серкорбурд буда, ба маъноҳои мусбӣю манфӣ ва ба шеваи воқеию интизоӣ истифода шудааст. Шоир тавассути санъати бадеии мазкур ба муҳимтарин хусусиятҳои касе, чизе ва ё воқеа ишора намуда, ба ҳамин восита вижагии ашё ва ё муҳотабро барҷаста нишон додааст [10-М].

15. Ташбеҳ низ яке аз воситаҳои баёни бадеии пуркорбурд дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ буда, шоир тавассути ин санъати бадеӣ, бавижа, ташбеҳи пӯшида тасвирҳои тоза офаридааст [10-М].

16. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ як қатор истиораҳо таъвилӣ ва сайёл буда, шоир бо ихоморӣ ва истиороти ҳерменевтикӣ зехни хонанда ва ё шунавандаро ба чанбаҳои гуногуни маърифати ашё ва ҳодиса наздик менамояд. Доираи корбурд ва сохти истиораҳо дар ғазали шоир маҳдуд ва мутлақ набуда, чандмаъноии онҳо боиси душвор гардидани дарки байт шуда, то ҷое ғазалиёти Зухурии Туршезиро пуррамз гардониданд [1-М; 3-М].

17. Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал аксари санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла ташбеҳ, истиора, тазоду талмеҳ, тамсилу ташхис, муболиға, санъати тақсим, таҷнису ихом, мурутӣ назир, ийноту ҳусни таълил ва ирсоли масалро ба кор бурдааст [10-М].

18. Шоир тавассути сохторшиканӣ ва ошноизудой дар талмеҳ низ мазмунҳои тоза офаридааст [12-М; 13-М; 31-М].

19. Тасвири шоиронаи ашё ва ифодаи тобишҳои услубию маъноии онҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тавассути шигардҳои адабӣ: ҳисомезӣ, андозагирӣ, савтомезӣ, барҷастасозӣ, дигардесӣ ба ашё ифода ёфтааст. Шоир дар тасвири бадеии ашё, асосан, кӯшиш мекунад, ки хусусиятҳои ашёро аз табиати аслии он бегона созад ва ҳамин услубро роҳи эҷоди маънии тоза гардонад [11-М ;19-М].

20. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ 2 навъи ҳанҷоргурезӣ: забонӣ ва маъноӣ ва ду ҷараёни он – дар меҳвар қарор доштани истиораи феълӣ ва

исмӣ мавҷуд аст. Шоир дар эҷоди ғазал аз се шакли ханҷоргурезии забонӣ (вожагонӣ, наҳвӣ ва сабкӣ) истифода карда, чор шакли дигари он (гӯйишӣ, овой, навишторӣ ва замонӣ)-ро ба кор нагирифтааст [12-М].

21. Шоир дар калимасозӣ ва таркибофаринӣ (барои эҷоди маънии тоза) аз сохти муқаррарии сарфу наҳви забон берун рафта, дар як баробар, дастаи вожагони таҳассусиро эҷод намудааст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ду чараёни ханҷоргурезӣ - марказияти истиораи феълӣ ва меҳварияти истиораи исмӣ назаррас аст [12-М].

22. Тасвирҳои зиёди мутанокиз дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гувоҳи он мебошанд, ки шоир дар тасвир аз меъёрҳои муқаррариро қолабӣ даст кашида, услуби тозаи тасвиروفаринии худро пайдо кардааст [19-М].

23. Ранг дар тасвирҳои шоир на танҳо василаи пайванди шоир бо ашё, ҳаводис ва воқеа шудааст, балки боиси кашфи вижагии хосси онҳо гардидааст. Ранг дар ғазалиёти шоир ҳам мабдаъ ва ҳам воситаи тасвир буда, дар тавсифоти ашё ва ҳодисаҳои моддӣ ва маҳсус ба кор рафтааст [21-М; 29-М].

24. Вобастаҳои ададӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ қорбурди фаровон дошта, навъе аз шигардҳои хунарию бадеии шоир мебошанд. Вобастаҳои адабии ғазалиёти шоирро метавон шартан ба даҳ гурӯҳ тақсим кард [20-М].

25. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ воҳидҳои забонии бадеъ қорбурди тоза доранд. Гоҳо дар ғазалиёти шоир як мисраъ пурра аз таркибот иборат аст. Вожаҳои сохтаи шоир дар ашъори шоирони пешин ва ҳамасри ӯ ба чашм намерасанд [1-М].

26. Мазмунсозтарин вожаи «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ «доғ» аст, ки на ба мазмуни такрор, балки бештар ба маъноҳои тоза (ибдоъ) истифода шуда, дар баъзе маврид онро шоир дигардесӣ карда, ибораҳои мутанокиз офаридааст [8-М].

27. Зухурии Туршезӣ барои ба тарзи дигар назар кардан ба ҷаҳони воқеӣ дар ғазал хилватгоҳи ғайривоқеии (фаровоқеӣ) бадеӣ сохта, баъдан, ин макони адабиро дӯст медорад [14-М].

28. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ таъсири Ҳофизи Шерозӣ ба назар расида, ин пайравӣ дар қорбурди вожагон ва таркиботи сохтаи Ҳофиз аз ҷониби Зухурӣ дида мешавад. Вале бояд гуфт, ки ғазали Зухурии Туршезӣ қомилан матни бадеию адабии мустақил буда, бо ашъори шоирони бузург, ба мисли Бедил, Ҳофиз, Соиб, Ғолиб, Урфӣ, Назирӣ қобили қиёс аст [6-М].

29. Таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бар эҷодиёти Бедили Дехлавӣ, Ғании Кашмирӣ ва Калими Кошонӣ низ дар қорбурди вожагон ва таркиботи сохтаи Зухурӣ ба чашм мерасад [5-М].

30. Таъсири Зухурии Туршезӣ бар Ғолиб дар тарзи баён, таркибот ва қорбурди радифу қофия назаррас буда, дар ғазалиёте, ки Ғолиб дар пайравии Зухурии Туршезӣ сурудааст, аз назари бофти мисраъ ва байт, интиҳоби вожагон ва таркибот ва, аз ҳама муҳим, образнокӣ қамтар муваффақ шудааст [16-М; 33-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Аз таҳлилу баррасиҳои суратгирифта маълум мешавад, ки Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX, бавижа рушди ин жанр дар шибҳи қораи Ҳинд саҳми шоиста дошта, омӯхтани ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти шоир, ки то ба имрӯз мавриди таҳқиқи илмии ҷудоғона қарор нагирифтаанд, ниҳоят мубраманд ва диссертатсияи мазкур дар ин самт қадами нахустин буда, дар он кӯшиш шудааст, ки нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор ёбад. Бо натиҷагирӣ аз таҳқиқи мавзӯ барои истифодаи амалии он чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд:

1. Натиҷагирӣ ва нуқоти назариявии дар диссертатсия дарҷшуда метавонад ба пажӯҳандагон, унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ, олимон ва ихлосмандони адабиёти форсии тоҷикӣ мусоидат намояд.

2. Таваҷҷуҳи унвонҷӯёну муҳаққиқон бояд ба таҳқиқу баррасии тассури мактаби адабии Зухурии Туршезӣ ба адибони тоҷик, бавижа адибони муосир ҷалб карда шавад.

3. Омӯзиши ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҷиҳати рушди мактабҳои адабиётшиносии тоҷик аз аҳаммият ҳолӣ нест.

4. Таҳқиқу баррасии санъатҳои бадеӣ ва шигардҳои адабии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар шакли рисолаҳои ҷудоғонаи илмӣ барои дарёфтӣюмоно дараҷаҳои илмӣ зарур аст.

5. Мавод ва дастовардҳои илмии рисолаҳо метавон барои навиштани китобу дастурҳои таълимӣ оид ба таърихи адабиётшиносии тоҷик истифода бурд.

6. Мавод ва дастовардҳои илмии рисолаҳо барои омода намудани васоити дастурҳои таълимӣ маводи хубе ба шумор мераванд.

7. Баргардони «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ аз хатти форсӣ ба кириллӣ барои мактабҳои адабиётшиносии тоҷик, пажӯҳандагон, унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ, олимон ва ихлосмандони адабиёти форсии тоҷикӣ муҳим аст.

8. Таҳияи «Фарҳанги тафсирии таркибот ва таъбироти ғазалиёти Зухурии Туршезӣ» низ аз қорҳои шоиста дар адабиётшиносии тоҷик аст.

9. Таъсиси маҳфилҳои «Омӯзиши ашъори Зухурӣ» барои рушди мактабҳои адабиётшиносии тоҷик аҳаммият дорад.

10. Мукамал кардани иттилои «Энсиклопедияи миллии тоҷик» дар масъалаи «Рӯзгор ва осори Зухурии Туршезӣ» низ барои мактабҳои адабиётшиносии тоҷик, пажӯҳандагон, унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ, олимон ва ихлосмандони адабиёти форсии тоҷикӣ қори пураарзиш аст.

ФЕХРИСТИ
ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ
I.Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М] Шарипов Ш.Р. Хостгоҳи вижагиҳои бунёдии шеър ва хусусиятҳои забони шеъри Зухурӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2020. - № 1(37). - С. 57-61.

[2-М] Шарипов Ш.Р. Муסיқоии ғазалиёти Зухурӣ - навъе аз композитсияи ифодаи матлаб [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2020. - № 2(38). - С. 63-68.

[3-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди истиора дар ғазалиёти Зухурӣ [Матн] / Ш.Р. Шарипов // Маҷ.Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.-Душанбе, 2020. - № 5(88). - С.139-143.

[4-М] Шарипов Ш.Р. Мизони таъсирпазирии Зухурӣ аз Ҳофиз дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р. Шарипов // Маҷ.Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 1(90). - С.162-170.

[5-М] Шарипов Ш.Р. Доғ – мазмунсозтарин унсури шеъри Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Ахбори ДДҲБСТ. -Хучанд, 2021. - № 2(87). - С.74-82.

[6-М] Шарипов Ш.Р. Инъикоси «май» ҳамчун воситаи ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2021. - № 2(42). - С.141-145.

[7-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2021. - № 3(43). - С.109-117.

[8-М] Шарипов Ш.Р. Концепсияи тахайюли адабии зирӯхангории мазохири табиат ва ашё дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 4(93).- С.249-254.

[9-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди шигардҳои ханҷоршиканӣ ва ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе: ДМТ, 2021. - № 4(38). - С.61-71.

[10-М] Шарипов Ш.Р. Сохторшикании Зухурии Туршезӣ дар талмех [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Маҷ.Ахбори ДДХБСТ. - Хуҷанд, 2021. - № 4(89). - С.52-63.

[11-М] Шарипов Ш.Р. Маконсозӣ ва хилватгузинии адабӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шарипов Ш.Р.//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе:ДМТ. 2021. - № 5(39). - С.174-180. ISSN 2413-516X

[12-М] Шарипов Ш.Р. Баррасии мабонии ахлоқӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 5(94).- С.153-156.

[13-М] Шарипов Ш.Р. Таъсири Зухурии Туршезӣ бар Ғолиби Дехлавӣ дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 5(94).- С.165-169.

[14-М] Шарипов Ш.Р. Рехтшиносии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 1(45). - С.118-130.

[15-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди қофия ва радиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе:ДМТ. 2022. - № 2. – 220-229.

[16-М] Шарипов Ш.Р. Ҳисомезӣ ва тасвирҳои парадоксӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 2(46). - С.117-122.

[17-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди вобастаҳои адабӣ ва воҳидҳои ибтикорӣ дар шеъри Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.- Душанбе: ДДОТ, 2022. - № 3(98).- С.173-178.

[18-М] Шарипов Ш.Р. Бозтоби адабии намоди ранг дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 3(47). - С.100-109.

[19-М] Шарипов Ш.Р. Чилваҳои адабии сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Саъдии Шерозӣ ва Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 4(48). - С.120-125.

[20-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДБЗХТ, 2023. - № 1(49). - С.186-196.

[21-М] Шарипов Ш.Р. Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДБЗХТ, 2023. - № 3(51). - С.197-203.

Б. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар

нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[22-М] Шарипов Ш.Р. Ҳамбастагии оҳанг ва маъно дар ғазалиёти Зухурий [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Пайванди пажухиш. Маҷмуи мақолаҳо бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ (Хучанд: Ношир, 2021). - С.47-57.

[23-М] Шарипов Ш.Р. Вижагиҳои забони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов, М.Ҷ.Калонова // Маводди конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Сиёсати давлатии забон дар даврони истиқлол» (Душанбе, 1 октябри соли 2021). - С.81-85.

[24-М] Шарипов Ш.Р. Ҷилваҳои сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллӣ таҳти унвони «Аҳаммияти байналмилалӣ сулҳи тоҷикон», шаҳри Душанбе, 24 июни соли 2022. – С.194-203.

[25-М] Шарипов Ш.Р. Тасвири адабии ишқ дар ғазалиёти Ҷалолуддини Балхӣ ва Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Нақши осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ-Румӣ дар ҳамгирии фарҳангии кишварҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ», Душанбе. 23.09.2023. - С.174-188. (ҳаммуаллифӣ)

[26-М] Шарипов Ш.Р. Тобишҳои услубию маъноии вожаи «ранг» (colore) дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Забон дорӣ - ҷаҳон дорӣ. Маводди конференсияи илмию амалӣ дар мавзуи «Саҳми Пешвои миллат дар тақвияти нақши забони тоҷикӣ дар арсаи байналмилалӣ», бахшида ба рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ, 35-солагии Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30-солагии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ва 70-солагии Қорманди шоистаи Тоҷикистон Шокириён Туғрал Сирочзода. – Хуҷанд, 10.03.2023. – С. 588-597.

[27-М] Шарипов Ш.Р. Хусусиятҳои хоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Паёми Донишқадаи забонҳо. - Душанбе: Лингвопарк, 2017. - № 1(25). - С.81-91.

[28-М] Шарипов Ш.Р. Рағишҳои ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Паёми Донишқадаи забонҳо.- Душанбе: Лингвопарк, 2017. - № 2-3(26-27). - С.40-52.

[29-М] Шарипов Ш.Р. Мактаби тарбияти Зухурии Туршезӣ (андешаҳои ахлоқӣ-педагогии шоир) [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи

байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тадқиқоти педагогӣ: дурнамои рушди он дар замони муосир», Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Душанбе. 19.10.2023. - С.150-156. (ҳаммуаллифӣ)

[30-М] Шарипов Ш.Р. Таъсири Зухурӣ бар Ғолиби Деҳлавӣ дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷмуи мақолоти ҷамоиши байналмилалии филологии кишварҳои форсизабон, Туркия. 15-17.12.2023. – С.328-333. (ҳаммуаллифӣ)

[31-М] Шарипов Ш.Р. Муқоисаи матнии баъзе абёти девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ (бар мабной нусхаи хаттии тоҷикистонӣ ва чопи техронӣ) [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявии «Масъалаҳои мубрами суҳаншиносӣ дар ҳавзаҳои илмӣ ва адабии Осиёи Марказӣ» (Хучанд, 17-18-уми ноябри соли 2023). – С. 326 -332.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ**

На правах рукописи

УДК: 891.550
ББК: 83.3 (2 точик)
Ш - 32

Шарипов Шариф Рахмонович

**РОЛЬ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ В РАЗВИТИИ ПЕРСИДСКО- ТАДЖИКСКОЙ
ГАЗЕЛИ XVII-XIX ВЕКОВ В ИНДИЙСКОМ СУБКОНТИНЕНТЕ
(К вопросу об эволюции поэтического жанра)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук
по специальности 10.01.01 – Таджикская литература

Душанбе – 2024

Диссертация выполнена в отделе Ближнего Востока Института изучения проблем стран Европы и Азии Национальной академии наук Таджикистана

Научный консультант: доктор филологических наук -
Суфизода Шодимухаммад Зикриёпур,
директор Центральной научной библиотеки
имени Индиры Ганди НАНТ

Официальные оппоненты: **Салими Носирджон Юсуфзода** – доктор
филологических наук, профессор, академик
Национальной академии наук
Таджикистана, член Центральной комиссии
по выборам и референдуму Республики
Таджикистан

Саиджафаров Озод Шовалиевич - доктор
филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой таджикского языка и
литературы Дангаринского
государственного университета

Ашурова Нодира Джумаевна – доктор
филологических наук, профессор кафедры
таджикской литературы Кулябского
государственного университета имени
Абуабдуллаха Рудаки

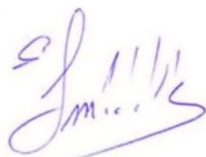
Ведущее учреждение: ГОУ «Худжандский государственный
университет имени академика Бободжана
Гафурова»

Защита диссертации состоится 18 июня 2024 г. в 13:30 часов на заседании диссертационного совета 6D.КOA-067 при Институте языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 21).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана и на сайте www.izar.tj

Автореферат разослан « ____ » _____ 2024 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук**

Юсуфов У.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В истории таджикско-персидской литературы XVII-XIX вв. немало поэтов творивших и сыгравших огромную роль в развитии жанра газели в пределах Индийском субконтиненте, среди которых наиболее известны Урфи Ширази (1556-1591), Навъи Хабушани (р.н. - ум.1610 г.), Назири Нишопури (р.н. - ум.1612 г.), Малик Куми (р.н. - ум. 1616), Талиб Амули (1585-1627), Калим Кашани (1581-1651), Соиб Табрези (1603-1677), Абдулкадыр Бедил (1644-1720), Гани Кашмири (1608-1668) и др. В эту плеяду входит и Нуруддин Мухаммад Зухури Туршези (1538-1616), один из персоязычных поэтов XVI-XVII веков Индии, чей вклад в развитие таджикско-персидской газели XVII-XIX веков не меньший, чем этих поэтов.

Зухури Туршези родился в деревне Джуманди Туршез в Иране, в 988 году хиджры или 1581 году отправился в Индию и прожил там до конца своей жизни и был “малику-ш-шуаро” (предводитель поэтов) ко двору Ибрахима Адилшаха сани.

Роль Зухури Туршези в совершенствовании таджикско-персидской газели XVII-XIX веков в Индийском субконтиненте весьма значительна, достаточно сложно будет выявить и дать четкую оценку всем факторам, повлиявшим на развитие индийского стиля в контексте газелей не только в этом регионе на данный период ее развития, но и в последующие столетия. В частности, определение ряда особенностей поэзии Зухури Туршези, которая контрастирует с творчеством других поэтов, творивших в индийском стиле, ярко показывает процесс усовершенствования газели индийского стиля.

В этой связи важность исследования роли газелей Зухури Туршези в развитии таджикско-персидской газели индийского стиля XVII-XIX веков в Индийском субконтиненте неоспоримо велика, без её изучения проблема исследования и оценки степени развития газели останется неполной.

Поэзия Зухури Туршези, в частности его газели, достаточно содержательны и включает в себя новые смыслы и образы, его «Саки-наме» впечатлил Абдулкадыра Бедиля. Так, например, в предисловии к «Мухити аъзам» (Великое окружение), Абдулкадыр Бедиль подчеркивает, что «но тогда вы должны знать, что эта майхана (винная) является проявлением истины, а не «Саки-наме» творений Зухури, и это - тонкое отражение истинного настроения, а не предложение бессознательного времяпрепровождения»¹. В этой связи Ш.З. Суфиев считает, что «скорее всего, высказывание Бедиля в “Мухити аъзам” исходит из его знакомства с “Саки-наме” Зухури, которая была одной из популярнейших Саки-наме того времени»².

Действительно газели Зухури Туршези оказали влияние на творчество целой плеяды поэтов, которое, с одной стороны, стали залогом зарождения целой школы и последователей, и, с другой - подтверждением огромного

---

¹ Бедил, Абдулқодир. Осор [Матн] / Абдулқодир Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 5. Маснавиҳо. – Душанбе: Адиб, 1992. – С. 228.

² Суфиев, Ш.З.Баъзе андешаҳо дар бораи “Мухити аъзам”-и Мирзо Абдулқодир Бедил [Матн] / Ш.З. Суфиев //Дар қаламрави китобшиносӣ ва фарҳанг. – Душанбе, 2021. – С.169.

вклада поэта в развитие поэзии индийского стиля и в частности газели как таковой.

Однако, это признание произведений поэта присуще лишь в ограниченных литературных кругах, ибо витиеватость и завуалированность газелей стала одной из главных причин меньшего признания поэзии Зухури Туршези большинством любителей поэзии. В этом контексте Э. Браун³, Я. Рыпка⁴ и А.А. Семенов⁵ раскритиковали поэзию Зухури и заявили, что его творчество не пользуется большой популярностью. Шафии Кадкани считал поэтическое искусство Зухури Туршези ниже, чем Абулкасим Фирдавси, Саади Ширози, Хафиз Ширози, Санои Газневи, Джалалуддин Балхи, Аттори Нишопури и Хайём Нишопури⁶. Собственно, к такому выводу исследователей привела многозначность и сложность восприятия внутреннего содержания поэтического творчества поэта.

Абдулхусейн Зарринкуб в своей книге «Сайре дар шеъри форси /Путешествие в персидскую поэзию»⁷ придерживается мнения, что газели Зухури Туршези до сих пор не подвергались достойному изучению из-за сложносочетания и замысловатости их выражений. Смысл выражения этого литературоведа в том, что газели поэта не были восприняты другими поэтами именно ввиду этого. Шукуфа Дороби даже упомянула поэта как «безвестного»⁸. Естественно, мнение Шукуфы Дороби в данном случае нам кажется не правильным, так как многие экземпляры «Диванов» и «Собраний сочинений» поэта сохранились до наших дней и хранятся в различных библиотеках мира. Кроме того, что о жизни и творчестве поэта имеется много информации в истории и каталогах, отдельных статьях и подразделах различных научных и общественных работ Европы, Индии, Пакистана, Ирана, Таджикистана и России. Оказывается, сложность выражения поэта стала решающим фактором в том, что его стихи до сих пор не стали знаменитыми. Исходя из этого, следует констатировать, что к настоящему моменту существует два мнения о роли и значении творчества поэта в таджикско-персидской литературе. Во-первых, газели поэта созданы согласно требованиям жанра газели, привлекательны и популярны. Во-вторых, завуалированность, сложнопонидаемые образы (сюрреалистичные) и витиеватость привели к тому, что газели поэта не пользовались большой популярностью. В газелях Зухури Туршези также наблюдается несоблюдение привычных методов создания образов и пренебрежение языковыми нормами.

---

³ Браун, Эдуард. Таърихи адабиёти Эрон. Аз Сафавиён то асри ҳозир [Матн] / Эдуард Браун.Тарчумаи Баҳром Муқаддодӣ. - Техрон: Марворид, 1369. –С.234-235.

⁴ Рипка, Ян, Климо, Утоко, Бечка, Иржи. Таърихи адабиёти Эрон [Матн] / Ян Рипка, Утоко Климо, Иржи Бечка. Тарчумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. – Техрон, 1370. – 436 с.

⁵ Семёнов, А.А. Собрание восточных рукописей [Текст] / А.А. Семёнов. – Тошкент: АН УЗ ССР, 1954. – С.266.

⁶ Кадкани, Шафей. <https://bukharamag.com>.

⁷ Зарринкуб, Абдулхусайн. Сайре дар шеъри форси [Матн] / Абдулхусайни Зарринкуб. – Техрон: Муассисаи интишороти навин, 1363. – С.112.

⁸ Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки газалиёти Зухури Туршези [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.54.

Отсюда, наряду с рассмотрением других вопросов, связанных с поэтикой произведений поэта, одним из основных вопросов нашего исследования является доказательство одного из этих предположений.

Критический взгляд на газели Зухури Туршези целой плеяды критиков, исследователей, учёных и литераторов различных веков, в определённой степени облегчили нашу работу в плане поиска истины и выявления сравнительно правильного научного вывода. Одним из этих ученых является Абдулбоки Нахованди, автор «Маосири Рахими». При описании жизнедеятельности поэта автор подчеркивает, что «от благословения мастера поэзии и словесности расцвел весенний сад смыслов и значений речи..., сделав полноводными и богатыми поток изречений» он обладает искусным навыком красноречия, умеет критиковать и корректировать стихи, а также анализировать различные мнения и идеи. Он возвысил поэзию, как птица Анко, подняв её на гору Каф, прикрыв её щитом от нечистот времени до такой степени, что современники воображали темницей его письма и избегали его...»⁹.

Хотя большинство литераторов допускали нереалистичные интерпретации и описания в оценке стихов поэта и не соблюдали рамок умеренности, в данном случае, на наш взгляд, оценка Абдулбоки Нахованди не преувеличена и близка к реальности. Автор «Маосири Рахими» отметил четыре главных качества творчества поэта:

1) «сарсабз ва сероб кардани гулзори суханвари ва нуктадони - расцветание и обогащение весеннего сада словесности и проницательности»;

2) «махорати тамом дар танзими ашъору афкор - абсолютное мастерство в построении и организации произведений и мыслей»;

3) «меъмори фикри зарринфарқ-архитектор златоглавых идей и смыслов»;

4) «бо шеър ғулғулаандози дар фалаку сипехр - потрясающей небеса поэзией», что наглядно свидетельствует о высоком мастерстве Зухури Туршези в создании стихотворений.

Выражение Абдулбоки Нахованди «сарсабз ва сероб кардани гулзори суханвари ва нуктадони - расцветание и обогащение сада словесности и проницательности», это - создание новых выражений и композиций, новых значений образов Зухури Туршези. Действительно, в своём творчестве поэт использовал слова и выражения, выработанные его интеллектом и которые не встречающиеся в произведениях его современников и предшествующих поэтов. Под соблюдением архитектоники стихотворений поэта правильно будет понимать «абсолютное мастерство в расположении и организации стихов и мыслей». Потому что газели поэта организованы согласно требованиям этого жанра и имеет прочную структуру, где также прослеживается строгий учет количества бейтов.

---

⁹ Наховандӣ, Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқӣи Наховандӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Техрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Техрон,1381.-С.238-241.

Абдулбоки Нахованди говоря «архитектор златоглавых идей и смыслов», имеет в виду нереальные и далекие от понимания (сюрреалистичные) образы, составляющие основу поэзии поэта.

Популярность поэзии Зухури при его жизни не подлежит сомнению, и то «потрясение небес», о котором упоминает Абдулбоки Нахованди в определении данной поэзии, с одной стороны, указывает на популярность поэзии Зухури в свою эпоху, а с другой - указывает на его титул «Маликушшуаро/Предводитель поэтов».

Мухаммади Абдулгани утверждает, что он «был силен в поэзии и прозе, а в красноречии – бесподобным и неподражаемым», подчеркивая его «особый стиль», присущий исключительно ему¹⁰. Целом Мохаммада Абдулгани из «равиши худ» (свой стиль) является особый стиль газели Зухури Туршези, и он подчеркнул «уникальность» этого подхода, действительно до сих пор ни один его последователь не достиг такого успеха в зухуриподобном стиле. Последователями и учениками школы создания газелей в стиле Зухури Туршези Г.Ю. Алиев называет двух известных поэтов - Голиба Дехлави и Сироджуддина Алихона Орзу¹¹. Сейед Муртаза Биниш в книге «Ишороти Биниш» написал, что три поэта: Мирмахди Хусайни, Хасанхани Камар и Мухаммад Рахматуллахи Расо в газели последовательницы Зухури Туршези¹². Также автор книги “Сафинаи хинди/Индийский ковчег” считал Мухаммадхаята Осиги одним из последователей стиля газели Зухури Туршези¹³.

О том, насколько были успешны попытки последователей школы Зухури в настоящей работе (на примере газелей Голиба Дехлави) обсуждается в отдельном параграфе данной диссертации.

Мухаммадафзал Сархуш в книге «Каламот-уш-шуаро» о стихотворении Зухури Туршези подчеркивает, что «дар назму наср яди байзо дошт»¹⁴. (в поэзии и прозе обладал белыми руками.

“Яди байзо (сверкающими руками)” метафора на чудо Пророка Моисея, когда он сунув руку за пазуху вынул ее, из нее засиял путеводный лучезарный свет¹⁵. Автор «Каламот-уш-шуаро» считает, что поэт при создании своих произведений творил чудеса.

Шерхон Луди о Зухури Туршези пишет, что «он тот кто сотворил множество совершенно изысканных поэтических и прозаических

---

¹⁰ Абдулганй, Мухаммад. Тазкират-уш-шуаро [Матн] / Мухаммад Абдулганй. – Аграх, 1916. – С.85.

¹¹ Алиев, Г.Ю. Персоязычная литература Индии [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю. - Москва: Наука.1968. – С.208.

¹² Биниш, Сайид Муртазо. Ишороти Биниш [Матн] / Сайид Муртазо Биниш Тартиб ва тахшияи Шариф Хусайни Қосимй. – Дехлй, 1973. – С. 64, 105.

¹³ Хиндй, Бхагвон Дос. Сафинаи хиндй [Матн] / Бхагвон Дос Хиндй. - Патна, 1958. – С.144.

¹⁴ Сархуш, Мухаммадафзал. Каламот-уш-шуаро [Матн] / Мухаммадафзали Сархуш.- Лохур, 1942. – С.72.

¹⁵ Насриддин Абдуманнон. Фарханги мушкилоти адабиёт (номаи мухтасар) [Матн] / Абдуманнони Насриддин. – Хучанд:1992. – С.93-94.

произведений»¹⁶. Автор тазкире “Миръот-ул-хаёл” подчёркивает “изысканность” поэта, которая близка к истине и соответствует сути оценки проведенного нами исследования.

Вола Догистони придерживается мнения, что творчество Зухури Туршези является уникальным с литературной точки зрения¹⁷. Прежде всего, одержавшие содержание (дарунмои мусаллат), структура и содержание газели поэта натолкнули задуматься автора поэмы «Рияз-уш-шуаро».

Сехри Кокурави и Мунши Ахмад Хусайн в книге “Тури маъни/Сеть значений” говоря о качестве произведений Зухури Туршези утверждают, что «его поэзия выше, чем его проза, и наоборот»¹⁸. Авторы “Тури маъни” считают, что и поэзия и проза Зухури написаны так блистательно, что трудно оценить приоритет и преимущества одной из них. Сехри Кокурави и Мунши Ахмад Хусайн не упоминают в этом контексте газели поэта, являющихся темой нашей полемики.

Абулкасим ибн Хайдар также, как и авторы “Тури маъни”, подчеркивает, что Зухури Туршези «имел одинаковую мощь в создании как поэзии, так и прозы»¹⁹. Мнение авторы произведения “Хамешабахор/Вечная весна” схоже с мнением автора “Тури маъни/Сеть значений” о поэзии и прозе Зухури.

Асгар Бобосолор, Рухуллох Ходи и Рай Хотури в статье «Се насри Зухури Туршези ва чойгохи он дар адабиёти форси/Три прозы Зухури Туршези и их место в персидской литературе» пришли к выводу, что автор в своей прозе находился под сильным влиянием «Гулистана» Саади Ширази²⁰. Поскольку предметом нашего исследования является газели поэта, его проза не стала предметом нашего детального исследования с целью выявления мастерства Зухури в этом ключе. Исходя из этого, ограничимся лишь этими доводами авторов книг “Хамешабахор/Вечная весна” и “Тури маъни”, а также статьи “Три прозы Зухури Туршези и их место в персидской литературе”, которые дают высокую оценку его мастерству и виртуозности в прозе.

Автор антологии «Арафот-ул-ошикин ва арасот-ул-орифин» рассуждая о повседневной жизни поэта вместе с тем отмечает, что «он возвысив поэтические традиции, сделал поэзию уважаемым в глазах народа, и он,

---

¹⁶ Лудӣ, Шералихон. Мирот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лудӣ. Бо эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ. - Техрон: Интишороти Равзана.1377. – С.78.

¹⁷ Волаи Догистонӣ, Аликулӣ. Риёз-уш-шуаро [Матн] / Аликулӣ Волаи Догистонӣ. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Ҷилди 3.-Техрон: Асотир, 1383. - 1607 с.

¹⁸ Кокурави Сехри, Мунши Ахмад Хусайн. Тӯри маъни [Матн] / Сехрии Кокурави, Ахмад Хусайни Мунши. Таҳияи Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Дехлӣ, 2007. –С.180.

¹⁹ Ибни Ҳайдар, Абулкасим. Ҳамешабахор [Матн] / Абулкасим ибни Ҳайдар. Нусхаи хаттии китобхонаи Донишкадаи адабиёт ва улумии инсонии Донишгоҳи Техрон. - № 98. – 148 с.

²⁰ Бобосолор, Алиасфар, Ҳодӣ Рухулло, Хотури Рай. “Се наср”-и Зухурии Туршези ва чойгоҳи он дар адабиёти форси [Электронный ресурс]. Доступ режима: https://ltr.atu.ac.ir/article_8762.html. (Санай бардошт: 30.04.2022).

бесспорно, является одним из лучших мастеров этого дела»²¹. Такиюддин Авхади назвал поэтическое мастерство Зухури Туршези “адимулмисл” (бесподобной), что ещё раз подчеркивает огромный вклад поэта в расширении границ и возможностей персидско-таджикской литературы. Конечно, невозможно судить о содержании поэзии того или иного поэта, опираясь лишь на мнение одного-двух или трех критиков или авторов трактатов. Но, мнение того-же Такиюддин Авхади, который наряду с литературной критикой, сам сочинял стихи, не единственное суждение о высоком статусе и оценке газелей Зухури. Но было отмечено выше, сочинения Зухури Туршези, в том числе и его газели, получили высокую оценку критиков и литературоведов еще при жизни поэта и не потеряли свой блеск, изящество и уникальность по сей день, что и отмечается практически во всех литературных тазкирах как периода жизни поэта, так и последующих веков, включая наше время.

От Зухури Туршези до наших дней дошли многие его касыды и рубаи, его «Саки-наме» (4,5 тыс. бейтов) и газели (1302 единица), благодаря которым вырисовывается проблема определения их роли и места в развитие поэтического слова не только в Индийском субконтиненте XVII-XIX вв., но и в частности всей истории развития таджикско-персидской газели в этой связи. Автор настоящего исследования делает попытку дать четкое определение поэтическим особенностям газелей поэта и степени их влияния не только на индийский стиль стихосложения, но и поэтику стихосложения в целом.

Давая оценку творчеству Зухури Туршези Асгари Бобосолор придерживается мнения, что он более преуспел в сочинении «Саки-наме» нежели газелей²². Однако, изучение данного вопроса: поэтических аспектов газелей поэта и в некоторой степени изучение предмета художественного искусства в создании «Саки-наме» привело нас к выводу, что Зухури Туршези был также успешен и в создании газелей, и как в «Саки-наме» в жанре газели, смог внести новые литературные оттенки традиционным образам таджикско-персидской поэзии.

Когда речь заходит о роли Зухури Туршези в эволюции газели, конечно, возникают несколько вопросов: какие мотивы могут отражать роль газелей поэта в развитии этого жанра? Можно ли назвать поэтический стиль поэта индийским? Если да, то какой инструментарий индийского стиля используется в поэзии поэта? Какие новшества привнес Зухури Туршези, в структуру или содержание газели, оказавшие влияние на более поздних поэтов? На чём основывается поэтика газелей поэта? И какова вообще роль и значение стихов поэта в развитии и расширении границ и возможностей таджикско-персидской литературы?

---

²¹ Туршези, Зухури. Девони газалиёт. Бо тахқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухури Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.109.

²² Там же. – С.101

Конечно, рассмотрение и обсуждение этих вопросов – задача непростая, и каждый из этих вопросов требует глубокого научно обоснованного ответа.

Чтобы дать наиболее полный научный ответ на поставленные вопросы, мы поставили перед собой задачу детально исследовать предмет, содержание, структуру, метрику, рифму, мелодичность, стиль, средства выражения, образы и влияние поэзии Зухури Туршези, которая, по сути, является первой попыткой комплексного решения обозначенных выше вопросов, в едином строю.

Последователи индийского стиля (в том числе и Зухури Туршези) использовали в создании стихов различные методы и средства. Исследование этих стихов только в рамках традиционной персидско-таджикской поэтики может привести к упущениям и недочету некоторых особенностей своеобразия индийского стиля, нераскрытию ряда новых художественных и литературных особенностей такого рода стихосложения. Поэтому, если при обсуждении и рассмотрении такого рода поэзии, помимо использования традиционной таджикско-персидской поэтики, не будут использованы новые подходы литературоведческого начала, то, безусловно, такого рода исследование, на наш взгляд, будет неполноценным.

С учётом сказанного, в настоящей работе используются не только традиционные подходы, но и современные методы изучения стилистики: остранение, деавтоматизация, нарушение нормы, синестезия, числовые зависимости и парадоксальные образы, которые дают возможность глубже вникнуть в суть изучаемой проблемы. Также, для осознания и понимания сути тонкостей художественного текста, нами использованы теории школ русского формализма, деконструкции и феноменологии.

В этом случае могут возникнуть вопросы, возможно ли рассматривать и обсуждать проблемы классической поэзии через призму новых подходов литературоведения? Разумеется, Зухури Туршези хорошо знал традиционную таджикско-персидскую поэтику и создавал свои стихи на этой основе. Но какое отношение имеют к его поэзии современные поэтические течения? В ответ на эти вопросы, прежде всякого ответа, встает вопрос, будет ли изучение стихов последователей индийского стиля полным без применения принципов современной поэтики? Ответ: Конечно же – нет. Поэтому изучение поэзии Зухури Туршези важно и с этой точки зрения, для выяснения и других аспектов его поэтики.

Степень исследования темы. До сих пор, за исключением отдельных статей иранских исследователей – Асгара Бобосолора²³, Шукуфы Дороби²⁴, Махмудулхакка Ансори, Мухаммада Минучехр Хасана²⁵, Зориджа Сиддикия

---

²³ Туршези, Зухури. Девони газалиёт. Бо тахқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.111.

²⁴ Доробӣ, Шукуфа. Тахлили вежағиҳои сабки газалиёти Зухурии Туршези [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.131.

²⁵ Ансорӣ Махмудулхак, Ҳасан Мухаммад Минучехр. Аҳвол, осор ва сабки шеърӯ насри Зухурии Туршези [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>;

Вакили и Махмуда Садикзаде²⁶, в литературоведении Ирана и Таджикистана не было более полного исследования газелей Зухури Туршези.

Шукуфа Дороби подтверждает это мнение следующим образом: «Согласно проведённым наблюдениям, автору не удалось обнаружить ни одного исследования о Зухури Туршези»²⁷.

О Зухури Туршези имеется множество упоминаний в летописях и каталогах, отдельных статьях и подразделах различных научных и научно-популярных работах и даже на различных интернет-сайтах (например, «Донишномаи озод / Свободная энциклопедия»)²⁸, из которых можно получить некоторые сведения. Однако в них нет никакой информации о структуре и содержании газелей поэта, являющейся предметом нашего исследования.

В Европе – в каталогах и произведениях Эдуарда Сикхея²⁹, Германа Эте³⁰, Густава Флюгеля³¹, Эдварда Брауна³², Эдварда Эдварда³³, Чарльза Рё³⁴, Вильгельма Пертча, Яна Рипки³⁵ и Отмара Франка³⁶ встречаются различные версии произведений Зухури и представлены краткие сведения о

---

²⁶ Вакилӣ, Зориҷ Сиддиқия, Маҳмуд Содикзода. Шарҳу такмили никоти балоғӣ дар девони Зухурии Туршезӣ [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>

²⁷ Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.134.

²⁸ Туршезӣ, Зухурӣ. Донишномаи озод [Электронный ресурс]. Википедия. Доступ режима: <https://fa.wikipedia.org/wiki/>. (Санаи бардошт: 30.04.2022). <https://fa.wikipedia.org/wiki/>; <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=90068;> <https://en.wikipedia.org/wiki/>; <https://www.britannica.com/>; <https://www.poempersian.ir/>; <https://www.iranketab.ir/>; <https://bukharamag.com/1399.01.25470.html>; <http://ensani.ir/fa/article/author/43000>]

²⁹ Sachau Eduard, Ethe, Hermann. Catalogue of Persian, Tuekish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Libreru [Text] / Eduard Sachau, Hermann Ethe. Part I. – Oxford. - vil.642.

³⁰ Ethe, Hermann. Catalogue of Persian Persian manuscripts in the libreru of the India office [Text] / Hermann Ethe. Volume I. – Oxford, 1903. - vil.820.

³¹ Flugel, Gustav. Die arabischen, persischen und turkischen Handschriften der kaiserlich – Koniglichen Hofbibliothek [Text] / Gustav Flugel. – Wien, 1867. – vil.345.

³² Browne Eduard. A catalogue of the Persian manuscripts in the libreru of the University of Cambridge [Text] / Eduard Browne. - Cambridge. 1896. - vil.153.

³³ Edwards Edwards. M.A. A catalogue of the Persian peinted books in the British Museum [Text] / Edwards Edwards. - London. -vil.48-49.

³⁴ Rieu.Charls. Catalogue of the Persian manuscripts in the British Musem [Text] / Charls Rieu. Ph.D. Keeper of the oriental MSS. Volume II. Printed by order of the trustees. sold at the british museum; and by loncmans & co., 39, paternosntr row; b.m.pickering, 15, piccadilly; b.quartich, 15, piccadilly; and asher & co., 13, bedfprd street, covent garden, and 57, unter den linden, berlin. 1881.-vil.678.

³⁵ Рипка, Ян, Климо, Утоко, Бечка, Иржи. Таърихи адабиёти Эрон [Матн] / Ян Рипка, Утоко Климо, Иржи Бечка. Тарҷумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. – Техрон, 1370. – 436 с.

³⁶ Frank, Othmar. Ueber die morgenländischen Handschriften der Königlich Hof- und Central-Bibliothek in München, bemerkungen von [Text] / Othmar Frank. - München 1814 – 130 p. <https://kuchaknig.org/avtor/othmar-frank/> (Санаи бардошт: 30.04.2022.)

литературном наследии поэта. Учитывая то, что образцы стихотворений поэта разнятся, соответственно и их оценки также отличаются друг от друга.

Рубен Леви в «Истории персидской литературы»³⁷ говорит, что во время правления султана Акбара (ум. 1605 г.) несколько великих поэтов, такие как Санои Машхади, Урфи Шерози, Файзи Дакани и Зухури Техрони внесли достойный вклад в развитие персидской литературы того времени. Действительно, в таджикско-персидской литературе есть поэт по имени Зухури Техрони, но жил он в XVIII веке. Так как же он мог быть поэтом при дворе Акбара в XVII веке? Отсюда становится ясно, что автор «Истории персидской литературы» ошибочно упомянул имя Зухури Техрони вместо Зухури Туршези. Собственно говоря, большое количество поэтов, сочинявших стихи под псевдонимом Зухури, несколько затрудняло представление этих поэтов. По данным Алиакбари Деххудо, в таджикско-персидской литературе известны четыре поэта с псевдонимом Зухури, которые, соответственно, были выходцами из Дилбанда, Тебриза, Ширази и Туршеза³⁸.

Вильгельм Пертч (1832-1899), немецкий библиограф, в справочнике «Персидские рукописи Герцогской библиотеки Гота (Классические книги - Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha (Classic Reprint))»³⁹ говоря о «Сборнике стихов» персоязычных мастерах персидской газели, отмечает и о наличии одной газели Зухури Туршези в этом сборнике под № 169. Опираясь на слова Вильгельма Перча, можно утверждать, что произведения поэта хранятся в библиотеках мира не только в виде «Диванов» и «Собраний сочинений», но и в различных вариантах они включены в различные сборники, что свидетельствует о популярности газелей Зухури Туршези.

Отмар Франк (Othmar Frank, 1770—1840), немецкий филолог, в своём обзорном труде под названием «О восточных рукописях Королевского двора и Центральной библиотеки Мюнхена (Ueber die morgenländischen handschriften der Königlichen hof- und central-bibliothek in München, bemerkungen von Othmar Frank)⁴⁰ лишь упоминает о существовании “Диван”-а Зухури Туршези в Центральной библиотеке Мюнхена.

В монографии «История литературы Ирана» Яна Рипки⁴¹, Утоко Климо и Иржи Бечки, переведенная Кайхусравом Кишоварзом на персидский язык, опубликованы краткие сведения о жизни и литературном наследии Зухури

---

³⁷ Levy Reuben. Persian Literature [Text] / Reuben Levy. - London: Oxford, 1945. – p.95.

³⁸ Деххудо, Алиакбар. Луғатнома [Матн] / Алиакбари Деххудо. Ҷилди 10. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Техрон, 1377. – С. 14475-16125.

³⁹ Pertsch, Wilhelm. Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha (Classic Reprint) [Text] / Wilhelm Pertsch. – German: Forgotten Books, 2018 – 411 p.

⁴⁰ Frank, Othmar. Ueber die morgenländischen Handschriften der Königlichen Hof- und Central-Bibliothek in München, bemerkungen von [Text] / Othmar Frank. - München 1814 – 130 p. <https://kuchaknig.org/avtor/othmar-frank/> (Санаи бардошт: 30.04.2022).

⁴¹ Рипка, Ян, Климо, Утоко, Бечка, Иржи. Таърихи адабиёти Эрон [Матн] / Ян Рипка, Утоко Климо, Иржи Бечка. Тарҷумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. – Техрон, 1370. – 436 с.

Туршези, которые, в основном, представляют собой повторение иранских литературных источников.

По сведениям авторов, приведенных выше каталогов и историографий, в европейских библиотеках имеются различные экземпляры произведений Зухури, которые использовались при подготовке «Собрания сочинений газелей» Зухури Туршези (исследование и редакция Асгара Бобосолора), являющийся в настоящее время наиболее полным «Диваном» газелей поэта, критический текст которого составлен на основе исследования 11-ти ранее не использовавшихся источников. Хотя изданные в Европе каталоги и произведения и сообщают о жизни и литературном наследии Зухури Туршези, в них практически нет какой-либо оценки и анализа газелей поэта.

В российском востоковедении Г.Ю. Алиев в своей исследовательской работе «Темы и сюжеты Низами в литературе народов Востока»⁴² при упоминании жизни и литературного наследия Малика Куми, и в книге «Персоязычная литература Индии»⁴³ при упоминании биографии и литературного наследия Назири Нишапури и Калима Кашани, упоминает о высоком поэтическом вкусе Зухури Туршези. Говоря о Туршези, он подчеркивает, что «Зухури Туршези, наряду с Назири Нишапури и Калимом Кашани, является одним из основоположников индийского стиля, и его газели трудновоспринимаемы», и, что он «в контексте намеков (талмех) географических мест, больше всего восхвалял Дакан»⁴⁴. Б.А. Рахматов в своей работе «Зухури Туршези и традиции создания Саки-наме в персидско-таджикской литературе (XVII-XVIII вв.)» не соглашается с этим мнением Г.Ю. Алиева подчеркивает, что «утверждение Г.Ю.Алиева о том, что в творчестве Зухури много воспеваний о Дакане и, что его стихи трудновоспринимаемы не может оставить нас без внимания, так как нами ни в касыдах, ни газелях поэта, ни в его «Саки-наме» этого не обнаружено»⁴⁵. По нашему мнению, правы оба, и мнение Г.Ю.Алиева и точка зрения Б.А.Рахматова имеют свое обоснование. Действительно, Зухури своих газелях 29 раз упоминает Дакан (больше чем любую другую местность Ирана, даже место своего рождения Туршез), и только в двух местах при описании природы местности изображает даканского оленя и даканскую степь, хотя Дакан упоминается чаще всех других, что и побудило вынести такой вердикт Г.Ю. Алиеву. Эти-же 29 упоминаний о Дакане и обозначенные изображения оленя и степи подчеркивают позицию Б.А.Рахматова о недостаточности описательной картины природы. О сложности восприятия газелей Зухури Туршези не стоит спорить, и, как уже упоминалось выше, именно в этом состоит одна из ключевых причин малой популярности стихов поэта.

---

⁴² Алиев, Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю.. - Москва: Наука.ГРВЛ, 1985. – С.142

⁴³ Алиев, Г.Ю. Персоязычная литература Индии [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю.. - Москва: Наука. 1968. – С.124, 127-128.

⁴⁴ Там же. – С. 124-128.

⁴⁵ Рахматов Б.А. Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои соқиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII) [Матн] / Б.А.Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2021. – С.5.

Другой русский востоковед Н.И. Пригарина в своей книге «Индийский стиль и его роль в персидской литературе»⁴⁶ наряду с Навъи Хабушани, Урфи Ширази, Соибом Табреси, Назири Нишопури, Маликом Куми, Талибом Омули упоминает и Зухури Туршези в качестве успешных поэтов, сочинявших газели в индийском стиле и, наряду с другими поэтами считает его роль в развитии таджикско-персидской газели неоспоримой. Н. И. Пригарина также напоминает, что Голиб Дехлави считал стиль Зухури более лучшим, чем стиль других поэтов. В ходе анализа газелей Голиба Дехлави (отдельный параграф данной диссертации) исследование доказало, что изложенное выше мнение Н. И. Пригариной является достоверным.

Акимушкин О.Ф. в книге «Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения»⁴⁷ при описании структуры «Сафинаи Соиб/Ковчег Саиба» указывает на то, что в эту рукопись вошли также 26 бейтов Зухури Туршези. О.Ф. Акимушкин также утверждает, что в 4 других книгах ("Сборник стихов", № А1552 - 4 газели, "Сборник стихов", № В4480 - 1 газель, "Гульшан", № Е 12. 1419 г. - 19 рубаев и " Баяз» № А 924 – 3 куплета) включены отдельные стихотворения Зухури, которые по сей день хранятся в Институте востоковедения Российской Федерации. Оказывается, произведения поэта в отдельных формах существуют в Российской Федерации, и не имея к ним доступа, невозможно создать относительно полную и законченную копию «Дивана газели» (Собрания газелей) Зухури. Так, Г.Ю. Алиев и Н.И.Пригарина, помимо проблемной интерпретации Зухури Туршези, не обратили особое внимание на особую роль его газелей в таджикско-персидской литературе, создания газелей поэта в индийском стиле, высказали свои взгляды на структуру и содержание газелей Зухури, что является предметом нашего исследования. Акимушкин О. Ф. также, лишь сообщает о существовании отдельных бейтов поэта в отдельных баязах и рукописях, что еще раз свидетельствует, об отсутствии комплексного исследования интересующего нас вопроса.

Иранское литературоведение в лице Забехуллы Сафа⁴⁸, Абдулхусайна Зарринкуба⁴⁹, Шафи Кадкани⁵⁰, Асгара Бобосолора⁵¹, Этирома Ризаи⁵²,

---

⁴⁶ Пригарина, Н.И. Индийский стиль и его место в персидской литературе [Текст] / Н.И.Пригарина. - М.:Восточная литература, 1999. – С.23, 45, 53.

⁴⁷Акимушкин, О.Ф. Описание персидских и таджикских рукописей Института Востоковедения. Выпуск 10. Поэтические сборники, альбомы [Текст] / О.Ф.Акимушкин. – Москва: Наука, 1993. – С.47.

⁴⁸ Сафо, Забехуллох. Таърихи адабиёт дар Эрон Эрон [Матн] / Забехуллох Сафо. Чилдҳои 1-5.- Техрон: Интишороти Фирдавс, 1371.- С.636-1420.

⁴⁹ Зарринкӯб, Абдулхусайн. Бо корвони хулла [Матн] / Абдулхусайни Зарринкӯб. - Душанбе: Пайванд, 2004. – С.229.

⁵⁰ Кадканӣ, Шафей. Шоири оинаҳо (Баррасии сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил) [Матн] / Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1366. – С.25.

⁵¹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1258 с.

⁵² Ризой, Эҳтиром. Сокинома дар шеъри форсӣ [Матн] / Эҳтиром Ризой. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1388. – С.218, 221-225.

Алинаки Мунзави⁵³, Ахмада Мунзави⁵⁴, Тавфика Субхани⁵⁵, Джалила Таджлила, Саиды Парниёни Дарёбори⁵⁶, Зайнаб Наврузали, Ахмад Хаёли Хатиби, Алиасгар Халаби⁵⁷ и другие написали ценные статьи о состоянии явления Туршези или высказали критические взгляды на различные темы.

Алинаки Мунзави в книге «Саки-намеҳои хатти⁵⁸/Письменные «Саки-наме»» обозначив количество письменных экземпляров «Саки-наме» Зухури в библиотеках мира, подчеркивает, что само произведение по объему достаточно велико, а по содержанию богато и многогранно. Автор «Саки-намеҳои хатти» рассматривая все аналогичные произведения разных авторов, приходит к мнению, что сочинение Зухури как по структуре, так и по способу выражения является одной из лучших образцов такого ранга произведений.

Эхтиром Ризои в книге «Саки-наме” в персидской поэзии» наряду с мастерами такого рода произведений, упоминает о неподражаемом мастерстве Зухури Туршези, и подчеркивает шедевральность клятвенной части его “Саки-наме” в истории литературы⁵⁹, которая богата как по содержанию, так и по объему (128 бейтов).

---

⁵³ Мунзавӣ, Алинақӣ. Соқиномаҳои хаттӣ [Матн] / Алинақии Мунзавӣ. -Техрон: Нашриёти китобхонаи Донишгоҳи Техрон, 1340. –С.18-50.

⁵⁴ Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристи нусхаҳои хаттии Ганҷбахш [Матн] / Аҳмади Мунзавӣ. - № 48. – Лоҳур: Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистон, 1980. – С.1180-1181.

⁵⁵ Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Тавфиқ Субҳонӣ.- Техрон:Шурои густариши забони форсӣ, Чопи дуввум.1391, - С.119.

⁵⁶ Таҷлил Ҷалил, Дарёборӣ, Саида Парниён. Нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар халқи осори таълимии Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ҷалили Таҷлил, Саида Парниёни Дарёборӣ//Фаслномаи таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломӣ. - №1. 1391. – С.29-44.

⁵⁷ Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Халабӣ Алиасгар. Татбиқи куҳанулғӯҳои суvari мисоли дар “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Туршезӣ бар асоси назарияи Юнг [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасгари Халабӣ// Фаслномаи илмии тафсир ва таҳлили мутуни забон ва адабиёти форсӣ, 1399. №52. - С.492-512., Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Халабӣ Алиасгар. Ҳузури аносири чаҳоргона ва забони намодин дар “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Туршезӣ [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасгари Халабӣ// Фаслномаи илмӣ-тахассусии забон ва адабиёти форсии “Шифои дил”, 1399. №6. - С.229-254., Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Халабӣ Алиасгар. Ангораҳои намодини аъдод дар “Саодатнома”-и Низомуддини Астарободӣ ва “Соқинома”-и Зухурии Туршезӣ [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасгари Халабӣ// Фаслномаи илмӣ-паҷуҳишии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Санандаҷ, 1401. №50. - С.110-132., Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Халабӣ Алиасгар. Муқоисаи ду манзумаи “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Зухурӣ аз манзари маъношиносии аъдод [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасгари Халабӣ// Фаслномаи илмии Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Ҷирафт, 1401. №62. - С.104-122., Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Халабӣ Алиасгар. Бознамуди бархе аз ангораҳои ашхос дар “Соқинома”-и Зухурӣ ва “Саодатнома”-и Астарободӣ бар асоси назарияи Юнг [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасгари Халабӣ// Фаслномаи илмии Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Ҷирафт, 1401. №62. - С.104-122.

⁵⁸ Мунзавӣ, Алинақӣ. Соқиномаҳои хаттӣ [Матн] / Алинақии Мунзавӣ. -Техрон: Нашриёти китобхонаи Донишгоҳи Техрон, 1340. –С.18-50.

⁵⁹ Ризоӣ, Эҳтиром. Соқинома дар шеърӣ форсӣ [Матн] / Эҳтиром Ризоӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1388. - С.218, 221-225.

Однако, Алинаки Мунзави и Эхтиром Ризои не высказали своего мнения о газелях поэта, которое является предметом нашего исследования.

Забехуллах Сафо в «Таърихи адабиёт дар Эрон⁶⁰ / История литературы в Иране» с опорой на различные трактаты, представляет сведения о жизни и творчестве Зухури, подчеркивая его принадлежность к творцам-приверженцам индийского стиля выражения. Также, в книге излагается обобщённое мнение автора о содержании и значении газелей Зухури Туршези, являющейся предметом нашего исследования.

Абдулхусейни Заринкуб в своем труде «Сайре дар шеъри форсӣ⁶¹/ Путешествие в персидскую поэзию» особо отмечает о роли необыкновенной поэзии Зухури Туршези и ее влиянии на развитие персидской словестности в Индии. Следует отметить, что оценки ученого достаточно убедительны и точны и ярко свидетельствуют об исключительности роли поэта и его произведений в развитии таджикско-персидской газели.

По словам Акбара Бехдарванда, отдельным изданием в 1389 году Тегеранским издательством «Мавло» были опубликованы рубаи Зухури Туршези (192 страницы). Предисловие этого исследователя не несет новых сведений о жизни и творчестве поэта по сравнению с предыдущими источниками, давшими сведения о Зухури до выхода в свет данной книги. В этом предисловии представлен обобщённый обзор газелей поэта и его поэтического мастерства, но, к сожалению, нет анализа и оценки интересующего нас контента.

В представлении Зухури Туршези достойна внимания заслуга иранского учёного Асгара Бобосолора. В 1971 году он представил специалистам и широкому кругу читателей критический текст «Девони газалиёт/Собрание газелей» поэта. Критический текст, составленный на основе сопоставлений рукописных экземпляров библиотек и хранилищ «Сипахсолор», «Донишсарои Оли», «Ганджбахш», Малик (остони кудси Разави), «Салтанати» (Кохи Гулистон), национального Меджлиса Исламского Совета (3 экземпляра), Тегеранского университета, Канпурского литографического издания, сопровождается подробным введением к изданию и включает 1302 газели (12233 бейта). Сравнение тегеранского издания «Девони газалиёт» Зухури с экземпляром рукописи, хранящимся в библиотеке Фонда письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана⁶², показало, что между ними имеется множество отличий и многие бейты газелей Зухури, остались вне поля зрения иранского исследователя. Надеемся, в будущем, исследователи при составлении нового критического текста дивана поэта и более полного и детального отображения специфики его творчества, определении степени распространения и интерпретации его

---

⁶⁰ Сафо, Забехуллох. Таърихи адабиёт дар Эрон Эрон [Матн] / Забехуллох Сафо. Чилдҳои 1-5.- Техрон: Интишороти Фирдавс, 1371.- С.636.

⁶¹ Зарринкуб, Абдулхусайн. Сайре дар шеъри форсӣ [Матн] / Абдулхусайни Зарринкуб. – Техрон: Муассисаи интишороти навин, 1363. – С. 112.

⁶² Туршези, Зухури. Девон [Матн] / Зухурии Туршези. Нусхаи хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - №446. – 535 с.

творений, используют все сохранившиеся в мире, в том числе и Таджикистане, экземпляры диванов Зухури Туршези.

Саидахмади Хусайни в «Каталоге письменных экземпляров общей библиотеки аятоллы Аъзама Наджафи Маръаши»⁶³ упоминает о существовании дивана поэта в названной библиотеке. Оказывается, несмотря на то, что в странах мира существует множество экземпляров собраний сочинений поэта, большая часть из них все же хранится в библиотеках Ирана.

Асгари Бобосолор в предисловии к «Девани газалиёт» Зухури в хронологическом порядке представляет все сведения различных источников, связанных с жизнью и творчеством поэта, и на этом основании выражает свою точку зрения.

Также «Саки-наме» Зухури Туршези⁶⁴ (542 страницы) с исследованием и исправлением Асгара Бабасолора в 1395 году хиджры. /1976 г. Он был опубликован в издательстве Тегеранского университета.

Тавфик Субхони в своем исследовании под названием «Нигохе ба таърихи адаби форси дар Хинд»⁶⁵/Взгляд на историю персидской литературы в Индии» также в разделе «Шоирони дарбори Хонинон/Поэты при дворе Хана-ханов» упоминает Зухури Туршези и отмечает некоторые особенности его стихов, которые почерпнуты, и по сути повторяют сведения из ранее изданных «Истории литературы в Иране» Забехуллага Сафо, «Базми Темурия» и «Истории поэзии и прозы». Однако автором данной работы выделяются и представляются использованные стихи Зухури Туршези в качестве свидетельств в различных толковых словарях, что, несомненно, представляет огромный интерес для более глубокого определения роли поэта в развитии и расширении таджикско-персидской литературы и культуры.

Кроме того, следует упомянуть изданный «Девони газалиёт» Зухури Туршези⁶⁶ под редакцией Акбара Бехдорванда в 1979 году типографией «Мавло» Тегерана (826 страниц), где в предисловии Акбара Бехдорванд дает очень высокую оценку творчеству поэта, считая его одним из ярких и успешных мастеров поэтического слова индийского стиля, особо отмечает роль и место поэта в истории таджикско-персидской литературы.

Содик Ризозода Шафак называя «эпоху Сефевидов эпохой литературного упадка Ирана»⁶⁷, восхваляет стихи ряда поэтов последователей индийского стиля, которые пытались «в одной «высокой», «выдающей», «величественной», «колоритной», «всеобъемлющей», «мировой», «известной», «красивой», «расцветающей» строфе вместить целую

---

⁶³ Хусайни Саидахмад. Феҳрасти нусхаҳои хатти китобхонаи умумии ҳазрати оятуллоҳ Аъзими Начафӣ Маръашӣ [Матн] / Саидахмади Хусайни. Ҷилди 2. – Кум. –С.799.

⁶⁴ Соқиномаи Зухурии Туршези [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://literaturelib.com/books/2773>. (Санай истифода: 28.04.2022).

⁶⁵ Субхони, Тавфик. Нигоҳе ба таърихи адаби форси дар Хинд [Матн] / Тавфик Субхони.- Техрон:Шурои густариши забони форси, Чопи дуввум.1391, - С.119.

⁶⁶ Китоби “Девони газалиёт”-и Зухурии Туршези [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://www.iranketab.ir/book/46725-zohoori-torshizi>. (Санай истифода: 28.04.2022).

⁶⁷ Азимӣ, Саидпур. Фармонравоёни мисраи барҷаста [Матн] / Саидпур Азимӣ //маҷаллаи “Оинаи пажӯҳиш”. №1. 1399. - С.258.

библиотеку»⁶⁸, привносит к ним имя Зухури Туршези. Этот исследователь не считает поэтическое мастерство Зухури равным с Соибом Табреси и Вахши Бофки, но считает его последователем индийского стиля и равным с Файзи Дакани, Толибом Омули и Ахли Ширази.

Издание трактатов «Шамъи анчуман» Наввоба Муҳаммадсиддик Хасанхона⁶⁹, «Мей-хане» Абдуннаби Фахруззамони⁷⁰, «Доиратулмаорифи форси»⁷¹, «Соқиномасароёни Озарбойчон» Мирхидоята Хисори⁷², «Корвони Ҳинд» Аҳмади Гулчина Маони⁷³, «Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд»⁷⁴, «Миръот-ул-хаёл» Шералихона Луди⁷⁵, «Оташкада» Лутфалибека Озара⁷⁶, «Маосири Раҳимӣ» Абдулбоки Нахованди⁷⁷, «Доиратулмаорифи ташайуъ» Заковата Қарогулзу⁷⁸, «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор» Такиюддина Кашани⁷⁹, «Асарофаринон»⁸⁰, «Соқиномаҳо (нигарише ба соқиномаҳо дар адаби форсӣ)»-и Аҳмада Козаруни Хусайни⁸¹, «Натоиҷ-ул-афкор»-и Муҳаммада Қудратуллоха Гупомӯйи⁸², «Ҳафт иқлим»-и Амина Аҳмада

---

⁶⁸ Там же. – С.263.

⁶⁹ Ҳасанхон, Наввоб Муҳаммадсиддик. Шамъи анчуман [Матн] / Наввоби Ҳасанхон. – Калкотта: Шоҳичахонӣ, 1293 ҳ. – 486 с.,

⁷⁰ Фахруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фахруззамонии Қазвинӣ. Бо тасхеҳу танқех ва такмили тароҷим бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маъонӣ. - Техрон, 1340. – 1000 с.

⁷¹ Туршезӣ, Зухурӣ. Доиратулмаорифи форсӣ [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Ҷилди 2. Бахши аввал. Шин-лом. – Техрон, 1356. – 1890 с.

⁷² Ҳисорӣ, Мирхидоят. Соқиномасароёни Озарбойчон [Матн] / Мирхидоят Ҳисорӣ. – Техрон: Китобхонаи миллии Эрон, 1386. – 285 с.

⁷³ Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Корвони Ҳинд [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Ҷилди 2. – Машҳад, 1369. – 988 с.

⁷⁴ Амирӣ, Каюмарс. Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Каюмарс Амирӣ. – Техрон: Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1374. – 282 с.

⁷⁵ Лудӣ, Шералихон. Мирот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лудӣ. Бо эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ. - Техрон: Интишороти Равзана.1377. – 570 с.

⁷⁶ Бекдилӣ, Луфталибеки Озар. Оташкада [Матн] / Луфталибеки Озар Бекдилӣ. Нимаи дуюм. –Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1378. - 1150 с.

⁷⁷ Наховандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наховандӣ. Бахши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Техрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Техрон,1381. – 1043 с.

⁷⁸ Қарогулзу, Заковат. Доиратулмаорифи ташайуъ. Шаҳид Саид Мучтабо [Матн] / Заковати Қарогулзу. Ҷ.10. (Шифой-Захири Форёбӣ). - Техрон, 1383. – 898 с.

⁷⁹ Кошонӣ, Такиюддин. Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор [Матн] / Такиюддини Кошонӣ. Бахши Исфаҳон (таълифаш дар худуди солҳои 975-1016х.к/1567-1607м. Бо кӯшиши Абдулалӣ Адиби Барӯманд ва Муҳаммад Хусайни Насирии Қуҳанмӯйӣ. – Техрон: Мероси мактуб, 1384. – 450 с.

⁸⁰ Муҳаддисзода, Хусайн. Асарофаринон (Зиндагиномаи номоварони фарҳанги Эрон) [Матн] / Хусайн Муҳаддисзода. Ҷ.4. – Техрон: Анчумани осору мафоҳири фарҳангӣ, 1384. – 378 с.

⁸¹ Козарунии Хусайнӣ, Аҳмад. Соқиномаҳо (нигарише ба соқиномаҳо дар адаби форсӣ)» [Матн] / Аҳмади Козарунии Хусайнӣ. – Техрон: Заввор, 1385. -444 с.

⁸² Гупомӯйӣ, Муҳаммад Қудратуллох. Натоиҷ-ул-афкор. [Матн] / Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯйӣ. Тасхеҳ ва таълиқи Юсуфбек Бобопур. – Қум: Маҷмаи захоири исломӣ, 1387. – 839 с.

Рози⁸³, «Арафот-ул-ошикин ва арасот-ул-орифин»-и Такиюддини Авхади⁸⁴, “Хизонаи омира”-и Миргулямали Озода⁸⁵, «Сарви озод»-и Миргулямали Озода Билгиروми⁸⁶, «Хамешабахор»-и Абулқосима ибн Хайдар⁸⁷, «Махзан-ул-ғароиб»-и Казии Ахмада Алихони Синделави⁸⁸, «Шеър-ул-ачам» Шибли Нуъмонӣ⁸⁹, «Порсигӯиёни Ҳинду Синд»-и Харумал Садорангӣ⁹⁰ и десятки других внесли достойный вклад в признании Зухури Туршези в качестве успешного поэта индийского стиля.

Алиризо Заковати, при издании книги «Сборник размышлений об индийском стиле» (избранные стихи в индийском стиле)⁹¹, включил в нее 133 бейта Зухури Туршези, и таким образом признаёт причастность газелей поэта к индийскому стилю.

Джахонбахш Савокиб в своем труде «Таърихнигории асри сафави ва шинохти манобеъу маохиз⁹²/ Историография эпохи Сефевидов и распознавание источников» высоко оценивая поэтическое мастерство Зухури Туршези, признает выдающуюся роль поэта в развитии литературы данного периода.

Статья Манучехра Джавкора под названием «Мулоҳизоте дар сохтори соқинома/ Размышления о структуре Саки-наме», Олошти Хусайна Хасанпура «Се тан аз бузургтарин мураввиджони шеъри форсии сабки хинди дар Хиндустон⁹³/ Три величайших поэта, развивших персидскую поэзию индийского стиля в Индии», Нилуфар Мухаммади и Абулкасыма Сирри

---

⁸³ Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим [Матн] / Амин Аҳмади Розӣ. Бо тасҳеҳ ва таълиқи Чаводи Фозил. Ҷилди 2.- Техрон: Муассисаи матбуоти Алиакбари Илмӣ. – 577 с.

⁸⁴ Авҳадӣ, Такиюддин Мухаммад. Арафот-ул-ошикин ва арасот-ул-орифин. [Матн] / Такиюддин Мухаммади Авҳадӣ. Ҷилдҳои 1-7.-Техрон: Маркази пажӯҳишии “Мероси мактуб”, 1389. - 1-4768 с.

⁸⁵ Озод, Мир Ғуломалӣ. Хизонаи омира [Матн] / Мир Ғуломалии Озод. -Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолаоти фарҳангӣ, 1390. -762 с.

⁸⁶ Озоди Билгиромӣ, Мирғуломалӣ. Сарви озод [Матн] / Мирғуломалӣ Озоди Билгиромӣ. Таҳқиқ, тадвин, тасҳеҳ, тартиб, муқаддима ва ҳавошии Дуктур Зарринахон. – Алигарх, 2008. – 6556 с.

⁸⁷ Ибни Ҳайдар, Абулқосим. Ҳамешабахор [Матн] / Абулқосим ибни Ҳайдар. Нусхаи хатти китобхонаи Донишқадаи адабиёт ва улумии инсонии Донишгоҳи Техрон. - № 98. – 614 с.

⁸⁸ Санделавӣ Алихон, Аҳмад Қозӣ. Махзан-ул-ғароиб [Матн] / Алихони Санделавӣ, Қозӣ Аҳмад. – Техрон: Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, филми таҳти № 1010. – 514 с.

⁸⁹ Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон [Матн] / Шиблӣ Нуъмонӣ. Таҳияи Абдуҳолиқи Набавӣ. Иборат аз 5 ҷилд. Ҷилди 4. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 305 с.

⁹⁰ Садорангӣ, Ҳарумал. Порсигӯиёни Ҳинду Синд [Матн] / Ҳарумал Садорангӣ. –Эрон: Интишороти Бунёди фарҳангии Эрон. – 300 с.

⁹¹ Азимӣ, Саидпур. Фармонравоёни мисраи барҷаста [Матн] / Саидпур Азимӣ //мачаллаи “Оинаи пажӯҳиш”. №1. 1399. - С.261.

⁹² Савокиб, Ҷаҳонбахш. Таърихнигории асри сафавӣ ва шинохти манобеъ ва маохиз [Матн] / Ҷаҳонбахши Савокиб. – Шероз: Навид, 2001. – С.476-487.

⁹³ Пуролоштӣ Хусейн Ҳасан. Се тан аз бузургтарин мураввичони шеъри форсии сабки хиндӣ дар Хиндустон [Матн] / Хусейн Ҳасани Пуролоштӣ // Мачаллаи мутолеот ва таҳқиқоти адабӣ. 1394. №18. – С.69-80.

«Малики Куми ва воқеаи ғарибкуши дар Дакан⁹⁴/ Малик Куми и инцидент с убиством странников в Дакане», Фарханга Иршода «Мухочирати таърихии эронӣён ба Хинд⁹⁵/ Историческое переселение иранцев в Индию» представляют сведения о стилистических и языковых особенностях поэзии Зухури Туршези, о его статусе при дворе Адилшахов, о роли поэта в развитии персидско-таджикской поэзии индийского стиля, об отсутствии связи Зухури с убийствами (так как есть мнение, что Зухури был убит в период убийств иностранцев в Дакане⁹⁶). Олошти Хусейн Хасанпур рассматривая роль газели Зухури Туршези в развитии персидской поэзии индийского стиля, приравнивает его к Урфи Ширози и Толибу Омули. Нилуфар Мохаммади и Абулкасым Сирри рассуждая о популярности поэзии Зухури в эпоху Адилшахов, указывают на влияние его поэзии на развитие таджикско-персидской литературы.

Шукуфа Дороби в своей статье «Тахлили вижагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршези⁹⁷/ Анализ особенностей стиля газелей Зухури Туршези» пришла к выводу, что «Зухури Туршези своими газелями шагнул в долину новаторства и свежести, где многие особенности индийского стиля отличаются тонкими и художественными фантазиями, взаимосвязями образов. Крайняя трудность отражается в витиеватости его стихов, а иногда излишества поэта в длинных предложениях становились поводом для отторжения стихотворений поэта обывателем и причиной неприятия читателями (сложность и витиеватость поэзии или прозы из-за непонятных слов и сарказма далекого от понимания - Ш.Ш)⁹⁸. Из обзора поэзии поэта видно, что он не «ступил в долину новизны», а достиг верха совершенства в новизне и утонченности.

Саидпури Азими в статье «Фармонравоёни мисраи барчаства⁹⁹/Полководцы выдающихся строф» рассматривает поэтическое мастерство Зухури Туршези и указывает на особый стиль изложения поэта в сотворении «выдающихся строф».

Арзия Бехободи и Ибрагим Истоджия Али под названием «Муқаддима, тасхеҳ ва таълиқоти қасоид ва тарҷеоти девони Зухури Туршези¹⁰⁰/ Введение,

---

⁹⁴ Муҳаммадӣ Нилуфар, Сиррӣ Абулқосим. Малики Кумӣ ва воқеаи ғарибкушӣ дар Дакан [Матн] / Нилуфари Муҳаммадӣ, Абулқосими Сиррӣ // Виҷанномаи номаи фарҳангистони Пажӯишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ. - С.277-285.

⁹⁵ Иршод, Фарҳанг. Мухочирати таърихии эронӣён ба Хинд [Матн] / Фарҳанги Иршод. – Техрон: Пажӯишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ, 1373. – С.181.

⁹⁶ Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наҳовандӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Техрон: Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Техрон,1381.-С.92.

⁹⁷ Доробӣ, Шукуфа. Тахлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршези [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.131.

⁹⁸ Тачлили Чалил. Нақши низомшоҳиён ва одилшоҳиён дар осори Зухури//Фаслномаи Донишгоҳи исломӣ- №1.1391.– С.29.

⁹⁹ Азимӣ, Саидпур. Фармонравоёни мисраи барчаства [Матн] / Саидпур Азимӣ //мачаллаи “Оинаи пажӯиш”. №1. 1399. - С.255-278.

¹⁰⁰ Бехободӣ Арзия, Таснимӣ Иброҳим Источияи Алӣ. Муқаддима, тасхеҳ ва таълиқоти қасоид ва тарҷеоти девони Зухурии Туршези [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>; Доробӣ, Шукуфа. Тахлили вежагиҳои сабки

правка и комментарии касыд и переложение Дивана Зухури Туршези», Махмудулхакк Ансори, Мухаммад Минучехри Хасан под названием «Ахвол, осор ва сабки шеъру насри Зухури Туршези¹⁰¹/Житие, произведения и стиль поэзии и прозы Зухури Туршези», Зориджи Сиддикия Вакили, Махмуд Содикзода под названием «Шарху такмили нуоти балоғи дар девони Зухури Туршези/ Пояснения и усовершенствования поэтического слога в Диване Зухури Туршези» (исследование ключевых особенностей индийского стиля творчества Зухури Туршези)¹⁰² и Махсо Фарахманднайд на тему «Баррасии мусикии беруни ва канори дар девони газалиёти Зухури Туршези»/ «Исследование внешней и крайней музыки в газельном диване Зухури Туршези»¹⁰³ представили свои послесловия к отдельным изданиям произведений поэта. Арзия Бехободи и Иброхим Истоджия Али отмечают, что касыды поэта в основном представляют собой панегирики и имеют выраженную жанровую структуру. Авторы статьи «Ахвол, осор ва сабки шеъру насри Зухури Туршези/Житие, наследие и стиль поэзии и прозы Зухури Туршези» подтверждая мнение исследователей и ученых относительно создания поэзии поэта в индийском стиле, подчеркивают высокое мастерство автора как в прозе, так и поэзии. Зориджи Сиддикия Вакили и Махмуд Содикзода обозначили газели Зухури Туршези как уникальные и неповторимые шедевры в истории персидской литературы.

Зайнаб Богбони и Мухаммад Амири Машхади – иранские исследователи, написали послесловие на тему «Симои паёмбарон дар девони Зухури Туршези¹⁰⁴/Образ пророков в диване Зухури Туршези», в которой рассматривают степень отражения образов пророков и их роли в газелях поэта, определив тем самым, что наиболее часто используемые образы пророков в «Диване поэта» — это святой Хизр и пророк Иосиф.

Джалил Таджлил и Саида Парниён Дарёбори написали статью «Нақши Низомшохиён ва Одилшохиён дар халқи осори таълимии Зухури Туршези¹⁰⁵/

газалиёти Зухури Туршези [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.153.

¹⁰¹ Ансори Махмудулхак, Хасан Мухаммад Минучехр. Ахвол, осор ва сабки шеъру насри Зухури Туршези [Электронный ресурс]. <https://www.virascience.com/thesis/671917/>; Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки газалиёти Зухури Туршези [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.153.

¹⁰² Вакили, Зориджи Сиддикия, Махмуд Содикзода. Шарху такмили нуоти балоғи дар девони Зухури Туршези [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>

¹⁰³ Фарахманднайд, Махсо. Баррасии мусикии беруни ва канори дар девони газалиёти Зухури Туршези. [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>

¹⁰⁴ Богбони, Зайнаб, Машхади, Мухаммадамир. Симои паёмбарон дар девони Зухури Туршези [Электронный ресурс]. Доступ режима: <https://www.virascience.com/thesis/671917/> ; Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки газалиёти Зухури Туршези [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С.153.

¹⁰⁵ Тачлил Чалил, Дарёборӣ, Саида Парниён. Нақши Низомшохиён ва Одилшохиён дар халқи осори таълимии Зухури Туршези [Матн] / Чалили Тачлил, Саида Парниёни Дарёборӣ//Фаслномаи таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломӣ. - №1. 1391. – С.29-44.

Роль Низамшахов и Адильшахов в просветительском творчестве Зухури Туршези», где высказали достаточно интересные мысли о славе, жизнедеятельности, творчестве, содержании и структуре произведений Зухури и роли Низамшахов и Адильшахов в формировании и совершенствовании литературного мастерства Зухури Туршези. Авторы, в том числе особо отмечают, что без поддержки этих династий поэт не смог бы достичь такого положения в таджикско-персидской литературе. Однако в данной статье нет анализа структуры и содержания газелей поэта, являющейся предметом нашего рассмотрения.

Хусайн Мухаммади в статье «Баррасии накши Зухури Туршези дар густариши фархангу забони форси дар Дакан»¹⁰⁶/Исследование роли Зухури Туршези в расширении персидской культуры и языка в Дакане» утверждает, что поэт «своими достойными и ценными литературными произведениями» смог расширить и улучшить персидскую культуру и язык в этой области. В действительности Зухури Туршези оказал большую услугу не только в развитии персидского языка в Дакане, но и в развитии таджикско-персидской литературы и языка путем создания бесподобных произведений. В целом же Х. Мухаммади в общенном плане оценивая творчество Зухури, основное внимание уделяет его роли в распространении персидской культуры и языка в этом регионе.

В книге «Донишномаи адаби форсӣ дар шибҳи қора / Энциклопедия персидской литературы в субконтиненте» Зухури Туршези приписываются авторство таких произведений как: «Шахрошуб/ Беспокоящий город», «Минобозор/Рынок изяществ», «Пандж рукъа/Пять записок», «Ташчир/Родословная», «Воқеоти Карбало/События Кербелы» и «Шарҳи Зухурӣ/Комментарии Зухури»¹⁰⁷. Разумеется, подлинность этих сведений вызывает сомнение, и они не включены в существующие экземпляры диванов поэта. И в данной работе относительно поэтических аспектов газелей Зухури, которые являются предметом нашего исследования, высказываний не наблюдается.

В литературоведении Индии и Пакистана. Шерхон Луди в «Миръот-ул-хаёл»¹⁰⁸, Ибрати Азимободи в «Риёз-ул-афкор»¹⁰⁹, Рой Лакхнави в «Риёз-ул-орифин»¹¹⁰, Мухаммадафзал Сархуш в «Каламот-уш-шуаро»¹¹¹, Макбулбек

---

¹⁰⁶ Мухаммадӣ Хусайн. Баррасии накши Зухурии Туршезӣ дар густариши фархангу забони форсӣ дар Дакан [Матн] / Хусайни Мухаммадӣ //Фаслномаи забон ва адабиёти Донишгоҳи Хоразм. -№91, 1400х.к. – С.261-283.

¹⁰⁷ Туршезӣ, Зухурӣ. Фарҳангномаи адаби форсӣ. Донишномаи адаби форсӣ дар шибҳи қора [Матн] / Зухурии Туршезӣ. (Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш). Бо сарпарастии Ҳасани Анӯша. Чопи дувум. Ҷилди 4. –Техрон, 1380. –С.1659-1669.

¹⁰⁸ Лудӣ, Шералихон. Мирот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лудӣ. Бо эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ. - Техрон: Интишороти Равзана.1377. – С. 78.

¹⁰⁹ Ибратӣ, Азимободӣ. Риёз-ул-афкор [Матн] / Азимободии Ибратӣ. - Калкотта, 1262. - С.85.

¹¹⁰ Лакхнавӣ, Офтоб Рой. Риёз-ул-орифин [Матн] / Офтоб Ройи Лакхнавӣ. Бо тасхеҳу муқаддимаи Сайид Ҳисомиддини Рошидӣ. Бахши аввал. – Исломобод, 1976. –С.6.

¹¹¹ Сархуш, Мухаммадафзал. Каламот-уш-шуаро [Матн] / Мухаммадафзали Сархуш.- Лохур, 1942. –С.72.

Бадахшони в «История литературы мусульман Пакистана и Индии»¹¹² / Таърихи адабиёти мусалмонони Покистону Хинд», Сехри Кокурави и Мунши Ахмад Хусайн в «Сеть значений / Тури маъни»¹¹³, Мухаммадхусайн Тасбехи в «Алфавитный реестр рукописей библиотеки Ганджбахш»¹¹⁴ / Фехристи алифбоии нусхаҳои хаттии китобхонаи Ганҷбахш», Кирмони Ворис в «Dreams forgotten» (Позабытые мечты/Орзуҳои фаромӯшшуда)¹¹⁵ и А. Спрингер/Sprenger A. в «A catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany manuscripts, of the libraries of the kings of Oudh»¹¹⁶ дают обобщённую информацию о Зухури Туршези, но не оценивают газели поэта. Единственным новшеством следует считать только то, что Рой Лакхнави приводит имя поэта в двух формах: Зухури Туршези и Зухури Хуросони.

Назир Ахмад издал книгу под названием «Зухури – жизнь и творчество/Zuhuri – life and works» (Зухури - ҳаёт ва фаъолият - Ahmad, Nazir, 5191-Zuhuri, Nur al-Din Muhammad, 1537 or 8 - 1616 or 71, India – Biography Poets, Persian)¹¹⁷, в которой рассматриваются жизнь и литературное наследие поэта, экземпляр «Диван»-а произведений, особенности поэзии, творческие связи Зухури с современниками. В исследование также частично затрагиваются вопросы, связанные со степенью влияния творчества поэта на развитие индийского стиля¹¹⁸. В работе нет отдельного исследования газелей поэта, хотя в общих формулировках оговаривается их трудновоспринимаемость и витиеватость, сложностях стиля выражений.

В книге «Адабиёти форсӣ дар Ҳинд/ Персидская литература в Индии» также есть краткие сведения о Зухури Туршези¹¹⁹, а Раис Ахмад Нуъмони в книге «Таълиқоти «Тури маънӣ»-и Мунши Ахмадхусайни Сехриии Кокурави¹²⁰/ Приложения к «Сети значений» Мунши Ахмадхусайна Сехри Кокурави» представляет биографию поэта.

---

¹¹² Бадахшонӣ, Мақбулбек. Таърихи адабиёти мусулмонони Покистону Ҳинд [Матн] / Мақбулбеки Бадахшонӣ. – Панҷоб, 1524. – 312 с.

¹¹³ Кокурави Сехри, Мунши Ахмад Хусайн. Тӯри маънӣ [Матн] / Сехри Кокурави, Ахмад Хусайни Мунши. Таҳияи Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Дехлӣ, 2007. – С.180.

¹¹⁴ Тасбеҳӣ, Мухаммадхусайн. Фехристи алифбоии нусхаҳои хаттии китобхонаи Ганҷбахш (Аз оғози таъсис то кунун) [Матн] / Мухаммадхусайн Тасбеҳӣ. – Исломобод: Маркази таҳқиқоти Эронӣ Покистон, 2005. –С. 207-208.

¹¹⁵ Kirmani, Waris. Dreams forgotten (an anthology of indo-persian poetry) [Text] / Waris Kirmani. Academic Books, Aligarh, 1986. – С. 231.

¹¹⁶ Sprenger A. A catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany manuscripts, of the libraries of the kings of Oudh [Text] / A. Sprenger. Vol. 1. Calcutta, 1854. – С.44.

¹¹⁷ Ahmad Nazir. Zuhuri – life and works / N.Ahmad. [Electronic resource] Access mode: <https://openlibrary.org/authors>. - Allahabad, 1953. – 47-69, 210, 283, 310-353p. India – Biography Poets, Persian. (Санаи истифода: 27.04.2022).

¹¹⁸ Ahmad Nazir. Zuhuri – life and works / N.Ahmad. [Electronic resource] Access mode: <https://openlibrary.org/authors>. - Allahabad, 1953. – 47-69, 210, 283, 310-353p. India – Biography Poets, Persian. (Санаи истифода: 27.04.2022).

¹¹⁹ Адабиёти форсӣ дар Ҳинд. Ҷилди 2. – Дехлӣ: Интишороти Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии исломии Эрон. – С.67.

¹²⁰ Кокурави Сехри, Мунши Ахмад Хусайн. Тӯри маънӣ [Матн] / Сехри Кокурави, Ахмад Хусайни Мунши. Таҳияи Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Дехлӣ, 2007. – 493 с.

Шейх Мухаммад Икром в Лахоре в 1950 г. издал «Армуғони пок¹²¹/Безупречный подарок», который представляет собой «подборку произведений персоязычных поэтов Индии и Пакистана от пятого века Хиджры до Мухаммад Икбола Лохури». Эта книга в 1954 г. была переиздана в Тегеране с предисловием Саида Нафиси, куда включены ряд газелей Зухури Туршези.

В книгах «Мактаби вукуъ дар шеъри форсӣ/Школа создания в персидской поэзии»¹²², «Корвони Ҳинд/Индийский караван»¹²³, «Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд/Персидский язык и литература в Индии»¹²⁴, «Адабиёти форсӣ дар Ҳинд/Персидская литература в Индии»¹²⁵, «Доират-ул-маорифи ташаййуъ/Энциклопедия шиизма»¹²⁶, «Асарофаринон (чилди аввал) / Книготворцы (первый том)»¹²⁷, «Dreams forgotten» / «Позабитые мечты»¹²⁸ и «Осор-уш-шуаро»-и Мухаммада Акрама Икромии¹²⁹ представлены сведения о жизни и творчестве Зухури Туршези, причем их сведения являются пересказом ранее упомянутых источников.

В библиотеке Хайдарабада хранятся «Куллиёт/Полное собрание сочинений» Зухури Туршези (за №1165)¹³⁰, «Диван» Зухури Туршези (за №1246)¹³¹, «Саки-наме» Зухури Туршези (за №16154)¹³² и в отделе Мунира Олами персидского отдела библиотеки Абдул Калама Озоди в Олигархе, в антологии «Мей-хане/Погребок» Абдуннаби Фахруззамани Казвини «Саки-наме» Зухури Туршези¹³³. Также, в библиотечке «Бухар» Калькутты числятся «Дебочаи «Наврас»/Предисловие к «Подросток», «Дебочаи «Гулзори Иброхим» Предисловие к «Цветнику Ибрагима», «Дебочаи «Хони Халил»

---

¹²¹ Икром, Шайх Мухаммад. Армуғони пок [Матн] / Шайх Мухаммад Икром. – Лохур: Дини Мухаммадӣ, 1329 ш.қ./1950м.- 668 с.

¹²² Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Мактаби вукуъ дар шеъри форсӣ [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ.-Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1348. -712 с.

¹²³ Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Корвони Ҳинд [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Чилди 2. – Машҳад, 1369. – С.823.

¹²⁴ Амирӣ, Каюмарс. Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Каюмарс Амирӣ. – Техрон: Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1374. – С.38.

¹²⁵ Адабиёти форсӣ дар Ҳинд. Чилди 2. – Дехлӣ: Интишороти Ройзании фарҳангии Чумхурии исломии Эрон (бидуни соли нашр). – 127 с.

¹²⁶ Қарогулзу, Заковат. Доиратулмаорифи ташаййуъ. Шаҳид Саид Мучтабо [Матн] / Заковати Қарогулзу. Ҷ.10. (Шифой-Захири Форёбӣ). - Техрон, 1383. –С.550.

¹²⁷ Мухаддисода, Хусайн. Асарофаринон (Зиндагиномаи номоварони фарҳанги Эрон) [Матн] / Хусайн Мухаддисода. Ҷ.1. – Техрон: Анҷумани осору мафохири фарҳангӣ, 1384. – 124 с.

¹²⁸ Kirmani, Waris. Dreams forgotten (an anthology of indo-persian poetry) [Text] / Waris Kirmani. Academic Books, Aligarh, 1986. – С. 231.

¹²⁹ Осор-уш-шуаро [Матн]. (Фарҳанги шуърои форсигӯи шубҳи қора аз асри Масъуди Саъд то асри аллома Иқбол) Тартиб ва тадвини дуктур Сайид Мухаммад Акрама Икром. - Исломодоб: Маркази таҳқиқотит форсии Эрон ва Покистон, 2008.- С.450.

¹³⁰ Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. I. 185 p.

¹³¹ Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. I. – 239 p.

¹³² Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books[Text]. Vol. III. – 239 p.

¹³³ Қазвинӣ, Абдуннабии Фахруззамонӣ. Майхона [Матн] / Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ. Нусхаи қаламӣ. №318 ҷ 12 ғ . – 577 с.

Предисловие к «Хану Халилу» и «Минобозор¹³⁴/Рынок изяществ», которые приписывают Зухури. Также отдельные произведения Зухури Туршези хранятся в библиотеках «Ганджбахш»¹³⁵, «Хамидия Бахупхол»¹³⁶, «Раджа» Махмудабада¹³⁷, библиотеке «Хамдард» в Туглукабаде¹³⁸, Патиолы в Пенджабе¹³⁹, Хардьола¹⁴⁰ и Университета Национального исламского общества Дели¹⁴¹, что свидетельствует о популярности произведений Зухури в Индии и Пакистане.

В таджикском литературоведении. В 1956 году Х.С. Айни в своей исследовательской работе «Бедиль и его поэма «Ирфон»¹⁴² рассматривая литературный круг при дворе Акбара, упоминает Зухури Туршези наряду с известными поэтами этого периода, сыгравших достойную роль в развитии индийского стиля. Х.С. Айни считает вклад Зухури Туршези в развитие индийского стиля не меньшим, чем Урфи Шерози, Калима Кашани, Толиба Омули, Носирали Сирхинди, Малика Куми, Бакира Хурды, Зехни Кашмири, Назири Нишопури и Файзи Дакани.

Абдулгани Мирзоев и Михаил Занд в «Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР»¹⁴³ приводят сведения касающиеся Зухури Туршези на русском языке. Эти сведения включают имя поэта, год его смерти и дату убийства в Индию. Эти литературоведы дали обобщённые сведения о произведениях поэта «Девон», «Газалиёт» и «Саки-наме», которые хранятся соответственно под номерами 342, 446, 609, 911 в библиотеке Центра письменного наследия НАНТ¹⁴⁴.

---

¹³⁴ Maulavi Qasim, Nasir Radavi, Maulavi Abdulmuqtadir. Catalogue of the Persian manuscripts in the Buhar library [Text] / Qasim Maulavi, Radavi Nasir, Abdulmuqtadir Maulavi. – Calcutta: Imperial library, 1921. – (С.340-341.) - 382 p.

¹³⁵ Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристи нусхаҳои хаттии Ганҷбахш [Матн] / Аҳмади Мунзавӣ. - № 48. – Лоҳур: Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистон, 1980. – С.1180-1181.

¹³⁶ Сит Паранат. Феҳрасти нусхаҳои хаттии китобхонаи шӯъбаи таҳқиқ ва ашоати Кашмир ва Ҳамидияи Бхупол [Матн] / Паранат Сит. – Дехлӣ: Маркази таҳқиқи забони форсӣ дар Ҳинд, 1986. – С.135.

¹³⁷ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. №4. Китобхонаи Роҷаи Маҳмудобод. – Дехлӣ: Маркази таҳқиқоти форсии Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон. – С.277.

¹³⁸ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 4. Китобхонаи ҷомеаи Ҳамдарди Туглуқобод. - Дехлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – С.348.

¹³⁹ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 1. Китобхонаи умумии Патёлаи Панҷоб. - Дехлӣ: Молруд, 1999. – 267 с.

¹⁴⁰ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 3. Китобхонаи умумии Ҳардёл. - Дехлӣ: Маркази таҳқиқоти форсии ройзании Ҷумҳурии Исломии Эрон, 1999. – 130 с.

¹⁴¹ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 5. Китобхонаи Донишгоҳи ҷомеаи миллии Исломия. - Дехлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – 500 с.

¹⁴² Айни, Х.С. Бедиль и его поэма «Ирфон» [Текст] / Х.С. Айни. – Сталинабод: Таджикгосиздат, 1956. – С.37; Девони Зухурӣ. Бо тасхеҳи Алиасғари Бобосолор. – С.109.

¹⁴³ Мирзоев, М.А., Занд, М.И. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР [Текст] / М.А. Мирзоев, М.И.Занд. Том.3. Душанбе: Дониш, 1968. - С. 113-114.

¹⁴⁴ Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 4. Китобхонаи ҷомеаи Ҳамдарди Туглуқобод. - Дехлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – С.158.

«Девон» Зухури Туршези, хранящийся за номером 342 в библиотеке Центра письменного наследия НАНТ состоит из 158 страниц. Другой «Девон», хранящийся за номером 446, включает в себя 535 страниц¹⁴⁵.

В указываемом Центре за номером 911 хранится рукопись, состоящая из 291 страницы, на первой странице которой сотрудники сектора рукописей Центра собственноручно вписали название – «Куллиёт» -и Зухури Туси». Однако, в начальной части рукописи представлены газели, которые не принадлежат перу Зухури Туршези, хотя в ней фигурируют «Саки-наме», «Гулзори Ирам /Цветник Эдема», «Хони Халил» и «Рисолаи «Наврас» Зухури Туршези.

Усмон Каримов в монографии «Адабиёти тоҷик дар асри XVI¹⁴⁶/Таджикская литература в XVI веке» представляя краткую информацию о произведении «Майхона» Абдуннаби Фахруззамони Казвини, наряду с другими Саки-наме упоминает одноименное произведение Зухури Туршези и добавляет, что «в Саки-наме Навъии Хабушони и Зухури восхваляются вино, кравчий, весна и музыканты»¹⁴⁷, хотя, как мы убедились, в «Саки-наме» Зухури Туршези, есть и другие темы, такие как аскетизм, описание красавиц и восхода солнца, восхваление сердца и любви, описание ночи, определение образа ночи, речи, пера и праведного правителя, сетования на счастье, определении пути суфия-праведника, самоограничения, обращение к богу, муноджот-молитва, восхваление пророка, а также описание собственной биографии.

В 1982 году в Душанбе персидской вязью была издана книга Хусайнкулихана Азимободи «Наштари ишк¹⁴⁸/Жало любви», в которой дается оценка тонкой фантазии и смысловым оборотам газелей Зухури Туршези, как одного из ярких представителей своего времени в поэтическом искусстве. Необходимо отметить, что в этой книге автор наряду с Зухури Туршези, также высоко оценивает газели Урфи Шерози и Файзи Фаёзи.

Фируза Зехни в своей работе «Жанр Саки-наме в персидско-таджикской литературе XIII-XV¹⁴⁹ веков» считает «Саки-наме» Зухури Туршези одним из тех произведений, сыгравших заметную роль в развитии персидско-таджикской литературы.

Суфиев Ш.З. в книге «Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI-XVII веков» («Саки-наме и ее эволюция в персоязычной

---

¹⁴⁵ Туршези, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршези. Нухаи хатти Маркази мероси хатти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - №446. – 535 с.; Туршези, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршези. Китобхонаи Маркази мероси хатти АМИТ. №342 – 158 с.

¹⁴⁶ Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI [Матн] / У. Каримов У. – Душанбе: Дониш, 1985. – С.121-122.

¹⁴⁷ Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI [Матн] / У. Каримов У. – Душанбе: Дониш, 1985. – С.122.

¹⁴⁸ Азимободӣ Хусайнкулихон. Наштари ишк [Матн] / Хусайнкулихони Азимободӣ. Китоби 3. – Душанбе: Дониш, 1982. – С.783-1179.

¹⁴⁹ Зехнӣ, Фирӯза. Жанри сокинома дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои XIII-XV [Матн] / Фирӯза Зехнӣ. - Душанбе: Дониш. 1991. - 110 с.

литературе Индии в XVI-XVIII¹⁵⁰ веках») подверг «Саки-наму» Зухури Туршези глубокому научному анализу. В результате исследования был сделан вывод, что структура этого произведения Зухури (его деление на разделы, наличие рассказов и повестей в сокиноме) оказала влияние на композицию, самостоятельность и масштабность Саки-наме, созданных позднее. Правильно будет рассматривать это произведение Ш.З. Суфиева как первое представление «Саки-наме» Зухури в таджикской литературе.

Еще одна статья Суфиева Ш.З. на тему «Жанровые особенности произведения Зухури Туршези «Саки-наме»¹⁵¹ посвящена обобщенному анализу истории создания цикла сокиноме в таджикско-персидской литературе, где, по мнению автора, “Саки-наме” Зухури Туршези “одна из ярчайших страниц в таджикско-персидской литературе”. По мнению Ш. З. Суфиева, хотя названия отдельных разделов «Саки-наме» Зухури внешне не связаны между собой, они имеют полную внутреннюю духовную взаимосвязь. Также в статье подчеркивается, что поэт посредством логических отступлений выражает свои философские идеи по различным вопросам, объединяя всё произведение при помощи “эго” лирического героя.

Другое высказывание автора о том, что поэтическая эффективность произведений Зухури (в частности создание газелей) ярко отражает литературное влияние Фирдоуси, Санои, Аттора, Низами, Саъди, Хафиза, Амира Хусроу, Хакани, Захира Форёби, Камолуддина Исфакони и Джами. В этот ряд смело можно включить и Асируддина Ахсикати, Бобо Фигони, Имоди Шахриёри, Салмона Соваджи, творчество которых оказали достаточное влияние на Зухури Туршези.

Гаффорова З. в книге «Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсиабони Кашмир дар асрҳои XVI-XVII¹⁵²/Формирование и развитие персоязычной литературы Кашмира в XVI-XVII вв. /» при рассмотрении известных творцов “Саки-наме” определяет Зухури Туршези как автора огромного и самостоятельного произведения. Автор считает, что для определения роли и вклада Зухури в развитии и расширении таджикско-персидской литературы достаточно исследовать “Саки-наме” поэта и выделить его особую роль в этом направлении.

Атахонов Т. в «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ¹⁵³/ Терминологический словарь литературоведения», при описании термина «сокинома» ошибочно указывает объём «Саки-наме» Зухури Туршези в количестве 2 тысяч бейтов, считая поэта последователем школы Салмона Соваджи, Ходжы Кирмони и Хафиза Шерози, что, на наш взгляд, не соответствует истине, так как “Саки-наме” указанных поэтов XIV века

---

¹⁵⁰ Суфиев Ш.З. Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI-XVII веков [Текст] / Ш.З.Суфиев. – Душанбе: Дониш, 2011. – 288 с.

¹⁵¹ Суфиев, Ш.З. Жанровые особенности «Саки-наме» [Текст] / Ш.З. Суфиев //Иран-наме. Научный востоковедческий журнал. Алма-ато. №4(20). 2011. – 312 с.

¹⁵² Гаффорова З. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсиабони Кашмир дар асрҳои XVI – XVII [Матн] / Гаффорова З. - Хучанд: Нури маърифат. – С.255-257.

¹⁵³ Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ Бедил [Матн] / Т.Атахонов .- Душанбе: Шарки озод, 2002. – С.328-330.

являлись меньшими по объёму, и большей частью похожи на некую часть месневи, в то время как «Саки-наме» Зухури Туршези по своей структуре является объёмным и полноценным произведением. Таджикские учёные Ф. Зехни, З. Гаффорова, Ш.З.Суфиев и Т.Атахонов в вышеупомянутых книгах и статьях, к сожалению, также не высказались о поэтике газелей поэта, являющейся темой настоящего исследования.

Тоиров У., Афгонов А. и Бобоалиева З. впервые перевели на кириллицу полный текст книги «Майхона» Абдуннаби Фахруззамони¹⁵⁴, сделав достойный подарок любителям литературы не владеющими персидской грамотой, о жизни и наследии поэта.

Автор этих строк в книге «Абдуннабии Фахруззамонии Қазвини ва ахаммияти адабии тазкираи «Майхона»-и ӯ¹⁵⁵/ Абдуннаби Фахруззамони Қазвини и литературное значение его тазкире «Майхона»» и книге "Навпардозихои Зухури Туршези дар жанри газал¹⁵⁶/Новаторства Зухури Туршези в сочинений газелей» пришёл к заключению, что поэтическое мастерство Зухури лучше выражено в его газелях, нежели в других его литературных произведениях.

Рахматов Б.А. в книге «Зухури Туршези ва анъанаҳои сокиномасарои дар адабиёти форси-тоҷики (асрҳои XVII-XVIII)¹⁵⁷/Зухури Туршези и традиция сочинения Саки-наме в персидско-таджикской литературе (XVII-XVIII вв.)» посвятил отдельную главу жизнеописанию и литературному наследию Зухури Туршези. Автор, подвергнув исследованию структуру, содержание и особенности «Саки-наме» Зухури Туршези, пришёл к заключению, что в истории создания персидских Саки-наме произведение поэта является лучшим, написанным в трёх тональностях: лирической, суфийской и эпической ипостасях. Также, Б.А. Рахматов считает «Саки-наме» Зухури основанием для появления объёмных Саки-наме а истории таджикско-персидской литературы. Ранее, в 2011 году, то же мнение высказал Ш.З. Суфиев. В добавок ко всему вышесказанному о «Саки-наме» Зухури Туршези можно сказать, что представление Саки-наме в качестве самостоятельного литературного жанра, имеющего свои структурные особенности, произведение поэта занимает выдающееся место. Рахматов Б.А., опираясь на мнение таджикских и иранских учёных, даёт обобщенную оценку газелям поэта и на их основании считает стиль поэзии газелей поэта индийским.

---

¹⁵⁴ Фахруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона». Ҷилди 1. – Душанбе: Мегапринт, 2019. – 768 с.

¹⁵⁵ Шарипов Ш.Р. Абдунабии Фахруззамонии Қазвинӣ ва аҳаммияти адабии тазкираи “Майхона”-и ӯ. Қисми 1. -Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2019. – 138 с.

¹⁵⁶ Шарипов Ш.Р. Навпардозихои Зухурии Туршезӣ дар жанри газал. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.

¹⁵⁷ Раҳматов Б.А. Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои сокиномасароӣ дар адабиёти форси-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII) [Матн] / Б.А.Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2021. – 182 с.

Хотя о жизни и творчестве Зухури Туршези, как было показано выше, написано много отдельных статей и исследований, однако об изучении особенностей поэтики его газелей отдельного исследования не проводилось.

Отличие настоящего исследования, прежде всего, в том, что впервые научно изучается роль Зухури Туршези в развитии таджикско-персидской газели XVII-XIX вв. не только в Индии, но и в целом таджикско-персидской поэзии.

Связи исследования с научными с программами или научными темами. Вопросы исследования тесно связаны с программами и темами научных исследований, а результаты и заключения научных исследований могут быть использованы при разработке и совершенствовании методических рекомендаций, инструментов и образовательных программ. Обзор и анализ темы данной диссертации выполнен в рамках одного из направлений научно-исследовательской работы отделения изучения проблем стран Среднего и Ближнего Востока Института изучения проблем государств Азии и Европы и отдела Истории литературы Института таджикского языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Национальной академии наук Таджикистана.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью исследования является определение теоретических и литературоведческих вопросов поэтики газелей Зухури Туршези, степени влияния современников на стихи поэта и за тем последователей на него, роли поэта в развитии и совершенствовании таджикско-персидской газели XVII-XIX вв. в индийском стиле в Индийском субконтиненте, идентификации структуры газелей Зухури Туршези и их особенностей создания, содержания и композиции образов, использование различных литературных форм и жанров.

Задачи исследования. Для достижения поставленных целей исследования необходимо решить следующие задачи:

- исследование темы любви в газелях Зухури Туршези;
- рассмотрение образа “вина” в творчестве поэта;
- изучение нравственно-этических направлений газелей Зухури Туршези;
- определение места социальных тем в газелях поэта;
- исследование вопроса поэтического отображения природы в произведениях поэта;
- определение мнения поэта о человеке;
- определение структуры газелей поэта;
- рассмотрение соотношения рифмы и метрики, бейта начала (матлаъ) и бейта конца (мактаъ) газелей Зухури Туршези;
- исследование особой словесной композиции поэзии Зухури Туршези;
- показать мастерство творца в смешении эмоций (синестезии), радость, ломка норм, выход за рамки и парадоксальные образы в газелях Зухури Туршези;
- исследование вопроса использования цветочных символов и числовых соотношений в поэзии поэта;

- рассмотрение вопросов использования традиционных средств художественного отображения и «необходимо выбранных художественных средств отображения» в газелях Зухури Туршези;

- определение влияния стихов предшествовавших поэтов на поэзию Зухури Туршези и следование литературным традициям в его газелях;

- исследование тематики последователей школы Зухури Туршези в вопросах создания смыслов и описания образов;

- определение роли Зухури Туршези в развитии и совершенствовании тематико-смыслового содержания таджикско-персидской газели XVII-XIX веков в Индийском субконтиненте.

Объектом исследования диссертации являются таджикское литературоведение, развитие и расширение поэтических жанров.

Предметом диссертационной работы является исследование поэтики газелей Зухури Туршези и роль поэта в развитии и совершенствовании персидско-таджикской газели XVII-XIX веков в Индийском субконтиненте.

Теоретические основы исследования. При написании диссертации были использованы теоретические, сравнительно-аналитические, сравнительно-статистические, формалистические методы и течения (Б. Шкловский, Б. Эйхенбаум), историко-сравнительный, историческая поэтика (Н.А. Веселовский), структурный и художественный подходы таких отечественных и зарубежных учёных, как – Эдвард Браун, Ян Рыпка, Г.Ю.Алиев, Н.И. Пригарина, М.Л. Рейснер, А.Н. Ардашникова, Забехуллох Сафо, Абдулхусайн Зарринкуб, Шафеи Кадкани, Асгар Бобосолор, Алинаки Мунзави, Тавфик Субхони, Джалил Таджлил, Саида Парниён Дарёбори, Назир Ахмад, А.Сатторзода, Ш.З.Суфизода, А.Насриддинов, Б.Максудов, Н.Салими, З. А. Гаффорова, У. Юсуфи, Н.Нуров и других.

Основными источниками создания диссертации являются рукописные и письменные произведения (хранящиеся в библиотеке Центра письменного наследия НАНТ¹⁵⁸) и тегеранские печатные издания «Девони газалиёт»-и Зухури Туршези¹⁵⁹, диваны и собрания сочинений Джалалуддина Балхи¹⁶⁰, Хафиза Шерози¹⁶¹, Саади Шерози¹⁶², Абдурахмана Джамии¹⁶³, Абдулкадыра

---

¹⁵⁸ Туршези, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршези. Нухаи хатти Маркази мероси хатти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - №446. – 535 с.; Туршези, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршези. Китобхонаи Маркази мероси хатти АМИТ. №342 – 158 с.

¹⁵⁹ Туршези, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1258 с.

¹⁶⁰ Балхӣ, Ҷалолуддин. Девони кабир [Матн] / Ҷалолуддини Балхӣ. Ҷилди 1. — Душанбе: Дониш, 2007. – 687 с.; Балхӣ, Ҷалолуддин. Девони кабир [Матн] / Ҷалолуддини Балхӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Дониш, 2007. – 710 с.

¹⁶¹ Шерозӣ, Ҳофиз. Девон [Матн] / Ҳофизии Шерозӣ. -Душанбе: Адиб, 2015. - 480 с.; Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт [Матн] / Ҳофизии Шерозӣ. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Шанбезода. - Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.

¹⁶² Шерозӣ, Саъдӣ. Ҷазалиёт[Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.

¹⁶³ Ҷомӣ, Абдурахмон. Мунтахаби ғазалиёт [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ.– Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.

Бедиля¹⁶⁴, Соиба Табрези¹⁶⁵, Калима Кашани¹⁶⁶, Вахши Бофки¹⁶⁷, Гани Кашмири¹⁶⁸, Галиба Дехлави¹⁶⁹, месневи «Мухити аъзам» Абдулкадыра Бедиля¹⁷⁰, тазкиры «Майхона» Абдуннаби Фахруззамони¹⁷¹, «Маосири Рахими» Абдулбоки Нахованди¹⁷², "Наштари ишк» Хусайнкулихона Азимободи¹⁷³, «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор» Тақиюддина Кашани¹⁷⁴, «Оташкада» Лутфалибека Озара¹⁷⁵, «Мунтахаб-ут-таворих» Абдулкадыра Бадони¹⁷⁶, «Сабкшиноси ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ» Маликушшуаро Баҳора¹⁷⁷.

Научная новизна исследования. Впервые в таджикском литературоведении на основе литературоведческих норм, теоретических основ таджикско-персидской и арабской поэтики, новых и современных подходов к изучению литературоведения и поэтики в форме монографии и отдельной исследовательской работы поднимается исследование вопроса поэтических аспектов газелей Зухури Туршези.

В диссертации доказано, что Зухури Туршези является одним из наиболее успешных поэтов таджикско-персидской литературы и обладает

---

¹⁶⁴ Бедил, Абдулқодир. Мунтахабот [Матн] / Абдулқодирӣ Бедил. – Душанбе: Адиб, 2018. – 480 с.

¹⁶⁵ Табрези, Соиб. Мунтахабот [Матн] / Соиби Табрези. Мураттибон: З.Аҳрорӣ, Лоик Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980 - 704 с.

¹⁶⁶ Кошонӣ, Калим. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқтаот. Мусаҳҳаҳ ва муқаддимаи Партави Байзолӣ [Матн] / Калими Кошонӣ. - Техрон: Китобфурушии Хайём, бидуни соли нашр. - 420 с.

¹⁶⁷ Бофқӣ, Ваҳшӣ. Девон [Матн] / Ваҳшии Бофқӣ. -Техрон: Нигоҳ, 1374.-522 с.

¹⁶⁸ Кашмирӣ, Ғанӣ. Мунтахабот [Матн] / Ғании Кашмирӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 216 с.

¹⁶⁹ Ғолиб, Мирзо Асадулло. Мунтахаби осори форсӣ [Матн] / Мирзо Асадуллои Ғолиб . – Душанбе: Ирфон, 1967. – 394 с.

¹⁷⁰ Бедил, Абдулқодир. Осор [Матн] / Абдулқодирӣ Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 5. Маснавиҳо. – Душанбе: Адиб, 1992. – 672 с.

¹⁷¹ Фахруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фахруззамонии Қазвинӣ. Бо тасҳеҳу танқеҳ ва такмили тарочим бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маъонӣ. - Техрон, 1340. – 1000 с.

¹⁷² Наховандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наховандӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Техрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Техрон,1381.-1044 с.

¹⁷³ Азимободӣ Хусайнкулихон. Наштари ишқ [Матн] / Хусайнкулихони Азимободӣ. Китоби 3. – Душанбе: Дониш, 1982. – С.783-1179.

¹⁷⁴ Кошонӣ, Тақиюддин. Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор [Матн] / Тақиюддини Кошонӣ. Баҳши Исфаҳон (таълифаш дар ҳудуди солҳои 975-1016х.к/1567-1607м. Бо кӯшиши Абдулалӣ Адиби Барӯманд ва Муҳаммад Хусайни Насирии Куханмӯйӣ. – Техрон: Мероси мактуб, 1384. – 450 с.

¹⁷⁵ Бекдилӣ, Луфталибеки Озар. Оташкада [Матн] / Луфталибеки Озар Бекдилӣ. Нимаи дуюм. –Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1378. - 1150 с.

¹⁷⁶ Бадонӣ, Абдулқодир. Мунтахаб-ут-таворих. [Матн] / Абдулқодирӣ Бадонӣ. Ҷилди 3.-Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1379. -304 с.

¹⁷⁷ Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ [Матн] / Маликушшуаро Баҳор. - Душанбе: Бухор, 2012. - 570 с.

уникальным стилем в создании газелей, его достойной роли в развитии и совершенствовании таджикско-персидской газели XVII-XIX веков, в частности, развитии лирического жанра в Индийском субконтиненте. Без изучения поэтических аспектов газелей поэта невозможно в полной мере отразить факторы развития газели в индийском стиле в распространении таджикско-персидской литературы, в частности, XIX-XX веков в указанном регионе.

Автор попытался определить особенности газелей Зухури Туршези, роль поэта в развитии литературных традиций: новаторство, смыслообразование, образность, ключевые поэтические факторы поэта и его влияния на творчество последующих поэтов.

В этом контексте рассматриваются структурные аспекты газелей поэта, образ вина, средства выразительности и художественного изображения, мелодичность и композиция газели, преувеличения образов, смешение эмоций и выход за традиционные рамки газели, стиль расположения и создания пространства в газелях Зухури Туршези, а также исследуются вопросы композиции и создания образа, поэтического описания природы, человека, нравственно-философских и социальных идей в поэзии поэта.

В диссертации глубокому научному исследованию подвергнуты свежие образы (в большинстве случаев фантастические (сюрреалистичные) образы), влияние поэзии Зухури Туршези на творчество других поэтов, структурные особенности газелей поэта.

Положения, выносимые на защиту:

1. Любовь является основной темой поэзии Зухури Туршези, понятие «любовь» имеет в его поэзии несколько аспектов, а метафора любовь получила новое художественное применение;

2. В поэзии поэта все метафоры, созданные словом «ишк/ любовь», можно разделить на отрицательные, положительные и биполярные;

3. Стержнем божественной любви Зухури Туршези является «ахди аласт/(миг) сотворение мира» – теория вечности любви с момента сотворения мира;

4. В стихах поэта термины хмелья, в том числе и «май/вино», употребляются в прямом и переносном смысле;

5. В газелях Туршези более воспеваются человечность-гуманность, мир и дружба, чем другие нравственно-воспитательные понятия;

6. К социальным темам в поэзии поэта относятся бедность, отречение, обучение ремеслам, самопознание, аскетизм, чужбина, разочарование миром, противостояние разума и любви;

7. В вопросах благочестия суфия, ищущего радости кутилы, гордости мира, чистого и честного, далекого от двуличия и коварства и познавшего тайны, риндская школа Зухури Туршези подобна суфийской школе Хафиза Ширази;

8. Описание природы в газелях Туршези делится на три типа: поэтическое, социальное и душевное (т.е. рожденной душой);

9. Мнение поэта о сотворении человека и его роли в мире основаны на исламской философии;

10. Особенности структуры газелей Зухури Туршези отражают выдающуюся роль поэта в развитии и совершенствовании таджикско-персидской газели XVII-XIX веков на Индийском субконтиненте;

11. Газели Зухури Туршези композиционно относятся к разрозненному типу, в котором сюжет далее не развивается и выражен статично;

12. В своей поэзии поэт много внимания уделял содержанию и форме, самостоятельности, рифме, поэтической изысканности и, стихотворному смыслу, образу, красноречию и притягательности;

13. Заключительные бейты (талаъ) в газелях поэта созданы в соответствии с требованиями архитектоники газели, и в большинстве из них упоминается псевдоним поэта;

14. В поэзии поэта особое внимание уделялось красоте псевдонима, Зухури Туршези выражал свое мнение, обращаясь к самому себе;

15. В поэзии поэта содержание и рифма совершенно гармонирует с метрикой, и в них более заметны печальные, горестные тона;

16. Каждая метрическая строфа газелей поэта имеет определенную мелодичность и настроение, которое используется для облегчения выражения смысла;

17. В изложении цели поэт больше использовал такую метрику аруза как рамал, хазадж, раджаз и менее использовал саръ, мунсарех, хафиф, муджтас и музоръ;

18. Эстетика поэзии поэта ни в коей мере не лишена семантического диалектизма, она представляет собой особый художественный язык, и нельзя сказать, что различные эмоциональные и музыкальные оттенки его поэзии считаются экспрессивными;

19. Внутренняя поэтично-метрическая музыка в газелях Зухури Туршези представляет собой самостоятельную субстанцию и наряду с метрикой используется для усиления смысла;

20. Рифма в композиции, музыке и выразительность текста газелей является важным фактором мотивации и акцентирования в поэзии Зухури Туршези. Зухури Туршези в использовании рифмы и редифа (словосочетания, приводимые в окончаниях стихотворений) высокие, новаторские, оригинальные, показательные, приятные, известные (устоявшиеся) и новосозданные редифы, которые использовал для устойчивости и притягательности мелодии сопровождающей стихотворения, подтверждают его лидерство среди поэтов своей эпохи;

21. Описание в газели Зухури Туршези является одним из наиболее употребляемых художественных выразительных средств, которое используется как в положительном, так и отрицательном значениях, настоящем и выпукло изъятом (намеренно вычурном) виде;

22. Сравнения в газелях поэта более абсолютны и скрыты, и сильная связь сравнения и подобия в них привела к выдвиганию выразительности образов на первый план;

23. Диапазон употребления и построения метафор в газелях поэта не ограничен и абсолютен, их многозначность затрудняет понимание стихов и в некоторой степени делает его газели многосимвольными;

24. Поэт, также нарушив структуру и дефимилияризацию аллегорий, создал новые содержания в талмех-намеках;

25. Поэтическое описание предметов и выражение их стилистических и смысловых нюансов в газелях Зухури Туршези посредством художественных приемов отождествляют их измеримость, слияние звуков, выделение и величественность, инаковость (иначьесть);

26. Из восьми типов игнорирования норм-канонов в газелях Зухури Туршези используются четыре типа: лексическая, грамматическая, смысловая и стилистическая. В поэзии поэта выделяются два направления отрицания норм — центральность глагольной метафоры и априорность именной метафоры;

27. Многочисленность парадоксальных (контрастных) образов в газелях поэта является доказательством того, что он отказался от обычных и общепринятых норм и нашел свой собственный стиль создания образов;

28. Цвет в образах поэта является не только средством связи поэта с предметами, событиями и происшестввиями, но и приводит к открытию ими особых черт и свойств;

29. Числовые закономерности газелей поэта можно условно разделить на десять групп;

30. В газелях Зухури Туршези языковые единицы поэзии получили новое употребление. Иногда в газелях поэта целая строфа состоит из искусственно составленных поэтом построений;

31. Газели Зухури Туршези представляют собой совершенно самостоятельные художественно-литературные тексты, сравнимые со стихами таких великих поэтов, как Бедиль, Хафиз, Соиб, Голиб, Урфи и Назири;

32. Творчество поэта значительно повлияло на творчество Бедили Дехлави, Калима Кашани, Гани Кашмири и Голиба Дехлави;

33. Зухури Туршези обладал неповторимым стилем в создании газели и внёс достойный вклад в развитие и совершенствование таджикско-персидской газели XVII-XIX веков в Индийском субконтиненте;

34. Без изучения поэтических аспектов газелей Зухури Туршези невозможно в полной мере отразить факторы развития газели индийского стиля в распространении персидско-таджикской литературы, в частности Индийского субконтинента XVII-XIX веков.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования проявляется в том, что впервые в таджикском литературоведении рассматривается вопрос поэтических аспектов газелей Зухури Туршези, роли творчества поэта в эволюции и развитии таджикско-персидской газели XVII-XIX вв. Индийского субконтинента и стали предметом отдельного научного исследования.

Практическая значимость исследования заключается в том, что научные идеи автора диссертации, изложенные в виде заключений, могут быть использованы при написании истории развития и совершенствования газели в индийском стиле в XVII-XIX вв. в Индийском субконтиненте, и этапы его развития, при разработке книг и материалов по литературоведению, языкознанию, культуре, этнологии и этики.

Также материал данной диссертационной работы может быть использован при написании учебников, историографии персидско-таджикской литературы, персоязычной литературы Индии, истории философской мысли, толковых словарях, словарях по содержанию и интерпретации поэтических значений и языку газелей, стилистике, научных диссертациях, выпускных дипломных работах, магистерских и курсовых работах, подготовки лекций, для студентов филологических факультетов, использовать на специальных курсах литературоведения, поэтики, стихотворной речи, в различных научно-литературных кружках, посвященных творчеству последователей индийского стиля.

Степень достоверности результатов исследования. Данное исследование будет способствовать изучению поэтики других персоязычных поэтов Индии, которые пока научно не исследовались.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация соответствует специальности 10.01.01 – Таджикская литература.

Личный вклад соискателя ученой степени в научное исследование. Личный вклад соискателя в исследование этого вопроса проявляется в том, что впервые поэзия Зухури Туршези была проанализирована и с точки зрения поэтических аспектов, и по структурным признакам (метрики, рифмы, редифа), темы, стилистических особенностей и средств отображения, показаны роль поэта в эволюции персидско-таджикской газели XVII-XIX веков Индийского субконтинента.

Утверждение и внедрение результатов диссертации. Основные разделы диссертации рассмотрены и одобрены на заседаниях, научных семинарах кафедры таджикского языка и делопроизводства ГУ «Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан», кафедры Среднего и Ближнего Востока Института изучения проблем стран Азии и Европы, и, были представлены и обсуждены в отделении истории литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ.

Заключения и результаты диссертационной работы использовались и рассматривались на международных конференциях («Гуманизм в развитии таджикско-персидской литературы (на примере стихотворений Зухури Туршези)», Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 3 декабря 2022 г.; «Использование слов, связанных с миром и примирением, в стихах Зухури Туршези», Государственный институт иностранных языков Таджикистана им. Сотима Улугзаде, 23 декабря 2022 г.; «Стилистические и смысловые оттенки слова «цвет» в поэзии Зухури Туршези», 10 марта 2023 г., Государственный институт языков в Худжанде, 2023 г.; «Роль произведений Мавлоно Джалалуддина Балхи-Руми в культурной интеграции стран в условиях глобализации» на тему «Литературное описание любви в газелях Джалалуддина Балхи и Зухури Туршези», Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 23.09.2023; «Актуальные вопросы теории и практики педагогических исследований: перспективы ее развития в современную эпоху» под названием «Просветительская воспитательная

школа Зухури Туршези (этико-педагогические идеи поэта)», Душанбе, 19.10.2023; «Актуальные вопросы литературоведения в научно-литературном регионе Центральной Азии (посвящённое 70-летию профессора Абдулманнона Насриддина) на тему “Сравнение текста некоторых бейтов газелей Зухури Туршези на основании экземпляра таджикской рукописи и тегеранского издания”, 17-18 ноября 2023 г., Худжандский государственный университет и республиканская конференция («Государственная языковая политика в эпоху независимости» под названием «Лингвистические особенности газелей Зухури Туршези», Душанбе, 1 октября 2021 года).

Публикации по теме диссертации. Основные положения и результаты исследования опубликованы в 1-й монографии, 31 научных статьях, в том числе в 21 рецензируемых научных изданиях ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, 5 глав, 22 разделов, 13 подразделов, заключения и списка литературы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении диссертации указывается важность темы исследования и взаимосвязь исследования с программами или научными темами, определяется уровень исследования научной темы в различных источниках, цели, задачи, объект, предмет и теоретические основы исследования. Также во введении обоснованы научная новизна исследования, вопросы, подлежащие защите, теоретическая и практическая значимость, уровень достоверности результатов исследования. Кроме того, во введении говорится о соответствии диссертации паспорту научной специальности, личном вкладе соискателя ученой степени в научное исследование, утверждении и внедрении результатов диссертации, публикации по теме диссертации, а также о структуре и объеме диссертации.

Первая глава диссертации называется «**Тематическое содержание газелей Зухури Туршези**» и состоит из шести разделов.

Первый раздел первой главы озаглавлен «Тема любви в газелях Зухури Туршези». В ней говорится о многократном использовании слова “ишк/любовь” в диване газелей поэта (862 раза), рассматриваются две ипостаси видения поэта: земном (реальном) и божественном (истинном)¹⁷⁸. Также в этой главе говорится о выделении и аллегорическом сокрытии любви, а исследованием установлено, что понятие «любовь» в поэзии поэта очень многогранно. Например, в следующих бейтах поэта понятие «любовь» выражено величественно и отождествляет нимб (свет, честь, великолепие, красоту, прелесть, блеск), килк (перо, тростник) и бурю (смерч, наводнение, ураганный ветер). В первой строфе метафорическое понятие любви включает понятия «Я жажду света», «Я вижу будущее любовью и познаю себя», «Я черпаю силу из любви», «В любви мне все прекрасно и великолепно», во

---

¹⁷⁸ Суфиев Ш.З. Вино в персидско-таджикской литературе: эволюция смысла [Текст] / Ш.З.Суфиев. - Душанбе: Эт-граф, 2019. – С.196.

второй строфе «любовь – это мысль», «пишу сокровенные тайны», «это начало и конец», «изучаю самопознание и осознание» означающее:

Гардида бахти тира хумоюн зи **фарри ишк**,
Гирад хумой фол ба гулбонги зоғи мо¹⁷⁹
*Озарилось сумрачное счастье нимбом любви,
И от крика нашего ворона берет предзнаменование Хумо.*

И:

Зи рози лавху калам огаҳем, нест ачаб,
Ки **килки ишк** навиштаст лавҳи мактаби мо¹⁸⁰
*Неудивительно, что ведаем мы тайны доски и пера,
Ибо, доску нашей школы исписало перо любви.*

Здесь четко видно, что наряду с возвеличиванием нимба, пера и урагана, другие аспекты, связанные с выделенным в отображении отображаемых (например, то, что нимб имеет стремление и обременение (боль, страдание), и не может быть легко достигаем, а тростниковое перо привозится с определенного места, изготавливается из специального материала, требует большой обработки для красивого письма, его покупают, а шторм может быть разрушительным, просто разрушать, состоит из соленой воды и тому подобного) скрытны.

Вторая раздел первой главы называется «**Образ вина в газелях поэта**» и исследованием доказано, что в газелях Зухури Туршези вино (выпивка, хмельное) является одним из выдающихся литературных образов, и через него поэт создал новую интерпретацию, композицию и содержание значению, подобия которых нет в таджикско-персидской литературе. В стихах наших великих поэтов пьянящие, хмельные понятия, которые, согласно исламской культуре, не могут быть использованы верующим человеком в хорошем смысле, имеют философское, этическое и мистическое значение и сравниваются со священными словами ислама: шейх, мечеть, медресе, аскет, послушание, омовение, благочестие, вера, и даже, наоборот, им отдавалось более предпочтения чем каноническим понятиям. В газелях Зухури Туршези существенен и тот же литературный мотив - перевод общеупотребительных слов применительно к шариатским понятиям. В нижеприведенных стихах "вино" употребляется в противовес шейху, аскету, благочестию и как написал Ш. Суфиев, "то, что священные слова и исламского фикха"¹⁸¹, здесь статусно заменили на пьянящие-хмельные слова:

Лабрез инчунин ба хасе май надодаанд,
Оре, ба шайх хирқаи гул – гул ҳавола аст¹⁸².

¹⁷⁹ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.17.

¹⁸⁰ Там же. – С.18.

¹⁸¹ Суфиев, Ш.З. Роҳҳои баёни маърифати ирфонӣ дар шеъри суфия [Матн] / Ш.З. Суфиев //Суханшиносӣ. –Душанбе: Дониш, 2013. №1. – С.79.

¹⁸² Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.91.

*Не дали также и соринке переполненную чашу
Воистину это послание букета шейху.*

В произведениях Зухури Туршези пьянящие-хмельные слова, в том числе вино, употребляются как в прямом, так и в переносном смысле, причем «вино» поэт использовал в газелях двояко: источник образа и средство отображения.

Третий раздел первой главы диссертации называется «**Этика в газелях поэта**», Зузурии Туршези воспевают проявления человеческой нравственности: дружбы, избегание лицемерия, правды, терпения и терпимости, избегания ненужных и показных обычаев, благую надежду и веру в завтрашний день, веру в себя, стыд и скромность, верность, скромность, щедрость, свобододолюбие, избегание жадности, отстранение от злобы и клеветы, борьбу со страстями и алчностью. В своём диване газелей поэт употребил слова «любовь» и «доброта» 212 раз, 190 раз – слово «верность», 41 раз – слово «дружба» и придал им новое содержание. В ходе исследования установлено, что из 1302 газелей поэта слова, связанные с дружбой, миром и гуманизмом, использованы в 806 бейтах. Поэт 519 раз использовал в своих газелях слова доброта, верность и любовь, что является прямым доказательством его большого внимания к проблеме гуманизма.

Четвертая часть первой главы диссертации озаглавлена «**Социальные темы в газелях Зухури Туршези**» и посвящена вопросам риндизма-аскетизма, отчаяния и разочарования, упрека аскета, описания нравственности, природы, чужбины. Сравниваются суфийские школы Зухури Туршези и Хафиза Ширази, отмечаются их сходства и различия.

Еще одна тема, которую можно увидеть в газелях Зухури Туршези, – разочарование и отчаяние. Поэт временами разочаровывается в повседневной жизни:

*Ацаб, гар аз хазизи ноумедиҳо бурун ояд?
Зухури кори худро гар ба саъйи ахтар андозад.¹⁸³
Интересно, выйдет ли из отчаяний перигея?
Если Зухури передаст свои хлопоты звёздам?*

Другая тема газелей поэта – досада от мира и жалобы на время, и у него даже есть целая газель, созданная исключительно на эту тему:

*Аз кафи пурхор оху нола надоранд,
Гарчи гул аз гулшани замона начиданд.
Фориғ аз андешаи баҳору хазонанд,
Нахли таманно зи боғи сина буриданд¹⁸⁴.
Не стонут из-за заноз в ладони лани,
Хотя и не срывали цветов из цветника времени.
Забыв мысли о весне и осени.
Вырубили росток желаний из сада груди.*

¹⁸³ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.375.

¹⁸⁴ Там же. – С.394.

Другая заметная тема, в газелях Зухури Туршези, – это ностальгия по родине, боль скитаний и пребывания вдали от друзей и родных мест.

Шӯхчаши даканӣ, ваҳ, чӣ гарибозор аст,
Ёдам овард ҷафояш, ки Хуросоне ҳаст¹⁸⁵.

*Даканская озорноокая, ох как обижает странников,
Напомнили мне её притеснения, что есть где-то Хорасан.*

Еще одна заметная тема в газелях поэта – призыв к обучению ремеслам:

Душмани фикри касон, дӯсти андешаи мо,
Айб шуғли дигарон аст, хунар пешаи мо¹⁸⁶.

*Вражда – это думы других, наши мысли о дружбе,
Упрёки – занятие других, наше занятие - ремесло.*

Другая заметная тема газелей поэта порицание аскетизма:

Сучудат то шавад бар ҷабҳа товон як раҳ, эй зоҳид,
Тамошое руқуи шишаи соғарпарастонро¹⁸⁷

*Чтоб воплотилась твоя молитва в обществе, о аскет,
Взгляни на коленопреклонение поклонников кубка.*

Пятый раздел первой главы диссертации называется «**Описание природы в газелях Зухури Туршези**», а само описание природы в поэзии Зухури Туршези производится тремя способами. Во-первых, поэтическое описание природы, где описание природы превосходит реальную природу и, по мнению Филиппа Сиднея оно «золотое». Во-вторых, изображение социальной природы, где природа соотносится с оригиналом. В-третьих, одухотворение образа природы (инаковости), в котором поэт оживляет природные объекты, а части природы, как и человек, который тоже является частью природы, обладают движением и мышлением.

Шестой раздел первой главы диссертации называется «**Поэтический образ человека в газелях поэта**» и исследованием доказано, что Зухури Туршези, основываясь на исламскую философию, считает происхождение создания человека из четырех стихий: воды, огня, ветра и праха/земли:

Бибурд боди маро боду гашта **хокам** хок,
Дигар мағӯй, кадом оташӣ, кадом обист¹⁸⁸.

*Ветер унес меня и превратилась плоть в прах,
Не вопрошай более, что из огня и что из воды.*

Зухури Туршези, который был не только мусульманином, но и благочестивым правоверным, верившим в воскрешении человека после смерти и вечного бытия, после этого тленного мира, говорит:

Бе фано натвон, Зухурӣ, бахравар гашт аз бақо,
Ку чунон марге, ки миннатҳо ниҳад бар ҷони мо?¹⁸⁹

---

¹⁸⁵ Туршези, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.158.

¹⁸⁶ Там же. – С.6.

¹⁸⁷ Там же. – С.44.

¹⁸⁸ Там же. – С.108.

*Без брэнности, о Зухури, невозможно достичь вечности,
Где такая смерть, которая-б упрекнула наши души?*

Зухури Туршези считает, что судьба человека предначертана со дня сотворения (табличка и перо):

*Дар азал қонуни ҳикмат чун қазо мезад рақам,
Нусхае аз дарди қонбахши ту дармон баргирифт¹⁹⁰.
Изначально закон мудрости, когда писал свои дела,
Копию твоей живительной боли взял для излечения.*

Вторая глава диссертации называется «**Структура, метрика и музыка газелей Туршези**» и состоит из трех разделов и четырех подразделов.

Первый раздел второй главы диссертации называется «**Внешняя и внутренняя структура газелей Зухури Туршези**» и состоит из двух подразделов. Исследование показало, что по количеству бейтов газели Зухури Туршези, общее количество которых в собрании сочинений поэта составляет 1302 единицы (12233 бейта), имеют последовательную и упорядоченную структуру и составляют от пяти до двадцати одного бейта.

Анализ 1282 газелей в диване поэта по числу бейтов показал, что 5-бейтных газелей 7 (0,6%), 6-бейтных 29 (2,3%), 7-бейтных 144 (11,2%), 8-бейтных (14,9%), 318 9-бейтных газели (24,9%), 10-бейтных 249 (19,4%), 11-бейтных 174 (13,6%), 12-бейтных 107 (8,4%), 13-бейтных 42 (3,3%), 14-бейтных 13 (1,01%), 15- бейтных 2 (0,1%), 21- бейтных 2 (0,1%). Таким образом, первое место занимают 9-бейтные газели, второе 10- бейтные газели, а третье место заняли 8- бейтные. Одна газель (номер 611) имеет 13 строф (нет одной строфы) во всех экземплярах, а две газели (номера 806 и 894) имеют 17 строф (не имеют одной строфы) во всех экземплярах.

Изучение дивана поэта показало, что его газели композиционно фрагментированы, их бейты самостоятельны по смыслу, события в них не развиты, они выражены статически, «стихи связаны не логически, а скорей ассоциативно».

Первый подраздел второй главы диссертации называется «**Красота начала – матлаъ - газелей Зухури Туршези**». Исследование темы показало, что большинство газелей Зухури Туршези начинаются с «красивого поэтического образа».

Первый бейт стихотворения Зухури Туршези в «риторических вопросах» - содержат четыре сообщения или четыре самостоятельных предложения, а их структура сведений формируется посредством глагольной связки “аст”:

*Олам ҳама маст аст, аёғ аст дили мо,
Шабҳо ҳама рӯз аст, чароғ аст дили мо¹⁹¹.
Весь мир пьян, сердца наши кубки,
Все ночи – день, наши сердца - лампы.*

---

¹⁸⁹ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухури Туршези. – Тухрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.7.

¹⁹⁰ Там же. – С.137.

¹⁹¹ Там же. – С.5.

В нижеследующем примере пять сообщений, которые редко можно встретить в нашей литературе:

Дом бинҳодам, набурдӣ доми ман, инсоф нест,
Кардам аз худ рам, нагашти роми ман, инсоф нест¹⁹².
*Поставил я силки, ты не попала в них, это несправедливо,
Испугал тебя я, не приручилась ты мне, это несправедливо.*

Второй подраздел второй главы диссертации называется «**Красота завершения-мактаъ - газелей Зухури Туршези**». Исследование показало, что все завершающие бейты газелей Зухури Туршези полностью соответствуют композиционным требованиям данного жанра поэзии. По правилам газели в конечном бейте должен быть псевдонимный бейт, но иногда в газелях поэта этот бейт стоит на один или два бейта до конечной. В газелях Зухури Туршези под номерами 401, 440, 444, 528, 570, 583, 585, 586, 587, 1249 псевдонимный бейт приходится за один бейт перед псевдонимным бейтом. В газели № 468 поэт свой псевдоним при помощи абсолютного таджниса-уподобления дважды упоминает его в одной форме и двух значениях:

با ظهوری دگر مشو زنهار که ظهوری دگر نمی باشد.¹⁹³

Бо Зухуре дигар машав зинҳор//Ки Зухури дигар намебошад
*Никогда не меняйся новыми проявлениями,
Так как нет другого Зухури (проявления!).*

В заключительном бейте газелей Зухури Туршези иногда дважды упоминается псевдоним, который является редким видом использования псевдонима в таджикско-персидской литературе:

هست به نواب خان امید ظهوری کس چو ظهوری امیدگاه ندارد.

Ҳаст ба Наввобхон умеди Зухури, Кас чу Зухури умедгоҳ надорад¹⁹⁴
*Есть надежда Зухури на Наввабхана,
И нет прибежища надежды ни у кого как у Зухури.*

Вторая часть второй главы диссертации называется «**Метрика газелей Зухури Туршези**». Исследование доказало, что поэт при создании газелей преимущественно использовал такие размеры аруза как рамал, хаджаз, раджаз, сарей и мунсарех, хафиф и муджтас, музореъ и мутакориб.

Кроме того, Шукуфа Дороби, относительно использования размеров аруза в газелях Зухури Туршези, считает, что «рамал, хаджаз и муджтас являются наиболее частыми размерами, которыми он пользовался». Исследовательница выбрала 500 газелей поэта для рассмотрения с точки зрения поэтической метрики и пришла к заключению, что Зухури Туршези «использовал 8 размеров, частота которых по убывающей, соответственно, такова: рамал (34/3%), хазадж (20/3%), муджтас (19/2%), мунсарех (8/2%), музореъ (8/3%), хафиф (6/8%), раджаз (2/1%) и мутакориб (1/3%)». Однако мы не можем согласиться с этим мнением иранской учёной, так как анализ

¹⁹² Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухури Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.82.

¹⁹³ Там же. – С.328.

¹⁹⁴ Там же. – С.411.

показал, что количество использованных размеров аруза со стороны поэта при написании газелей намного шире и больше.

1. **Размер хазадж.** Газели Зухури Туршези написанные размером хазаджи мусаммани солим – целый восьмистрочный хазадж (мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун) V - - - / V - - - / V - - - / V - - - /:

Кас аз ман комронтар нест, нокомист ком ин чо,

Надонам бастатар аз хеш, озодист дом ин чо.¹⁹⁵

Нет успешней меня никого, неудача здесь - достижение,

Не знаю окованнее кого либо, чем я сам, свобода здесь - ловушка.

Хазаджи мусаддаси ахрабу макбузи мақсур – шестистрочный хазадж ахраба и усеченного макбуза (мафъўлу мафоилун, мафойл) - - V / V – V - / V - ~ (2 раза):

Ҳам дар чигар аз тафи дарун нест,

Аз гирия баромадем, хун нест¹⁹⁶

Нет влаги в печенках от жара внутри,

Мы вышли от плача, и нет крови.

2. **Размер рамал.** Газелей в этом размере в диване Зухури Туршези много. Например, в размере рамали мусаммани маҳзуф-восьмистрочный сокращенный рамал (-v--\-v--\-v--\-v- фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун):

Махраме ку/, ки барад пе/ши касе но/ми маро,

Во кунад сар/сухани но/маву пайго/ми маро¹⁹⁷

Где близкий, который упомянет мое имя пред кем-то,

Раскроет предисловие моего письма и послание мое.

Рамали мусаммани мақсур восьмистрочный усеченный рамал —v--\-v--\-v--\-v~ (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилон)

Дар шиканчи/ доми ӯ бул/бул ба гулшан/ душман аст,

Тавқи рангин/ хоси ман, кум/рӣ ба гардан/ душман аст¹⁹⁸

В попытках его ловушки, соловей враждует с цветником,

Цветной ошейник свойствен для меня, горлица враждует с шеей.

3. **Размер раджаз.** Рачази мусаммани солим-целный восьмистрочный раджаз, который 4 раза повторяет мустафьилун (- - v - / - - v - / - - v - / - - v - мустафьилун/ мустафьилун/ мустафьилун/ мустафьилун) сохта шудааст.

Овардаам/ пеши назар/ ҳар гӯша сад/ гулзорро,

То аз баро/и пойи дил/ хуш кардаам/ як хорро¹⁹⁹.

Представил перед глазами сотни цветников на каждом углу,

С тем, чтоб выбрать шип подстилкой для своего сердца.

¹⁹⁵ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.38.

¹⁹⁶ Там же. – С.19.

¹⁹⁷ Там же. – С.21.

¹⁹⁸ Там же. – С.95.

¹⁹⁹ Там же. – С.30.

4. **Размер сарь.** 11-слоговый шестистрочный усеченный или отложенный матви - мусаддаси матвии максур ё мавкуф (муфтаилун/муфтаилун/фоилун ё фоилон: - vv-/- vv-/- v-, ё - vv-/- vv-/- v~)

Шахд барад чошнй аз коми мо,
Рехта ин зайр кй дар чоми мо?²⁰⁰

*Уносит сладость, это вкушение из наших нёб,
И кто-же налил этот яд в нашу чашу?*

5. **Размер рузореъ.** Восьмистрочный утонченный укороченный усеченный музореъ - музореи мусаммани ахраби макфуфи махзуф (--v\~v-v\~v--v\~v- мафъулу/ фоилоту/ мафоилу/ фоилун):

Хар дам хавас ниҳад сухане бар забони мо,
Мухре ба бўса кош ниҳй бар даҳони мо.²⁰¹

*Как только желание положит слово на наш язык,
Пусть печать поцелуя наконец сомкнёт наши уста.*

6. **Размер муджтас махбун аслам мусаббаг** (v-v-\vv--\v-v-\~ мафоилун, фаилотун, мафоилун, фаълун)

Намонд хеч хичобе, ғами ҷудой нест,
Миёни мову ту ҳоил ҷуз ошной нест.²⁰²

*Не осталось ни преград, ни печали разлуки,
Между мной и тобой нет преград, кроме дружбы.*

Третий раздел второй главы диссертации называется «Музыка газелей Зухури Туршези» и состоит из двух подразделов.

Первый подраздел третьего раздела второй главы диссертации называется «Внутренняя музыка газелей Зухури Туршези». Исследованием установлено, что поэт, чтобы создать выдающийся бейт или строфу, возлагает бремя смысла не только на выбор слов, но и мелодичности и музыкальное созвучие букв и слов. В приведенном ниже бейте повторение «пар-оперение; крылья» — это обозначение пламени свечи, прелесть которого фонетически усиливается горением в пламени счастья во второй строфе:

Шамъ аз шуълаи ҳусни ту барафрӯхта аст,
Гирди ӯ пар зада парвонаи парвонаи мо.²⁰³

*Свеча зажжена пламенем твоей красоты,
Порхает крыльями мотылёк наш вокруг неё.*

Наряду с обращением внимания на созвучие музыкальности букв, Зухури Туршези особенно интересуют форма и физическое состояние букв (состояние их исполнения) и форма ее выражения при чтении, в видимых формах (визуальность) и выражение смысла через эти формы. Как, например, в нижеприведённом бейте, описывает появление и течение слез из уголков глаз, подобно букве (ә) (м-мим), духовную связь боли и страдания отражает с

²⁰⁰ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухури Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.68.

²⁰¹ Там же. – С.8.

²⁰² Там же. – С.49.

²⁰³ Там же. – С.6.

визуальным аспектом (формой), устанавливая буквы с верхними или нижними точками «ش» (ш-шин), «چ» (дж-джим), «ت» (т-то), «ق» (к-коф) и «ز» (зе), «бе» своего рода отображения течения слёз (момент плача). Так красочно Зухури Туршези описал состояние плача в приведенном ниже стихе не только с точки зрения смысла, но и визуально:

Кай мардумак ба киштии чашм аз хатар раҳад?
Гар кулзуми сиришки маро ин талотум аст.²⁰⁴
*Когда зрачок спасётся от опасности на корабле очей?
Если море моих слёз так, разбушевалось?*

Если обратим внимание на описание «сероби-полноводия» в нижеприведённом бейте, можно заметить/представить водопад складывающийся от последовательного повторения буквы «м» (м-мим) – **мммм** м:

Ташнаи васли ҳарам роҳе ба **серобӣ** набурд,
Мардумак дар чашми тар бурдаш, агар **Замзам** надошт.²⁰⁵
*Не привёл жаждущего святости (поломничества) к полноводию,
Зрачок привёл его к влажным очам, хотя не имел Замзама.*

Второй подраздел третьего раздела второй главы диссертации называется «Внешняя музыка газелей Зухури Туршези». Исследование показало, что рифма в газелях Зухури Туршези, помимо того, что является композиционным (структурным) элементом, также является «средством сохранения (заучивания) стихотворения, гармонизации бейтов и создания смысла».

В газелях Зухури Туршези много повторов рифм, и в каждом случае рифмованное слово имеет разное значение. Например, в приведенном ниже стихе «язык» в первом случае означает часть тела (орган), а в следующем случае — речь.

Ҳар дам ҳавас ниҳад сухане бар **забони** мо,
Муҳре ба бўса кош ниҳӣ бар даҳони мо.
Лабҳо зи ҳарфҳои гадоёна шуд тихӣ,
Пур шуд ба васфи шоҳ, Зухурӣ, **забони** мо.²⁰⁶
*Как только желание положит слово на наш язык,
Пусть печать поцелуя наконец сомкнёт наши уста.
Опустели наши уста от нищенских слов,
Наша речь наполнилась прославлением царя, Зухури.*

В газелях поэта наблюдаются и срединные (внутренние) рифмы:

Гар дар қимори кӯйи **гам** додаст сад доғи **ситам**,
Кардаст дарди сина **кам** чони таҳаммулбози мо.
Танг аст саҳрои **раҷо**, паст аст авчи **муддао**,
Накшуд ҳиммат **уқдаҳо** аз риштаи парвози мо.²⁰⁷

²⁰⁴ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.194.

²⁰⁵ Там же. – С.197.

²⁰⁶ Там же. – С.8-9.

*Если в азарте игры печали, причинил сотню страданий,
Уменьшила боль в груди наша терпеливая душа.
Узка пустыня надежды, низок предел желаний,
Не распутало великодушие узлы нитей нашего полёта.*

Третья глава диссертации называется «**Средства художественного отображения в газелях Зухури Туршези**» и состоит из двух разделов и девяти подразделов. Первая часть третьей главы называется «**Роль распространенных художественных средств в газелях Зухури Туршези**», а первый подраздел первой части третьей главы — «**Тавсиф-Описание**». Поэт выделяет важнейшие черты кого-либо, чего-либо или события в положительном и отрицательном ключе. Например, в следующих стихах «лаби хандон-смеющиеся уста», «гунчай хандон-смеющийся бутон» и «сипехри мичмаригардон/преходящие небеса» являются положительными описаниями:

*Нишоти ман магар гардида бар андухи ман ошиқ,
Лаби хандони ман бе чашми гирёнам намесозад.²⁰⁸
Неужель моё ликование влюблено в мою печаль,
Мои смеющиеся уста не сочетаются без плачущих моих глаз.*

Описания в газелях поэта можно разделить на реальные и выуженные (извлекаемые). Описания созданы на основе реальности, осязаемой или близкой к воображению. Например:

*Дар забони қиссапардозон сухан хомӯш монд,
З-он ки дар ифшо намегунчад **ғами пинҳони** мо.²⁰⁹
На устах сказителей замолкла речь,
Ибо не уместится в них раскрытие наших сокровенных печалей.*

Выуженные описания являются продуктом интеллекта поэта и создают трудности для понимания смысла в сознании читателя или слушателя. Например:

*Завқ аз пайғалати ишқ биболад бар хеш,
Ошнои дигарон гаштаву бегонаи мо.²¹⁰
Отрада и страсть ошибок любви гордится собою,
Стала другом для других и чужой нам она.*

Второй подраздел первой части третьей главы называется «**Ташбех-Сравнение**». Исследование показало, что сравнения в поэзии поэта более абсолютны и скрытны, а их создание поэтом формируются за счет использования значительно менее распространенной традиции сравнений - «ба ранги - в цвете» вместо «ба монанди, ба мисли - подобно, похоже»:

*Ба ранги чехраи мо бардамид лолаи мо,
Тавон қиёси хазон кард, навбахор ин аст.²¹¹*

---

²⁰⁷ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.14-15.

²⁰⁸ Там же. – С.234.

²⁰⁹ Там же. – С.4.

²¹⁰ Там же. – С.6.

*В цвете нашего лица, расцвёл наш тюльпан,
Можно сравнить листопад, это новая весна.*

Зухури Туршези автор ряда новых уподоблений-сравнений. Например, поэт сравнил себя с Фархадом:

Гардид Бесутуни ҳавас сарнагун зи ман,
Савганди аҳли ишқ ба Фарҳодии ман аст.²¹²
*Пала Бехистунская скала желаний от меня,
Клятва влюбленных обращена моему Фархадству.*

Третий подраздел первой части третьей главы называется «**Маджаз-иносказание и её виды**». В нижеследующих стихах Зухури Туршези слова «сиришки надомат-слезы сожаления» и «таронаи занджир-песнь цепи (оков)» имеют переносное значение:

Ситеза кардаму аз рашк фикри ҳаҷр накардам,
Нашуд, ки пок кунӣ аз рухам сиришки надомат.²¹³
*Разгневался я и не думал о разлуке из-за ревности,
Не смогла очистить мою душу от слез сожаления.*

В нижеследующем бейте Зухури Туршези «паймона-кубок/чарка» используется как переходящее иносказание (зикри зарф/упоминание сосуда – иродаи мазруф/воля содержимого сосуда):

Карда пайванд решаи чоңро
Масти паймонаи ту бо рағи тоқ.²¹⁴
*Соединил душевные корни воедино,
Твой пьянящий кубок с виноградной лозой.*

Использование в газелях Зухури Туршези метафоры в глаголе имеет важное значение. Например, в приведенных ниже бейтах с глаголом «рӯйидан-всход» - описываются восход солнца, цвета, версты, стенания и горечь любви, а художественное мастерство поэта проявляется в использовании экспрессивной метафоры сути:

Назар дар дида медӯзад ба сӯяш чун тавон дидан,
Ки сад хуршед аз он рухсори оташранг мерӯяд.
Баҳор омад чӣ хосил, к-аз дили ман ранг мерӯяд,
Гули ғам дар риёзи хотирам садранг мерӯяд.
Кунам ҳарчанд кӯшиш пеши роҳам дуртар гардад.
Ба роҳи ишқ дар ҳар гом сад фарсанг мерӯяд.
Раҳи аҳволи мо гӯиё маонӣ мезанад имшаб,
Ки таври дигар афгон аз ниҳоди чанг мерӯяд.²¹⁵
*Глядя в глаза, он видит настолько, насколько возможно видеть.
Ибо сотня солнц восходят из этих пылающих щек.
Весна пришла, ну и что из того, когда из сердца цвета взошли,*

---

²¹¹ Туршези, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.168.

²¹² Там же. – С.52.

²¹³ Там же. – С.162.

²¹⁴ Там же. – С.499.

²¹⁵ Там же. – С.31-32.

*Цвет горести взошёл стоцветно в памяти моей.
Как бы я ни старался, мой путь становится длинней,
На пути любви в каждый шаг рождает еще сто верст.
Кажись, этой ночью наше состояние сокрушает смысл.
Подобно тому, как стенания возрастают из сути чанга.*

Четвертый подраздел первой части третьей главы озаглавлен «**Киноя-Метонимия**». Исследование определило, что в поэзии Зухури Туршези также широко используется фигура иронии (метонимии). Например, в приведенном ниже стихе поэт употребил «дар чохи занах афтодани дил- сердце, падающее в колодец ямочек подбородка» для обозначения влюбленности, а «гул-цветок» — для обозначения возлюбленного (с синтаксической точки зрения оно выражает прагматический смысл):

*Накардї харгиз, эй бахти нигун, лутфе нагун дорам,
Ки дар чохи занах афтодани дил сарнагун бошад.²¹⁶*

Никогда не позволила себе, о небесное счастье, милость ко мне, оно перевернуто,

Так, чтоб в колодец ямочек подбородка возлюбленной сердце упало головой.

В приведенном ниже бейте «ёкути тар-мокрый яхонт» является метонимией слез:

*Гиряи хунин бисоте чида дар бозори шавк,
Мечакад ёкути тар аз панчаи мижгони мо.²¹⁷*

*Кровавые слёзы собраны на рынке страсти,
Мокрые яхонты стекают с ладоней наших ресниц.*

Что касается использования иронии и иносказания, то Зухури Туршези оставляет в стихотворении знаки, посредством которых отражается и кажущийся смысл терминов и композиций. Например, в приведенном ниже стихе слова «хори ғам-шип печали» и «пой дил-ноги сердца» употребляются в переносном смысле, а употребление слов «сӯзан-игла» и «хор-шип» в буквальном смысле «очищения ноги от шипа» иглой выражает соучастие в излечении:

*Гар хори ғаме рафт ба пой дили Мачнун,
Лайлї зи мижа сӯзани он хор фиристод.²¹⁸*

*Если шип печали вонзился бы в ноги сердца Меджнуна,
Лайли послала бы иглу из ресниц для этого шипа.*

Второй раздел третьей главы называется «**Роль художественных «объединённых образов» в газелях поэта**» и состоит из пяти подразделов. Образы в газелях Зухури Туршези представляют собой самостоятельное явление и «чистый, новый союз», имеющие самостоятельное значение и не связанные с порядком, иррациональные и беспредметные, которые объединяются в общую цепочку образов (т.е. ассоциативно). Отсюда их

²¹⁶ Туршезї, Зухурї. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезї. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.110.

²¹⁷ Там же. – С.110.

²¹⁸ Там же. – С.439.

еще называют «союзным отображением». Например, в приведенном ниже стихе «единый образ» вывел смысл за рамки понимания, восприятия. Образующие элементы образа - " ракси чунун аз гулгули занчир-безумная пляска души под грохот цепей" и " дар хароби таъмир шудан-чинится в руинах" полуреальны, а источником чистоты образа является живое воплощение души поэта. Как сказал Махмуди Футухи: «Стихотворение, складывающееся из единого образа, — это стихотворение духовного опыта...».

Боз мераксад чунун аз гулгули занчири мо,
Боз дар кӯйи харобӣ мекунад таъмири мо.²¹⁹
*Вновь безумно пляшет душа под грохот наших цепей,
И опять на улице руин чинит нас.*

Первый подраздел второго раздела третьей главы озаглавлен «Талмех-Намёк». Анализ показывает, что Зухури Туршези в своих 1302 газелях талмех использовал 718 раз, в следующей классификации: Оина/зеркало (95 раз), Хызр (80 раз), Фархад (36 раз), Кухкан, прозвище Фархада (35 раз), Кааба (46 раз), Юсуф (39 раз), Дакан (29 раз), Зулайхо (28 раз), Масехо (26 раз), Нил (25 раз), Джейхун (25 раз), Ширин (24 раза), Даджла/Тигрис (22 раза), Миср/Египет (21 раз), Мансур (21 раз), Лейли (20 раз), Оман (16 раз), Парвиз (15 раз), Ирам/Эдем (14 раз), Кульзум (14 раз), Хинд/Индия (12 раз), Хутан/Хотан (11 раз), Джаннат/Рай (7 раз), Доро/Дарий (7 раз), Чин/Китай (7 раз), Сикандар/ Александр (7 раз), Хорасан (5 раз), Сухо (5 раз), Джамшед (5 раз), Аёз/Аяз (5 раз), Бобул/Вавилон (4 раза), Бобулиён/Вавилоняне (4 раза), Кнан (4 раза), Фаридун (4 раза), Кашмир, Кабул, Платон, и Ибрагимшах (по 3 раза), Тур, Хито и Корун (по 2 раза), а также Заххак, Шираз, Бангола, Исфahan, Евфрат, Мино, Арафат, Аржанг, Ирак, Иса и Шапура (по 1 разу).

Второй подраздел второй части третьей главы озаглавлен «Ташхис-Олицетворение», и исследования показали, что поэтическое воображение и фантазия Зухури Туршези иногда оживляет природу или предметы так, что такого рода образы не встречаются в произведениях других поэтов. Как и в приведенном ниже стихе, характерный для человека глагол «гиристан рыдать/плакать» переносится на капли, и стекая одна капля становится подобной реке. В этом, казалось бы, обычном бейте поэт использовал семь типов поэтических приемов: акцентирование, сокрытие, дефимилияризация, персонализация, полосмещение, звукосочетание и глаголосочетание. Например, поэт наряду с тем, что сделал каплю похожей на плачущую реку, выделил образ этой капли и в то же время придал ей человеческий характер и индивидуальность (в таджикско-персидской литературе также существует композиция «дарёи зиндаги-река жизни»), всю жизнь (реку) он вместил в одного человека (каплю), озеро поместил в одной части (подобно морю в кувшине), каплю сделал заметной, приложив к индивидуальности и выразительность. Т.е. он выделил каплю и применил преувеличение вместе с

---

²¹⁹ Туршези, Зухури. Девони газалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.13.

персонализацией. Кроме того, источник капли – глаза были завуалированы, скрыты, и через два течения (слезинки и речной воды), обе одного пола, он создал смешение полов. И ещё, он отражает их два течения в двух ипостасях, которые текут одинаково, и в своем равномерном движении он отражает смешение стилей. Конечно, текущая вода реки может иметь звук, а текущая вода слез – не иметь. Однако и то и другое, и другой имеют один и тот же глагол – течь/истекать/литься, следовательно, этот приём можно назвать глагольным смешением.

Дар буни мижгон Зухурӣ нам надошт,
Қатраро бингар, ки чун дарё гирист.²²⁰
В основании ресниц Зухури не было влаги.

Посмотри на каплю, которая расплескалась, подобно реке.

Третий подраздел второй части третьей главы диссертации озаглавлен «Тазод-Противопоставление». Исследованием установлено, что именно его посредством поэт усиливает выделяемые акценты:

Ба базми шавқ чӣ **ширин** шудаст гирия **талх**?!
Ба **заҳрханда** диҳад боци **нӯшханд** он чо.²²¹
*Насколько сладки стали горькие слёзы на празднике любви?!
Что платят злорадным смехом за веселья там.*

Алиасгари Шеърдуст считает, что «образность в поэзии не должна принимать форму художественности, иначе она перестанет развиваться и расширяться. Бесплодие литературного творчества во многих произведениях поэтов-классиков – это горький опыт, который поэты должны всегда держать перед глазами. Поэзия - это результат одновременной и комбинированной обработки и смешения языка, воображения и мысли». Если посмотреть на газели Зухури Туршези с этой точки зрения, то станет ясно, что во всех газелях поэта есть эта сильная связь языка, воображения и мысли. Например, следующий бейт «нигах рангин кардан аз сияхчашмон- окрашивать взгляд из-за черных очей» – образования других цветов из черного цвета и надежда на «даханширини - сладкозвучия / благозвучия» от «суханталхон-косноязычных» являются ярким свидетельством прочной связи директории: образ, воображение и мысль в газелях поэта:

Аз **суханталхон** даҳан **ширин** нагашт,
В-аз **сияхчашмон** **нигах** **рангин** нагашт.²²²
*Во рту не стало слаще от «косноязычных».
И- от «чёрнооких» взгяд не стал красочней.*

Четвертый подраздел второго раздела третьей главы диссертации называется «Таджнис-Уподобление», где определено, что Зухури Туршези в использовании тааджниса также демонстрирует великолепное мастерство. Так, например, в первом нижеследующем бейте использует слово «гулгун»,

---

²²⁰ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.57.

²²¹ Там же. – С.34.

²²² Там же. – С.65.

для обозначения имени коня Ширин и названия цветка, а во втором бейте слово «доғ/пятно» употребляется в значении плавления, горения и горести:

Ширин кучо зи рахм ба *Гулгун* диҳад инон,
Фарход агар сиришк на *гулгун* бароварад.²²³
Откуда Ширин проявит милосердие к Гулгуну?
Если Фархад, источал слёзы, а не цветок гулгун.

И:

Ҳар сина, ки дидем, фуру рафта ба роҳат,
Аз марҳамати доғи ту доғ аст дили мо.²²⁴
Каждая грудь, которую мы видели, погружалась в отдых,
Пятном твоею милости раскалено наше сердце.

Пятый подраздел второго раздела третьей главы диссертации называется «Другие художественные фигуры». Анализ творчества поэта показал, что другие художественные фигуры, являющиеся очень значимыми в газелях Зухури Туршези, - это ҳусни таълил - изящество обоснования, тамсил – приведение примера, муруоти назир-перечисление синонимов, ихам-двусмысленности, тақсим – подразделение на части, масал-афоризм, изречение, ирсоли масал-использование афоризма (букв. «приведение изречения»), иънот–затруднение, усложнение (букв. «причинение неудобства»), раддуссадр илал аджуз-возвращение начала к концу, раддуладжуз илал садр - возвращение конца к началу, раддуларуз илал аджуз –возвращение аруза к началу, раддуссадр илал аруз-возвращение начала к арузу, раддуссадр илал ибтидо-возвращение начала к изначальному, раддуларуз илал ибтидо-возвращение аруза к изначальному, играк-гипербола.

Ҳусни таълил - изящество обоснования:

Лоларӯён ҳама рангиннигаҳон мехоҳанд,
Бесабаб нест, агар чашми тарам пурхун аст.²²⁵
Все тюльпаноподобные хотят видеть многоцветовидящих.
Недаром кровоточат мои влажные глаза

Тамсил – приведение примера:

Зи савдои муҳаббат суд арбоби муҳаббатро,
Зиёни кина ҳам охир ба аҳли кина баргардад.²²⁶
От торговли любовью польза мужам любви,
Ущерб от обид в конечном итоге вернется к наносящим обиду.

Ихам - двусмысленности широко используется в стихотворениях Зухури Туршези, и в приведенном ниже бейте значение слова «хушёр бош -будь трезв» в значении «будь начеку/берегись» (имеется в виду разумным), а также содержание слова «дар хотир дошта бош-помни», что «моро хароби бодаи сарчӯш кардаи-ты опустошил нас пьянящим вином» и «даст аз гулоб шуст-

²²³ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.28.

²²⁴ Там же. – С.5.

²²⁵ Там же. – С.91.

²²⁶ Там же. – С.198.

вымыл руки от розовой воды (вином)» означает отстраниться/отречься от этого и вымыть руки розовой водой (вином):

Хароби бодаи сарчӯш кардай моро,
Баҳуш бош, ки беҳуш кардай моро.²²⁷
*Ты опустошила нас пьянящим вином,
Берегись, ибо ты лишил нас сознания.*

Четвертая глава диссертации называется «**Стилистическое исследование газелей Зухури Туршези**» и состоит из восьми разделов. В первой части четвертой главы диссертации, которая называется «**Дефимилияризация и контрастные образы**», исследованиями доказано, что существуют сотни созданных поэтом композиций, в которых характеристики предметов далеки от их действительных свойств. Например, улица — понятие, которое можно осознать, но оно приобретает с одной стороны качество благополучия и комфортности, и, в то-же время, отражает другую особенность объекта, а с другой — выходит за рамки нашего понимания:

Агар мебоядат дар **кӯчаи осудагӣ** манзил,
Бурун рез аз сарои табъ рахти расму одатро.²²⁸
*Коль вам нужно жилище на улице беззаботности,
Вымети из усадьбы желаний трон обычаев и традиций.*

В газелях Зухури Туршези дефимилияризация иногда сочетается с ихамом – двусмысленностью и скрытыми метафорами, создавая малоупотребляющиеся, редкие композиции. Например, в приведенных ниже бейтах необычны композиции «рехтани дона барои сайёд-высыпания зерен для охотника», «аз сайд сайёд сохтан-сделать из охотника дичь», «бармахестан аз камини ашкбори-не вставать из слезоточащей засады» и «охоты за желаниями», а также композиции «камини ашкбори-слезоточащая засада» и «шикори таманно-охота за желаниями» являются скрытыми метафорами. Двусмысленными являются и слова «шикор-охота» (в значении дичи и удачи), «захм-рана» (означающее травму и ущерб) и «ғизолон-лани/антилопы» (означающее лань и возлюбленную):

Гоҳу беғоҳ аз камини ашкборӣ бармахез,
Метавонӣ кард сайдаш, дона бар сайёд рез.²²⁹
*Не вскакивай постоянно из слезоточащей засады,
Сможешь ли добыть дичь, насыпав добытчику зерна?*

И:

Шикори ин таманноро, ки аз захми ту дарғалтам,
Ғизолонро агарна чумлагӣ сайёд мекардам.²³⁰
*Охотясь за этим желанием, где от раны твоей упаду,
Я-б, в целом, всех ланей сделал бы охотниками.*

²²⁷ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухури Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.46.

²²⁸ Там же. – С.43.

²²⁹ Там же. – С.110.

²³⁰ Там же. – С.110.

Хусейн Хасан Пуролошти подчеркивает, что «контрастные образы, берущие начало с Санаи и его суфийских произведений в индийском стиле, в частности в стихах Урфи, Зухури Туршези и Толиба, преобразовались в величественный стиль особого статуса, а их частота в поэзии поэтов стиля фэнтези, в частности, Бедиля, вознёсся еще выше, дав возможность рождению большого числа аналогичных примеров такого типа образов». По мнению Хусейна Хасан Пуролошти, контрастные образы — одна из ярких стилистических особенностей газелей Зухури Туршези. Безусловно, и с нашей стороны такое заявление не будет ошибочным, так как в газелях Зухури Туршези так много используются контрастные образы, имеющие устойчивую позицию, которые являются частью основного образа. Практически через раз, в любой газели поэта можно увидеть один пример такого рода образа. Например, в нижеприведенном бейте явствуют условные контрастирующие композиции «бо Хизр хамсабу будан ва шуъла ба джом кардан-быть собутыльником с Хизром и бросать пламя в кубок» и «сарсабзии бахор аз хазон-цветение весны от листопада/осени»:

Тафтачонон кунанд шуъла ба чом,
Гарчи **бо Хизр хамсабуё**нанд.²³¹
*Влюблённые поджигают своим пламенем кубок,
Хотя и являются собутыльниками Хизра.*

Второй раздел четвёртой главы озаглавлен “**Нарушение норм поэтики**”.

Куруш Сафави разделил несоблюдение традиционной метрики стихосложения на восемь типов: лексический, синтаксический, смысловой, стилистический, разговорный, фонетический, письменный (орфографический) и временной. Нами нарушение норм разделено на 2 вида: лексический и смысловой, так как сюда включены лингвистический (лексический), грамматический (синтаксис), разговорный (диалект), фонетический (фонетика), письменный (орфография) и временной (употребление слов, которые не были популярны или вообще не использовались при жизни Зухури Туршези) в лингвистике.

Рассмотрение проблемы показало, что в газелях Зухури Туршези не используются четыре формы лингвистических идиом (разговорная, фонетическая, письменная и временная), тогда как в газелях поэта широко используются три другие формы (лексическая, грамматическая и стилистическая):

1. Лексические нарушения:

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,
Дар ғамаш хар катраи хун гашта **айшистони** мо.²³²
*Сделал жар его сияющим сумрачную грудь,
В печали о нём каждая капля крови стала нашим кутежистаном.*

2. Грамматические нарушения:

Ба хуррамай шуда **пажмурдани нигоҳ** бадал,

²³¹ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.208.

²³² Там же. – С.4.

Бибин, чавонии пирй бибин, ин аст.²³³
*Жизнерадостно именовался угасающий взгляд,
Посмотри, узри, такова молодость старости.*

3. Стилистические нарушения:

То занад шаҳнаи бозор маломат бар сар,
Сабри камҳавсала ҳар лаҳза гуле **во** мекард.²³⁴
*Пока страж базара обвинит в чём-либо,
Вялое терпение каждый миг расцветало цветом.*

4. Смысловые нарушения:

Биёбонгарди ӯ ғамномапардозӣ чӣ медонад,
Кафи хуне магар бар боли мурғи номабар резад.²³⁵
*Откуда знает его странник пустыни о илифовании печальных
строк,
Лишь, прольёт горсть крови на крыло почтовой птицы.*

Третий радел четвёртой главы назван «**Синестезия в газелях Зухури Туршези**» и в этом разделе определяется, что в газелях Зухури Туршези также широко используется синестезия - соединение двух и более чувств друг с другом в художественном отображении. Например, в стихе поэта прилагательное «фарбех-толстый», характерное для органов зрения, смешано с «хавасом-страстью», имеющей склонность к грусти, и создали композицию «толстая страсть»

Бо хаами бозӯи ҳасрат **ҳаваси фарбеҳи** мо
Ба таманной миёни ту, ҳамон лоғар ҳаст.²³⁶
*Согбенны от тоски плечи нашего толстого желания
В надежде твоего стана все еще достаточно худа.*

Четвертый раздел четвертой главы называется «**Цветовые символы газелей Зухури**». Зухури Туршези в своих газелях цвет использует не только как средство связи поэта с предметами, ситуациями и событиями, но и как средство отображения их других смысловых оттенков. В нижеследующем бейте Зухури Туршези использовал сразу три ярких природных цвета: красный, черный и желтый, и один скрытый цвет: винный – оттенок красного:

Ба **май** хоҳад, ки созад булҳавас аз **сурхрӯёнат**,
Сияхрӯ бод, зоҳир кард охир **зардгӯширо**.²³⁷
*С вином коль хочет поладить ветренный из твоих красноликих,
Да будет опозорен он, ибо проявил своё желтоуише (двуличие).*

По нашему мнению, предпочтительным цветом Зухури Туршези, учитывая частоту его использования в газелях поэта, может быть черный, и не любит желтый и синий, ибо в его поэзии не используется синий цвет

²³³ Туршези, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.24.

²³⁴ Там же. – С.374.

²³⁵ Там же. – С.324.

²³⁶ Там же. – С.35.

²³⁷ Там же. – С.27.

(голубой, светло-синий, небесный), а также желтый (всего 11 раз) и шафрановый (4 раза), которые использованы исключительно с целью в обозначения боли, печали и разлуки:

Маълум мешавад, ки ба **дарди** кӣ мубталост?

З-ин **зардие**, ки рӯйи **хазонро** фуру гирифт.²³⁸

Становится ясно, кто по кому страдает от боли?

От этой желтизны, которая поглотила лицо осени.

Пятый раздел четвертой главы озаглавлен «**Использование числовых зависимостей**». Исследование показало, что в газелях Зухури Туршези есть несколько композиций, которые были созданы посредством числовых зависимостей, которые затем использовались другими поэтами (например, Бедиль).

Шафи Кадкани разделил этот тип структуры повествования на четыре группы в системе грамматической композиции, которые подобны математическому уравнению:

1. Число+материальное+материальное:

Хорчинони сари кӯе зи боғи чеҳрае

Сад чаман гул дар гиребони тамошо рӯфтаанд.²³⁹

Сборщики шипов в каком-то саду лика,

Смели сотни цветников, воротом созерцания.

2. Число+материальное+ извлекаемое:

Сад чаман пажмурдагӣ дар ғунчаи дил чидаам,

Аз баҳористони ту, барги Ирам бар хеш зан.²⁴⁰

Я сорвал сто увядших цветников из бутона своего сердца,

Из весеннего сада твоего, прикрепил ко мне зелёный лист Эдема.

3. Число+ожидаемое+материальное:

Дарҳам шукуфта ғунчаи дил аз баҳори ғам,

Сад хулд барге аз чамани шодии ман аст.²⁴¹

Хаотично расцвел сердечный бутон весны печали,

Сотня опавших листьев из райского сада моей радости.

4. Число+ожидаемое+извлекаемое:

Арзон наметавон зи касе ними чон харид,

Мушкил ба **сад тараб ғаме** аз ман тавон харид²⁴².

Нельзя купить задешево половину чьей-то жизни,

Не трудно купить лишь у меня сто радостей за печали.

Шестой раздел четвертой главы диссертации называется «**Языковые единицы поэтики**». Под языковыми единицами поэта мы подразумеваем группу слов и композиций, созданных Зухури Туршези, которые не встречаются в стихах предшествующих поэтов и современников поэта.

²³⁸ Туршези, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.168.

²³⁹ Там же. – С.292.

²⁴⁰ Там же. – С.14.

²⁴¹ Там же. – С.52.

²⁴² Там же. – С.301.

Например, слово и словосочетания «ситорасухта/ без путеводной звезды», «хонумонхароб/всеразрушающий», «рангинбисот/красочно богатый», «хомджуш/сыросваренный», «субхогуш/обнимаемый зарёй», «тамкинишва/с умеренным кокетством», «хавасписанд/достостастный», «нафасолуда/загрязнённый дыханием», «оташоро/зажигающий пламя», «пламенный», «булхаваснавоз/приветствующий легкомыслие», «лабчаш/вкусимый губами», «шуълакор/поджигатель», «синасипор/каменногрудый», «бусамаст / пьянящий поцелуй», «нигохшу/омывающий взгляд», «шамоманофа/ благоухающий», «тушакаш/дароносец», «аджузоринадида/не познавший старости», «гиребондогдор/грязноворотый», «чехрадушман/враголикий», «джаридаравон/косящие обрывы», «намакинишва/жеманница», «туррадархам/обладательница распущенных локонов», «ворунатолель/злосчастный», «кухнанахли боги хавас/древний обитатель сада желаний», «уммеди васлпарвар/соединяющая мечта» и другие, которые созданы поэтом.

В газелях поэта замечены сотни составленных им слов и композиций, ставших основной частью образа. Например, в следующих стихах «бисоти хираги/мрачное достояние», «бозори хаё/рынок стыда» и «ёсамини буса/жасмин поцелуя» относятся к числу сочиненных поэтом:

То хавас ҳар сӯ наяндозад **бисоти хирагӣ**,
Ишқ дукондори **бозори хаёро** гарм кард.²⁴³
*Пока желание не разбросает достояние мрака,
Любовь грела лавочника рынка желаний.*

И:

Ёсамини бӯса дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво хавасро дасти чидан дода буд.²⁴⁴
*В бутоне губ расцвел жасмин поцелуя,
Беспечная любовь дала желанию руку сбора.*

Седьмой раздел четвертой главы диссертации озаглавлен «Слово «дог-пятно» в смыслотворчестве Зухури Туршези» и определено, что наиболее содержательным словом или доминирующей формой в поэзии Зухури Туршези является «дог-пятно», которое встречается в "Диване газелей" поэта. Оно употребляется более 574 раз, хотя употребление этого слова в контексте средства поэтического изображения многократно повторяется, Зухури Туршези, каждый раз используя его, придаёт ему новый-свежий смысл и новую композицию. Также в «Диване газелей» поэта слова «ойина/зеркало» используется 109 раз, а «ишк/любовь» — 862 раза, и таким образом подчеркивают свою наиболее частую употребляемость:

Сад фароғу айшро бар заллабандӣ доштем,
Гашта бар хони чигар **доғи ғамаш** мехмони мо.²⁴⁵

²⁴³ Туршези, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.655.

²⁴⁴ Там же. – С.655.

*Сотню спокойствий и наслаждений поберегли, как сладость
Стало гостем дастархана печени пятно печали у нас.*

Или:

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,
Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта айшистони мо.²⁴⁶
*Осветила печаль о нем нашу мрачную грудь,
В муках о ней каждая капля крови стала нашим пиростаном.*

Название восьмого раздела четвертой главы диссертации - «**Особенности пространственного и временного оформления в творчестве Зухури**». Анализ показал, что в поэзии Зухури Туршези, как и у других поэтов индийского стиля, можно увидеть привязанность к трансцендентным (сюрреалистичным) местам, являющаяся своего рода символом бегства от реалий жизни и укрытием в ней, и четко отражает поэтическое одиночество. Нереальными местами в поэзии поэта являются «орзукада/храм надежды» и «ишраткада/кумирня», иногда «сураткада/ святилище облика», «тафкада/капище зноя» и «гамкада/святилище печали», а в других случаях — «бозикада / храм азарта», «бенишон/забытый-безвестный», «рохатабад/отдохновенный» и «сахрои маломат/пустыня порицаний – пустошь упреков», которые привели к созданию философско-литературных пританищ поэта. Например, в приведенном ниже стихе поэт создал образ места для своего сердца из «бозикада/азартного храма»:

Аз шӯхии тифлон шуда помоли хавасҳо,
Бозикадаи лобаву лоғ аст дили мо.²⁴⁷
*Из-за детской шалости, затоптаны страсти-желания,
Храмом игр стали для озорства наши сердца.*

Таким образом, воображаемые «прибежища» поэта в зависимости от его духовного состояния можно условно сгруппировать следующим образом:

1. Литературное пристанище поэта – место отдохновения, жизнеутверждающее, место покоя и жизни:

Гулҳои захм лолаи **сахрои зиндагист**,
Дар хун тапида охуи сахрои кист?²⁴⁸
*Ранений цвет — тюльпаны жизненной степи.
О, чьих степей ты, лань вся в крови?*

2. Литературное убежище поэта – место упреков, печали, лишений и страданий:

Ғайр, гӯ, роҳи саломат ба фароғат мерав,
Хори **сахрои маломат** ҳама дар пой ман аст.²⁴⁹

---

²⁴⁵ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.3.

²⁴⁶ Там же. – С.4.

²⁴⁷ Там же. – С.5.

²⁴⁸ Там же. – С.645.

*Скажи другое, иди здоровым к отдохновению,
Все шипы стени упрёков в моих ступнях.*

3. Литературное убежище поэта – место трудолюбия, начинаний, и мудрости, познаний:

Гамзаи сайёд то кай дар камин хоҳад нишаст?
Захмпарвар кун **чигаргоҳи** шикори хешро.²⁵⁰
*Покуда кокетство охотника будет таиться в засаде?
Сделай место своей охоты храмом ухода печали.*

Название пятой главы диссертации «**Восприимчивость и влияние поэзии Зухури**» состоит из трех частей и двух подразделов.

Первая часть пятой главы диссертации называется «**Влияние Хафиза на творчество Зухури Туршези**». Выявлено, что слова дурдикаш/пропойца-горький пьяница, бодафуруш/виноторговец, бадном/порочный, хушдил/жизнерадостный/беззаботный, шаробхона/винная, шакарханда/приятный смех, мушкиннафас/благоухающее дыханием, назарбози/коклетничество, нуктадонон / знатоки тонкостей, проницательные, гулбонг/возглас цветка, нозукбадан/хрупкотелая, изящная, бесарусомони/беспорядочный, нозукбадан/изящная и подобные им являясь творениями пера Хафиза, заимствованы и используются и в газелях Зухури Туршези:

Зухурӣ, соф кун худро, ачаб нест,
Ба **Чам дурдикашон** гар чом бахшанд.²⁵¹
Омой себя Зухури, возможно,
Ежели посвятят пьяньчуги чашу Джаму.

Другое влияние Хафиза на газели Зухури Туршези, проявляется в использовании композиции «**шамшери гам/меч печали**», также принадлежащая перу Хафиза Ширази:

Ид чун курбониён, аз рашк гӯ, дар хун нишин,
Толее дорад зи **шамшери наме** шарёни мо.²⁵²
*На празднике как жертвы, из зависти скажи, сидя в крови,
Предписано нашим венам пронзание их мечом печали.*

В газелях Зухури Туршези есть бейты, близкие по воображению и поэтической образности ряду стихов Хафиза Ширази. Например, у Хафиза (оптимизм):

Манам, ки шухраи шахрам ба ишқ варзидан,
Манам, ки **дида наёлудаам ба бад дидан**.²⁵³
*Я, известный в городе влюблённый,
Я тот, кто никогда не замарал глаза чтоб видеть нечисть.*

Зухури Туршези:

Дидаи мо хунари айб надидан дорад,

---

²⁴⁹ Туршези, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.163.

²⁵⁰ Там же. – С.43.

²⁵¹ Там же. – С.200.

²⁵² Там же. – С.7.

²⁵³ Шерозӣ, Ҳофиз. Девон [Матн] / Ҳофизӣ Шерозӣ. -Душанбе: Адиб, 2015. – С.345.

Пардаи шарму ҳаё ҳоили дарвешон аст.²⁵⁴
*Наши глаза обладают даром не видеть порок.
Завеса стыда – рисуца дервишам.*

Вторая часть пятой главы диссертации называется «**Влияние Зухури Туршези на Бедиля и Калима Кашани**» и состоит из двух подразделов. В первом подразделе второго раздела пятой главы диссертации, который называется «**Влияние Зухури Туршези на Бедиля**», наглядно доказывает, влияние поэзии Зухури Туршези на творчество Абдулкадыра Бедиля. Это проявляется, прежде всего, в употреблении придуманных поэтом слов. Например, слово «Джигаристан/Печалистан/печенистан» было изобретено Зухури Туршези, которое позже использовалось и в газелях Бедиля:

Зухури Туршези:

Айш бар синаи олуда муҳайё накунад,
Солҳо доғи ғамат дар **чигаристон** гаштаст.²⁵⁵
*Не создаст в загрязнённом сердце праздник,
Годами боль печали твоей гуляет в печалистане.*

Абдулкадир Бедиль:

Умре инони гиря кашидам, вале чӣ суд,
Охир ба доманам **чигаристон** шикасту рехт.²⁵⁶
*Одёрнул узду слёз, но-толку?
В конце сломался и излился мне в подол печалистан.*

Абдулкадир Бедиль, также использовал и конструкции, созданные Зухури Туршези.

Зухури Туршези:

Номи туро ҳаловати **сад Миср шаққар** аст,
Хуш лаззате захира ниҳодаст коми ман.²⁵⁷
*Имя Твое — как радость в сто египтов сахара.
Удивительный вкус хранится на моих устах.*

Абдулкадир Бедиль:

Сад Миср шаққар об шуд аз шарми ҳаловат,
Пеши ду лаби ӯ, ки муқаррар шуда қандаш.²⁵⁸
*Сотня египтов сахара растаяло от стыда наслаждения,
Пред ее губами, где определилась ее сладость.*

Во второй части второго раздела пятой главы диссертации, который называется «**Влияние Зухури Туршези на Калима Кашани и Гани Кашмири**»,

²⁵⁴ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.155.

²⁵⁵ Бедил, Абдулкадир. Осор. Ғазалиёт[Матн] / Абдулкадири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – С.286.

²⁵⁶ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.286.

²⁵⁷ Там же. – С.810.

²⁵⁸ Бедил, Абдулкадир. Осор. Ғазалиёт[Матн] / Абдулкадири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – С.336.

исследованием установлено, что еще один поэт, на творчество которого оказало значительное влияние поэзия Зухури Туршези — Калим Кашани, чему свидетельствуют использование композиций Зухури.

Зухури Туршези:

Пули мавче ба рӯи Дацла бастам аз нами мижгон,
Ба **сели гиря** хоҳам кард охир Нил Чайхунро.²⁵⁹
*Я построил волновой мост на Тигре из влаги ресниц.
Наконец- я сделаю селом слёз Джейхун Нилом.*

Калим Кашани:

Зи юмни ашкам маъмур шуд биёбонҳо,
Зи **сели гиряи** ман сабрҳо ба сахро рафт.²⁶⁰
*Благодаря моим слезам, возделаны пустыни
Из-за селя моих слез, ожидания ушли в пустыню.*

Зухури Туршези:

Мурғи дилро, ки нимбисмили ўст,
Пеши ў толеи тапидан бод!²⁶¹
*Птица сердца полуубитая им,
Достойна трепетать пред ним!*

Калим Кашани:

Калим, **мурғи дили** болупаршикастаи мо,
Ҳамеша дар қафас аз чангали уқоб чарост?²⁶²
*Калим, птица нашего разбитого сердца,
Почему всегда в клетке из орлиного леса?*

Дугим поэтом на творчество которого оказали большое влияние газели Зухури Туршези является Гани Кашмири. Последование поэта тоже выражается в использовании образов, сотворённых Зухури.

Зухури Туршези:

Иқбол қавӣ гашта, базе, **сусти толеъ**,
Дасте зада дар муҳкамии банди никобат.²⁶³
*Стало счастье сильнее, достаточно, слабости судьбы,
Притронувшись к прочности твоей накидки.*

Гани Кашмири:

---

²⁵⁹ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.38.

²⁶⁰ Кошонӣ, Калим. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқтаот. Мусахҳеҳ ва муқаддимаи Партави Байзоли [Матн] / Калими Кошонӣ. - Техрон: Китобфурӯшии Хайём, бидуни соли нашр. – С.137.

²⁶¹ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.352.

²⁶² Кошонӣ, Калим. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқтаот. Мусахҳеҳ ва муқаддимаи Партави Байзоли [Матн] / Калими Кошонӣ. - Техрон: Китобфурӯшии Хайём, бидуни соли нашр. – С.121.

²⁶³ Туршези, Зухури. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршези. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.157.

Ғанӣ, аз **сустии толеъ** шикаст афтад ба бозорам,
Пайи савдо ба каф гирам, агар санги тарозуро.²⁶⁴
*О, Гани из-за слабости судьбы падет крах на мой рынок,
Если ради торговли возьму в руки гирию весов.*

Зухури Туршези:

Саҳар шуд шоми умру **хоби бахти** ман ҳамон боқӣ,
Чӣ хоб аст ин, магар марг аст, бедорӣ намедонад.²⁶⁵
*Настало утро сумерек жизни, а счастья спит как прежде,
Что это за сон, иль это смерть, не знает бодрствования.*

Гании Кашмири:

Фалак дар гардиш аст аз баҳри **хоби бахти** носозам,
Бувад дар чунбиши гаҳвора роҳат тифли бадхӯро.²⁶⁶
*Кружатся небеса от сна моего беспокойного счастья.
Как непослушному ребенку приятно качание колыбели.*

Название третьего раздела пятой главы диссертации “**Влияние Зухури Туршези на Голиба Дехлави**”, где рассматриваются две газели поэтов (одна Зухури Туршези и одна Голиба) с учетом использования некоторых особенностей индийского стиля: сравниваются обмолвки в речи, нарушения установления границ контекста, смешение чувств (synaesthesia), контрастные образы (охутогон), фантастичность образов, использование цифровых зависимостей (determiner), особые конструкции, персонификация (personification), абстрагирование (abstraction), боль и особая печаль.

Всего в девяти бейтах газели Зухури Туршези девять контрастных образов, в девяти бейтах газели Голиба - шесть контрастных образов, а специфичных композиций, соответственно, девять к шести. Образы воображения Зухури Туршези более красочны, и газель имеет более широкий подтекст, по сравнению с газелью Голиба.

Заключение

Полемика вокруг роли и места Зухури Туршези в развитии персидско-таджикской газели XVII-XIX веков на Индийском субконтиненте привели нас к нескольким выводам, которые в качестве заключения можно выразить следующим образом:

1. Любовь – главная тема газелей Зухурия Туршези. В 1302 сохранившихся газелях поэт использовал слово «любовь» 862 раза, создавая, в большинстве случаев, посредством этого слова новые смыслы. Понятие

---

²⁶⁴ Омулӣ, Толиб., Кошонӣ, Калим., Бухорой, Шавкат., Кашмирӣ, Ғанӣ. Чаҳорбоғи ғазал [Матн] / Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ, Шавкат Бухорой, Ғани Кашмирӣ.–Душанбе: Адиб, 2018. – С.405.

²⁶⁵ Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – С.365.

²⁶⁶ Омулӣ, Толиб., Кошонӣ, Калим., Бухорой, Шавкат., Кашмирӣ, Ғанӣ. Чаҳорбоғи ғазал [Матн] / Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ, Шавкат Бухорой, Ғани Кашмирӣ.–Душанбе: Адиб, 2018. – С.405.

«любовь» в газелях Зухури Туршези имеет несколько значений, а метафора любви них получила новое художественное применение [7-А; 28-А].

2. В стихотворениях Зухури Туршези дурмящие слова/хамрия используются в прямом и переносном значениях, а из слова «май/вино», как средства изображения, поэт сделал специализированный литературный мотив [9-А].

3. Поэт воспел все качества этики человеческого бытия: дружбу, дистанционирование от лицемерия, хвалу правде, терпению и терпимости-толерантности, отстранение от ненужных и показных обычаев и привычек, добрую надежду и веру в завтрашний день, уверенность в себе, стыд и скромность, правильность, верность, смирение, щедрость. Он восхвалял смирение, мужество, нецинизм, уместное молчание, избегание клеветы и козней, бескомпромиссную борьбу с желаниями и вожделением [15-А; 22-А; 27-А; 32-А]

4. Социальными мотивами в творчестве поэта являются отчуждение, самоуничтожение, образование, обучение ремеслу, аскетизм, отдаленность от родины-чужбина, протест против мира, противостояние разума и любви и тому подобное [24-А].

5. В газелях Зухури Туршези можно увидеть три типа изображения природы: поэтический, социальный и одухотворённый [11-А].

6. Мысли Зухури Туршези о происхождении человеческого творения и его роли в мире основаны на исламской философии, а основой человеческого творения поэт считает четыре стихии: воду, огонь, ветер и песок [24-А].

7. Структурные особенности построения газелей Зухури Туршези отражают роль поэта в развитии таджикско-персидской газели XVII-XIX веков на Индийском полуострове. Газели Зухури Туршези композиционно относятся к разбросанному типу, в них сюжет не развивается и выражен статически. Большинство газелей поэта имеют 9-11 бейтов, минимальный из них – 5 бейтов, а конечный предел бейтов в газели поэта составляет – 21 бейт [17-А].

8. При создании смысла в газелях Зухури Туршези большое внимание уделял содержанию и форме, самостоятельности, рифме, художественности и поэтичности произведения, поэтическому смыслу, образности, красноречию, поэзии. Важнейшей особенностью смысла текстов газелей Зухури Туршези является создание атмосферы целостности (единства) образа в каждой строфе [4-А].

9. Заключительные строфы в газелях Зухури Туршези созданы по требованиям архитектоники газели, и в большинстве из них упоминается псевдоним поэта, причем иногда псевдоним появляется за один бейт до последнего бейта [17-А].

10. В газелях Туршези содержание прекрасно гармонирует с рифмой и метрикой, в них больше употребляется пьальная тональность. В создании газелей поэт преимущественно использовал размеры рамала, хазаджа и раджаза, а в целом в его газелях применены 9 размеров аруза [23-А].

11. Внутренняя мелодичность газелей поэта усиливает смысл, сто свидетельствует о том, что Зухури много внимания уделял физическому

состоянию и визуальным формам букв, чтобы усилить смысл газели. Замечена сильная связь гласных и согласных букв в создании музыки поэзии поэта, и этот сильный союз музыки и смысла привел к кратному усилению смысла [2-А; 25-А].

12. Внутренняя музыка газелей Зухури Туршези имеет свою метрику и является самостоятельной, наряду с арузом, и используется для усиления смысла. Прочная связь музыки и формы со смыслом в газелях поэта привела к многозначности стихов, что, с другой стороны, ярко вырисовывает значительную роль поэта в развитии таджикско-персидской газели [2-А; 25-А].

13. В композиции, музыке и выразительности текста газелей Зухури Туршези рифма является важным фактором мотивации и акцента. Зухури Туршези, с точки зрения устойчивости и приятности мелодии конечных строф, имеет высокие и новаторские словосочетания, редифы, глагольные и искусственные, создаваемые путём использования добавления букв в структуру слов [17-А; 18-А].

14. Описание в газелях Зухури Туршези является одним из наиболее употребляемых художественных выразительных средств, оно употребляется в положительном и отрицательном значениях, реалистически и ожидательно. Посредством этого поэтического приёма поэт указывал на важнейшие особенности кого-либо, чего-либо или события, и тем самым подчеркивал неповторимость предмета или адресата [10-А].

15. Аллегория также является одним из средств художественной выразительности, широко используемых в поэзии Зухури Туршези, и поэт создал посредством этого художественного приёма, завуалированные сравнения и свежие образы [10-А].

16. В газелях Зухури Туршези имеется ряд метафор и сравнений, которыми поэт приближает сознание читателя или слушателя к различным сторонам познания вещей и событий с помощью аллюзий и герменевтических метафор. Диапазон употребления и построения метафор в газелях поэта не ограничен и абсолютен, многозначность которых затрудняет понимание стихотворения, и в некоторой степени сделали газели Зухури Туршези многосимвольными [1-А; 3-А].

17. Нарушая структуру и привычность в тальмех/иносказаниях-намёках и противопоставлениях, поэт также придал им новое содержание [10-А].

18. Мастерское поэтическое описание предметов и выражение их стилистических и смысловых нюансов в газелях Зухури Туршези» выражены посредством таких литературных фигур как: измерения, смешения стилей, выделения, различения предмета. В художественном изображении предметов поэт главным образом пытается отдалить характеристики предмета от его первоначальной природы и сделать этот приём способом создания нового смысла [12-А; 13-А; 31-А].

19. При создании газелей Зухури Туршези применил большинство поэтических приёмов, включая сравнение, метафору, контраст, аллюзию, сравнение, персонализацию, преувеличение, приёмы разделения, описание,

аллюзию, сравнение, метафору и ирсоли масал-использование афоризма [11-А ;19-А].

20. В газелях Зухури Туршези присутствуют 2 типа метафоры: лингвистическая и семантическая, и два ее течения - наличие глагольной и именной метафоры в оси. При создании газели поэт использовал три формы языкового воздействия (лексику, синтаксис и стиль) и не использовал остальные четыре формы (речь, звук, письмо и время) [12-А].

21. Создавая слова и композиции (для создания нового смысла), поэт выходил за рамки привычной структуры употребления языка и в то же время создавал группу специализированных слов. В газелях Зухури Туршези присутствуют два течения метафоры — центральность глагольной метафоры и кардинальность именной метафоры [12-А].

22. Множество контрастных образов в газелях Зухури Туршези являются доказательством того, что поэт отказался от общепринятых норм и обрёл свой собственный стиль создания образов [19-А].

23. Цвет в образах поэта является не только средством связи поэта с предметами, событиями и явлениями, но и приводит к открытию их особых черт и свойств. В поэзии поэта цвет является одновременно и источником и средством изображения, используется при описании материальных и конкретных предметов и событий [21-А; 29-А].

24. Числовые зависимости широко используются в газелях Зухури Туршези и являются своего рода художественным приемом поэта. Числовые зависимости в газелях поэта можно условно разделить на десять групп [20-А].

25. В газелях Туршези по-новому используются поэтические языковые единицы. Иногда в поэзии поэта целая строфа состоит из образов. Слова, придуманные поэтом, не отмечались в стихах предшествующих поэтов и его современников [1-А].

26. Самым смылосозидающим словом в «Девони газалиёт» Зухури Туршези является «дог-пятно», которое используется не для повторения, а для придания ему новых значений (новаторства). В некоторых случаях поэт изменял его и создавал противоречивые контрастные выражения [8-А].

27. Чтобы по-другому взглянуть на реальный мир, Зухури Туршези создал в газели художественное (сюрреалистическое) прибежище, а позже полюбил это литературное место [14-А].

28. В газелях Зухури Туршези заметно влияние Хафиза Ширази. Однако следует сказать, что газель Зухури Туршези представляет собой совершенно самостоятельный художественно-литературный текст, сравнимый со стихами таких великих поэтов, как, Хафиз, Бедиль, Соиб, Голиб, Урфи, Назири [6-А].

29. Также заметно влияние поэзии Зухури Туршези на творчество Бедили Дехлави, Гани Кашмири и Калима Кашани, которые также использовали слова и композиции, созданные Зухури [5-А].

30. Весьма значительно влияние Зухури Туршези на Голиба. Однако в способе выражения, композиции бейтов и стихов, выборе слов и использовании художественных фигур, и главное, образности, газели Голиба менее удачны [16-А; 33-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Из анализов и изучения видно, что Зухури Туршези внес достойный вклад в развитие таджикской персидской газели XVII-XIX веков, особенно в развитие этого жанра в Индийском субконтиненте, изучение поэтики в этом направлении, в котором исследуется и обсуждается роль Зухури Туршези в развитии таджикской персидской газели. По результатам исследования темы предложены следующие рекомендации по ее практическому использованию:

1. Результаты и теоретические положения, включенные в диссертацию, могут помочь исследователям, соискателям, ученым и любителям персидско-таджикской литературы.

2. Внимание соискателей и исследователей следует привлечь к изучению и обзору влияния литературной школы Зухури Туршези на таджикских литераторов, особенно современных литераторов.

3. Изучение поэзии Зухури Туршези имеет немаловажное значение для развития таджикской литературной школы.

4. Изучение и обзор художественного творчества и литературных произведений газелей Зухури Туршези в виде отдельных научных диссертаций необходимы для получения дальнейших ученых степеней.

5. Материалы и научные достижения диссертации могут быть использованы при написании книг и учебных пособий по истории таджикской литературы.

6. Материалы и научные достижения диссертации считаются хорошим материалом для подготовки учебных материалов и пособий.

7. Перевод «Девана Газалей» Зухури Туршези с персидского языка на кириллицу важен для таджикских литературных школ, исследователей, соискателей, ученых и любителей таджикской персидской литературы.

8. Разработка «Толкового словаря сочинений и толкование газелей Зухури Туршези» также является одним из необходимых работ в таджикском литературоведении.

9. Создание кружков «Изучения Зухури» имеет важное значение для развития таджикских литературных школ.

10. Пополнение материалов «Таджикской национальной энциклопедии» по вопросу «Жизнь и творчество Зухури Туршези» также является ценным трудом для школ таджикской литературы, исследователей, соискателей, ученых и любителей таджикской персидской литературы.

СПРАВОЧНИК ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИЙ

**А. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендуемых журналах
Высшей аттестационной комиссией при Президенте
Республика Таджикистан:**

[1-А] Шарипов Ш.Р. Хостгоҳи вижагиҳои бунёди шеър ва хусусиятҳои забони шеъри Зухурӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков

имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2020. - № 1(37). - С. 57-61.

[2-А] Шарипов Ш.Р. Мусикони ғазалиёти Зухурӣ - навъе аз композитсияи ифодаи матлаб [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2020. - № 2(38). - С. 63-68.

[3-А] Шарипов Ш.Р. Корбурди истиора дар ғазалиёти Зухурӣ [Текст] / Ш.Р. Шарипов // Вестник педагогического университета. Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. - Душанбе, ТГПУ, 2020. - № 5(88). - С.139-143.

[4-А] Шарипов Ш.Р. Мизони таъсирпазирии Зухурӣ аз Ҳофиз дар эҷоди ғазал [Текст] / Ш.Р. Шарипов // Вестник педагогического университета. Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. - Душанбе, ТГПУ, 2021. - № 1(90). - С.162-170.

[5-А] Шарипов Ш.Р. Доғ – мазмунсозтарин унсури шеърӣ Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник ТГУПБП. -Худжанд, 2021. - № 2(87). - С.74-82.

[6-А] Шарипов Ш.Р. Инъикоси «май» ҳамчун воситаи ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2021. - № 2(42). - С.141-145.

[7-А] Шарипов Ш.Р. Корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2021. - № 3(43). - С.109-117.

[8-А] Шарипов Ш.Р. Концепсияи тахайюли адабии зирӯхангории мазоҳири табиат ва ашё дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник педагогического университета. Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. - Душанбе, ТГПУ, 2021. - № 4(93). - С.249-254.

[9-А] Шарипов Ш.Р. Корбурди шигардҳои ханҷоршиканӣ ва ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе:ТНУ, 2021. - № 4(38). - С.61-71.

[10-А] Шарипов Ш.Р. Сохторшикании Зухурии Туршезӣ дар талмеҳ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник ТГУПБП. -Худжанд, 2021. - № 4(89). - С.52-63.

[11-А] Шарипов Ш.Р. Маконсозӣ ва хилватгузинии адабӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Шарипов Ш.Р.// Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе:ТНУ. 2021. - № 5(39). - С.174-180. ISSN 2413-516X

[12-А] Шарипов Ш.Р. Баррасии мабонии ахлоқӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник педагогического университета.

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. – Душанбе, ТГПУ, 2021. - № 5(94).- С.153-156.

[13-А] Шарипов Ш.Р. Таъсири Зухурии Туршезӣ бар Ғолиби Дехлавӣ дар эҷоди ғазал [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник педагогического университета. Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. – Душанбе, ТГПУ, 2021. - № 5(94).- С.165-169.

[14-А] Шарипов Ш.Р. Рехтшиносии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2022. - № 1(45). - С.118-130.

[15-А] Шарипов Ш.Р. Корбурди қофия ва радиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе:ТНУ, 2022. - № 2. – 220-229.

[16-А] Шарипов Ш.Р. Ҳисомезӣ ва тасвирҳои парадоксӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2022. - № 2(46). - С.117-122.

[17-А] Шарипов Ш.Р. Корбурди вобастаҳои ададӣ ва воҳидҳои ибтиқорӣ дар шеъри Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник педагогического университета. Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. – Душанбе, ТГПУ, 2022. - № 3(98).- С.173-178.

[18-А] Шарипов Ш.Р. Бозтоби адабии намоди ранг дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2022. - № 3(47). - С.100-109.

[19-А] Шарипов Ш.Р. Ҷилваҳои адабии сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Саъдии Шерозӣ ва Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2022. - № 4(48). - С.120-125.

[20-А] Шарипов Ш.Р. Корбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2023. - № 1(49). - С.186-196.

[21-А] Шарипов Ш.Р. Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2023. - № 3(51). - С.197-203.

Б. Научные статьи, опубликованные в других научно-практических изданиях:

[22-А] Шарипов Ш.Р. Ҳамбастагии оҳанг ва маъно дар ғазалиёти Зухурӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Пайванди пажухиш. Сборник статей, посвященный 30-летию Государственной независимости (Худжанд: Издательство, 2021). - С. 47-57.

[23-А] Шарипов Ш.Р. Вижагиҳои забонии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Материалы республиканской научно-практической конференции «Государственная языковая политика в эпоху независимости» (Душанбе, 1 октября 2021 г.). - С.81-85. (соавтор)

[24-А] Шарипов Ш.Р. Чилваҳои сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 25-летию дня Национального единства на тему «Международное значение таджикского мира», Душанбе, 24 июня 2022. - С.194-203.

[25-А] Шарипов Ш.Р. Тасвири адабии ишқ дар ғазалиёти Чалолуддини Балхӣ ва Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Материалы международной научно-теоретической конференции «Роль творчества Мавляна Джалолуддина Балхи-Руми в культурной интеграции стран в условиях глобализации», Душанбе. 23.09.2023. - С. 174-188. (соавтор)

[26-А] Шарипов Ш.Р. Тобишҳои услубию маъноии вожаи «ранг» (colore) дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Знать язык – знать мир. Материалы научно-практической конференции «Вклад Лидера нации в усиление роли таджикского языка на международной арене», посвящена Международного дня родного языка, 35-летия Независимости Республики Таджикистан, 30-летия Государственного университета права, бизнеса и политики Таджикистана и 70-летию Заслуженного деятеля Таджикистана Шакирияна Туграла Сирожзода. - Худжанд, 10.03.2023. - С. 588-597.

[27-А] Шарипов Ш.Р. Хусусиятҳои ҳоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2017. - № 1(25). - С.81-91.

[28-А] Шарипов Ш.Р. Равишҳои ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Вестник Института языков имени Сотима Улугзода. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. - Душанбе: ТГИЯ, 2017. - № 2-3(26-27). - С.40-52.

[29-А] Шарипов Ш.Р. Мактаби тарбияти Зухурии Туршезӣ (андешаҳои ахлоқӣ-педагогии шоир) [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Актуальные вопросы теории и практики педагогических исследований: перспективы ее развития в современность», Научноисследовательски институт развития образования имени Абдуррахмани Джамии Академии образования Таджикистана, Душанбе. 19.10.2023. - С. 150-156. (соавтор)

[30-А] Шарипов Ш.Р. Таъсири Зухурӣ бар Ғолиби Дехлавӣ дар эҷоди ғазал [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Сборник статей международной филологической конференции персоязычных стран, Турция. 15-17.12.2023. - С. 328-333. (соавтор)

[32-А] Шарипов Ш.Р. Муқоисаи матнии баъзе абёти девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ (бар мабной нусхаи хаттии тоҷикистонӣ ва чопи техронӣ) [Текст] / Ш.Р.Шарипов // Материалы международной научно-теоретической конференции «Актуальные вопросы филологии в научной и литературной областях Центральная Азия» (Худжанд, 17-18 ноября 2023 г.). - С. 326-332.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи доктории Шарипов Шариф Раҳмонович дар мавзуи «Нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд (Масъалаи таҳаввули навъи шеърӣ)», ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: Зухурии Туршезӣ, ғазал, тақомул, шибҳи қораи Ҳинд, таҳаввули жанри шеърӣ, шеър, тасвири май, ахлоқ, мавзӯҳои иҷтимоӣ, тасвири табиат, тасвири шоиронаи инсон, сохтори ғазал, вазни шеърӣ, мусиқии ғазал, ҳусни матлаъ, ҳусни мақтаъ, мусиқии дарунӣ, мусиқии берунӣ, воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ, тавсиф, ташбеҳ, маҷоз, киноя, «тасвирҳои иттифоқӣ»-и бадеӣ, талмеҳ, ташхис, тазод, таҷнис, санъатҳои дигари бадеӣ, ошноизудӣ, тасвирҳои мутаноқиз, дигардесӣ, ҳанҷоршиканӣ, ҳисомезӣ, румузи ранг, вобастаҳои адабӣ, воҳидҳои забони бадеъ, маконсозӣ ва фазофаринии бадеӣ, суварӣ хаёл, таъсирпазирӣ ва таъсиргузорӣ.

Дар диссертатсия бори нахуст ҷанбаҳои поэтикаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ (мавзӯю муҳтаво, сохтор, вазн, мусиқӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ ва сабк) мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Ҳамчунин, масъалаи таъсири ашъори шуароӣ пешин ба ғазалиёти шоир ва мактаби пайравони ӯ таҳқиқ шудааст.

Диссертатсия аз муқаддима, 5 боб, 22 ҷаҳд, 13 зерҷаҳд, хулоса ва рӯйхатти адабиёт иборат аст.

Мақсади асосии таҳқиқ ба таври муфассал мавриди баррасии илмӣ қарор додани поэтикаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мебошад.

Дар диссертатсия бори нахуст масъалаи корбурди суннатҳои адабӣ, ошноизудӣ, ҳанҷоршиканӣ, тасвирҳои мутаноқиз, вобастаҳои адабӣ ва ҳисомезӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба таври муфассал пажӯҳиш гардидааст.

Бо далелҳо нишон дода шудааст, ки дар ғазалиёти шоир вожагон ва таркиботи сохтаи ҳуди шоир мавҷуданд, ки тавассути онҳо тасвирҳои тоза эҷод гардидааст ва он тасвирҳо дар адабиёти форсии тоҷикӣ комилан навад. Муаллиф исбот намудааст, ки тасвир дар ғазалиёти шоир тавассути шигардҳои адабӣ: андозагирӣ, савтомезӣ, барҷастасозӣ, дигардесӣ ифода ёфта, шоир дар тасвири бадеӣ, асосан, кӯшиш кардааст, ки хусусиятҳои ашъро аз табиати аслии он бегона созад ва ҳамин услубро роҳи эҷоди маънии тоза қарор додааст.

Диссертатсия дар асоси методҳои назариявии муқоисавӣ-таҳлилӣ, муқоисавӣ-оморӣ, суратгароӣ, таърихӣ-муқоисавӣ, поэтикаи таърихӣ ва сохториву бадеӣ таълиф шудааст.

Аз натиҷаҳои пажӯҳиш метавон барои навиштани таърихи таҳаввул ва тақомули ғазал дар садаҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд, сабки ҳиндӣ, китобҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, фарҳангу мардумшиносӣ, рисолаҳои илмӣ, таҳияи лексия барои курсҳои махсуси адабиётшиносӣ ва назмшиносӣ истифода кард.

АННОТАЦИЯ

докторской диссертации Шарипова Шарифа Рахмоновича на тему «**Роль Зухури Туршези в развитии персидско-таджикской газели XVII-XIX веков на Индийском субконтиненте (к вопросу об эволюции поэтического жанра)**», на соискание научной степени присуждается степень доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – Таджикская литература.

Ключевые слова: Зухури Туршези, газель, развития, Индийском субконтиненте, эволюция поэтического жанра, поэзия, образ вина, мораль, социальные темы, образ природы, поэтический образ человека, структура газели, стихотворный ритм, музыка газели, высокие художественные достоинства начального бейта стихотворения, высокие художественные достоинства последнего бейта стихотворения, внутренняя музыка, внешняя музыка, общие средства художественной образности, описание (тавсиф), аллегория, метафора, ирония, художественные «случайные образы», аллюзия, олицетворение, антитеза, омонимия, другие художественные искусства, отстранение и парадоксальные образы, нарушение нормы, синестезия, цветовая символика, числовые зависимости, языковые единицы искусства, художественное местостроение и пространственное создание, средства поэтического изображения, влияние и воздействие.

В диссертации впервые изучены аспекты поэтики газели Зухури Туршези (тема и содержание, структура, стихотворный ритм, музыкальность, средства художественного образа и стиля). Также исследован вопрос о влиянии стихов поэта, предшественников поэзии поэта и школа его последователей.

Диссертация состоит из введения, 5 глав, 22 глав, 13 подразделов, заключения и списка литературы.

Основная цель исследования – детальное научное рассмотрение поэтики газели Зухури Туршези.

В диссертации впервые подробно исследован вопрос использования литературных традиций, остранение, нарушение нормы, парадоксальные образы, числовые зависимости и синестезия в газелях Зухури Туршези.

Доказано, что газели поэта содержат слова и выражения, созданные самим поэтом, посредством которых создаются новые образы, совершенно новые в таджикско-персидской литературе. Автор доказал, что образ в поэзии поэта выражается посредством художественных приемов: измерения (андозагирӣ), звукосочитание (савтомезӣ), деавтоматизация, парадоксальные образы. В своем художественном изображении поэт, в основном, стремился отдалить черты предмета от его подленной природы (табиати аслии он) и избрал этот стиль как способ создания нового смысла.

Диссертация написана на основе теоретического, сравнительно-аналитического, сравнительно-статистического, формалистического, историко-сравнительного, исторической поэтики и структурно-художественного методов.

Результаты исследования могут быть использованы при написании истории развития и совершенствования газели в XVII-XIX веках в стиле Индийском субконтиненте, индийском стиле, книгах по литературе,

языкознанию, культурологии и народоведению, научных диссертациях и подготовка лекций для спецкурсов по литературе и поэзии.

ANNOTATION

to doctoral dissertation of Sharipov Sharif Rakhmonovich on «The role of Zuhuri Turshesi in the evolution of Persian-Tajik ghazal XVII-XIX centuries in the Indian subcontinent (on the question of the development of the poetic genre)», the degree of Doctor of Philological Sciences on the specialty 10.01.01 - Tajik literature is awarded.

Keywords: Keywords: Zuhuri Turshesi, ghazal, evolution, Indian subcontinent, evolution of poetic genre, poetry, wine image, morality, social themes, nature image, poetic image of man, ghazal structure, poetic rhythm, ghazal music, high artistic merits of the first beat of the poem, high artistic merits of the last beat of the poem, inner music, outer music, general means of artistic imagery, description (tawsif), allegory, metaphor, irony, «accidental» artistic images, allusion, personification, antithesis, homonymy, other artistic arts, distancing and paradoxical images, violation of the norm, synesthesia, color symbolism, numerical dependencies, linguistic units of art, artistic setting and spatial creation, means of poetic imagery, influence and effect.

In this dissertation, aspects of the poetics of Zuhuri Turshesi's ghazal (theme and content, structure, rhythm of verse, musicality, means of artistic imagery and style) are studied for the first time. The influence of the poet's verses, his predecessors, and the school of his followers are also examined.

The dissertation consists of an introduction, 5 chapters, 22 chapters, 13 subsections, a conclusion and a list of references.

The main purpose of the study is a detailed scientific study of the poetics of Zuhuri Turshesi's ghazal.

The thesis is the first to examine in detail the use of literary traditions, defamiliarization, norm violation, paradoxical images, numerical dependencies, and synesthesia in Zuhuri Turshesi's ghazals.

It has been proved that the poet's ghazals contain words and expressions created by the poet himself, through which new images, completely new in Tajik-Persian literature, are created. The author proved that the image in the poet's poetry is expressed through artistic techniques: measurements (andozagiri), sound combinations (sautomezi), de-automatization, paradoxical images. In his artistic representation, the poet mainly tried to distance the characteristics of the subject from its underlying nature (tabiati aslii on) and chose this style as a way to create new meaning.

The thesis is written on the basis of theoretical, comparative-analytical, comparative-statistical, formalistic, historical-comparative, historical-poetic and structural-artistic methods.

The results of the study can be used in writing the history of development and perfection of ghazal in the XVII-XIX centuries in the style of the Indian subcontinent, Indian style, books on literature, linguistics, cultural and folk studies, scientific dissertations and preparation of lectures for special courses on literature and poetry.